

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА
ЭКОНОМИКАЛЫК ИЛИМДЕР БӨЛҮМҮ**

**Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ
ИНСТИТУТУ**

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

МЕНДИРМАН, СЕЙИТБЕК

Кенже эпостор

Х ТОМ

**Академик Абдылдажан Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында**

Түзгөндөр:

Абдылдажан Акматалиев,

Кенеш Кырбашев, Ширин Алымбекова

БИШКЕК
«АВРАСИЯ ПРЕСС» – 2015

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
М 50

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынды

Редколлегия:

<i>Акматалиев А.А.</i>	<i>Мусаев С.Ж.</i>
<i>Байгазиев С.</i>	<i>Садыков Т.</i>
<i>Жайнакова А.Ж.</i>	<i>Токтоналиев К.Т.</i>
<i>Маразыков Т.</i>	<i>Эркебаев А.Э.</i>

Рецензенти *М. Садыров* – филология илимдеринин кандидаты

М 50 **Мендирман, Сейитбек: Кенже эпос. 10-том.** Түз./ К.Кырбашев, *А.Акматалиев, Ш. Алымбекова.* – Б.: «Аврасия Пресс», 2015. – 300 б. («Эл адабияты» сериясы).

ISBN 978-9967-464-60-5

Бул китепке кирген манасчы Ш.Рысмендеевдин айтуусундагы «Мендирман» дастанында калмактардын баскынчылыгына жана ич ара туугандар ичиндеги көрө албастыктан чыккан адам мамилелери ортосундагы күрөш жөнүндө сөз болот. Ал эми «Сейитбек» дастанында Сейитбек Курманбек баатырдын урпактары катарында эсептелип, анын Ата Журту калмак баскынчыларынан коргоодогу көрсөткөн эрдиги баяндалат. «Сейитбектин» 2 варианты киргизилди.

Жыйнак жалпы окурмандарга арналат.

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

М 4702300200-15

ISBN 978-9967-464-60-5

© КРУИА, 2015
© «Аврасия Пресс», 2015

«Мендирман» – кыргыздын эпикалык дүйнөсүндө ээлеген орду бар. «Саринжи, Бөкөй» сыяктуу эле кыргыз урууларынын ички жана сырткы мамилелерин камтыган социалдык-турмуштук мазмундагы эпикалык поэма болуп эсептелет. Чыгарма эпикалык салтка ылайык башкы баатырдын ысымы менен аталып, кара сөз, ыр аралаш айтылат. Азыркыга чейин чоң манасчы Шапак Рысмендеевден 1939-жылы Эсенбаев Келдибек тарабынан жазылып алынган көлөмдүү вариант (инв. № 67), 1941-жылы фольклор жыйноочу Абдырахманов Ыбырайым Кайду деген карыядан жазып алган чакан материал (инв. № 99), белгилүү. Ушул эпоско таандык элдик сюжеттин негизинде жазуучу К.Жантөшев тарабынан жазылып жарык көргөн автордук вариант да бар. Ыбырайым Абдырахмановдун эскертүүсүнө караганда «Мендирман» Боккөтөн деген комузчунун күүсүнө салынып аткарылган¹.

Ш. Рысмендеевдин варианты баштан-аяк бир кол менен латын графикасында, өтө майда жазылган. (Нуска өтө эскирип, саргарып бүткөн. «1939-жылы жазылды» деп, 1-бетке кызыл сыя менен жазылган, 85 бет материал, 8-бети айрылып калган. 61-62-беттердин ортосунда «Бул окуя казак-кыргыз калмак менен урушкан учурда болгон. Ошол учурда казактарды Казанга кууп жиберет (11–12 век)» деген маалымат бар). Кайду карыя-

¹ Инв. № 99.

дан алынган материалга караганда III. Рысмендеевдин варианты көлөмдүү келип, окуяларынын ырааттуулугу, көркөмдүгү боюнча өзгөчөлүгү менен көңүлдү буруп, негизги толук вариант катары сөз болууга татыйт.

Бирок эскертип кое турган бир нерсе – Кайду карыядан жазылып алынган материал канчалык кыска болсо да чыгармага таандык тааныш сюжеттин нугу сакталып турат. Буга кошумча катышкан каармандардын образдарынын, ысымдарынын бирдейлиги менен колдогу варианттардын баардыгынын баштапкы данеги бир жерден өсүп чыккандыгын түкшөмөлдөтөт.

Эпостун негизги мазмуну – көрө албастыкка, адилетсиздикке, баскынчылыкка таамайланган күрөш болгондуктан, анын башында адаттагыдай эле элдин кызыкчылыгы үчүн өмүрүн сайган эр жүрөк Мендирмандай чыныгы азамат турушу керек. Эпосто эки пландагы, башкача айтканда, сырткы жана ички кагылыштар көрсөтүлсө да каармандардын социалдык теңсиздикке карата курч мамилеси, граждандык укук үчүн күрөшү ачыгыраак сүрөттөлөт. Калмактардын баскынчылыгына каршы кармаштар орун алганы менен кыргыздардын өз ич ара ынтымагы кеткен учурдагы туугандар арасындагы татаалдашкан адам мамилелеринин чагылышы коркунучтуурак. Мына ушул жооптуу миссия «Мендирман», «Саринжи, Бөкөй» сыяктуу кенже эпосторго жүктөлгөн. Ошон үчүн экөөндөгү башкы каармандардын жеке тагдырлары, күрөштөрүнүн мүнөздөрү жактан көп окшоштуктар байкалат.

Кыргыздын кенже эпосторундагы традиция боюнча баатыр бир атадан жалгыз болуп, аталаш туугандары ага каршы биригишет да, арасында бирөө гана каарманга оңураак мамиледе болот. Мендирман да Адик кандын бир аялынан төрөлгөн жал-

гызы болуп, анын каршысында турган сегиз бир туугандын эң улуусу Асыл деген агасы ага жан тартат. Ал Мендирмандын сулуу аялы Каныштын да түпкүлүгү жайсыз адам экендигин сезип, инисине эскертет. Бирок өз күчүнө ишенген Мендирман:

Ашыгып атсам уттурбайм,
Аманат жандын барында
Айканышты туттурбайм.
Топ ойносом уттурбайм,
Тоголок башым аманда
Толгон айым туттурбайм,—

деген позицияны карманат.

Бизге белгилүү, кыргыздардын «Манас» баштаган баатырдык эпосторунда негизги эпикалык конфликттердин бирин туугандардын арасындагы карама-каршылык түзүп, патриархалдык-феодалдык мамилелердин белгилүү бир өнүккөн учуруна мүнөздүү болгон тарыхый чындыкты чагылдырат. Демек, кенже эпостордо да кеңири орун алган туугандар арасындагы араздашуулардын картиналары кыргыз урууларындагы социалдык-турмуштук проблемалардын кыйлага чейин татаалдашып келгенинен туюндурат. Мендирман өзүнүн ынтымагы кеткен сегиз бир тууганынын кесепетинен элижерин таштап, башка урууга, Адыл кандын колуна келип, күн көрүүгө мажбур болот. Эмгеги менен элге жагып, акыры Адыл кандын ишенчиликтүү адамына айланат.

Келиндер тайлак байлады,
Кемпир куйрук чайнады.
Адыл канды карасаң
Көңүлү өсүп жайнады.

Өзөн-суусу май болду,
Өтө кедей бай болду.

*Жабагысы тай болду,
Жалпы журту бай болду –*

*деген саптар аркылуу Мендирмандын Адыл кан-
дын элине жасаган ак ниет иштери белгиленет.
Ал эми Мендирмандан ажырап, сегиз агайындын
колунда калган элинин көргөн күнү буга төмөнкүчө
контраста берилет:*

*Аскадан учуп мал өлүп,
Ачкасынан бала өлүп,
Арыгынан чал өлүп,
Кылайган эгин көрбөдү
Дан табалбай сандалып...*

(67-б.)

*Адыл кан Мендирманга ишенип тактысын бе-
рип, кызына үйлөнтүп, элинин милдетин бирото-
ло тагат. Ошентип, ал жаштыктын далай мез-
гилин бирөөнүн эли-жеринде өткөрүп, акыры өзүнүн
керт башы үчүн каалаганындай турмушка жетсе
да ал аздык кылат. Мендирман өмүр бою эл ка-
мын ойлогон элдик баатыр болгондон кийин өзүнүн
эли-жерине кайрылып, ага кызмат көрсөтүшү за-
рыл. Он эки жыл бою сыртта жүрсө да өз элинин
кабарына ар дайым кулагын түрөт. Ичтен жети
бир туугандын, сырттан калмактардын баскын-
чылык чабуулдарынан корголоп, тоо-таш жамы-
нып жакырчылыкта күн өткөрүп жаткан бир ууч
кыргыз уруусунун абалы анын оюнан чыкпайт.
Ошондуктан, Адыл кандан кетүүгө уруксат сурап,
бир кезде качып-бозуп жалгыздап чыккан Мендир-
ман эми чыныгы эпикалык баатырдын сыны ме-
нен миңдеген кол алып өз элине карай жүрөт. То-
луп-болуп, өз элине Мендирмандын келиши менен
көптөн бери зарлап күткөн элдик мүдөө акталат.
Кезегинде ага жан тартып, амал менен өлүмдөн
сактап, качырып жиберген аталаш агасы Асыл да*

Мендирманды ар качан күткөн, бир пикирдеи, ак ниет тууганы катары көрүнөт. Ички бытырандылыктын күчтүүлүгүнөн башынан талапташ тууган адамдар болушса да эки башка жерди жердеп, эки башка уруунун тузун татууга аргасыз болушат. Акыры Мендирмандын келиши менен уруу ичиндеги ынтымак күчөп, биригүү процесси баишталгандыгы кыргыздардын сырткы душманы калмактарды жеңгенинен эле эмес, жети агайын баш болгон ички душмандардын бетинин ачылышынан көрүнөт.

Бизге белгилүү, элдик каарман качан болбосун сүймөнчүлүккө ээ. Ошондуктан анын эрдигин, баатырдыгын өзгөчө сүрөттөө табигый көрүнүш. Бирок элдик поэмалардагы баатырдын иш-аракети канчалык апыртылбасын өзүнүн турмуштук негизин көбүрөөк сактаса гана эстетикалык мааниси жогорулайт. Мендирмандын көп жылдык ак эмгегинин, күрөшүнүн үзүрү:

Минтип такка минди эми,
Бир далай элди билди эми.
Такка минип чалкалап,
Атышкан жоону талкалап –

деген саптар аркылуу жөнөкөй, турмуштагыдай, логикалуу көрсөтүлөт. Ошентип, бир кезде эл башкармак турсун өз башынын айласын таппай, туугандарынан качып кутулган Мендирман чыныгы баатыр адам катары өсүп отуруп, нукура элдик чыгарманын башкы каарманына айланган. Анын жүрүм-туруму, кулк-мүнөзү, шартка жараша иштеген иши бир топ реалдуу.

Адатта кыргыз эпосторунда Каныкей, Айчүрөк, Зулайка, Айганыштай акылман, сарамжалдуу, керек болсо колуна курал кармаган жоокер атчандар даңазаланат. Ошону менен бирге эле акылы тайкы, жеңил мүнөз, күнүмдүк кара башынын кы-

зыкчылыгынан алысты көрө билбеген Акылай, Чачыкей, Шырдакбектин аялы Сулуубек сыяктууларга кыргыз эле эмес, башка элдердин эпосторунда да орун берилет. Тигилерге караганда кийинкилердин тибиндеги аялдар күйөөлөрүнө жардам бербестен, кайра аны көп кырсыктарга дуушарлантат. Эпизоддук кырдаалда берилсе да Мендирмандын аялы Каныш жөнүндө да ушундай эле пикирди айтууга туура келет. Анткени, чыгарманын башынан эле анын образынын терс жактары көбүрөөк ачылып:

*Жакшынакай Канышай
Түлкүдөй болуп кылтылдап,
Түгөнгүрүң жылтылдап,
Турган экен мелтирер –*

деп, көздүн жоосун алган өңдүү-түстүү, амалкөй аял катары көрүнөт. Мендирмандын аркасы менен Адыл кандын жеринде да:

Атка минип чалкалап –

кадыр-баркы көтөрүлүп турган чагында бузуку кемпирдин тилине кирип, Адыл канга жакындашуу максатында Мендирманды «качкын» деп каралайт. Бирок эмгекчил, жүрөгү таза, иштеген иши ак Мендирманды эл сактайт, эл колдойт. Натыйжада, Каныштын туруксуздугунун бети ачылып, өлүм жазасын алат. Дээрлик бардык вариантта Каныштын образы ушул типте өөрчүтүлүп, акыры ачуу трагедия менен аяктап, Мендирмандын жеңиши салтанат курат.

Сөзүбүздүн башында айтылгандай «Мендирман» эпосунун күрөшү эки тараптуу болгондуктан, душмандары да эки түрдүү. Биринчиси-өздөн чыккан жат-аталаш туугандары менен өмүрлүк деп алган аялы болсо, экинчиси-Куйдалы, Калдама, Коңтажы, Чейрең деген ысымдагы калмак башчылары, тарыхый реалдуу душман өкүлдөрү. Кыргыз

*урууларын басмырлап төмөнсүнтүп, көптүгүнө мак-
танып келген калмактар:*

*Сандаган колду алалы,
Сары-Өзөн, Чүйгө баралы.
Керме-Тоону этектеп,
Келин-кызын жетектеп,
Аралай көчүп баралы.
Алыбыз келсе мурутка
Акыр заман салалы –*

*деп баскынчылык саясат менен кыргыздарга элчи
жиберет. «Элчиге өлүм жок» деген элдик наркты
бузуп кыргыздын Табылды баатыры элчилердин*

*Куйкасын тилип, туз салып,
Таманын тилип от салып –*

*жазалагандыгы үчүн өчөгүшкөн калмактар ого бе-
тер катуулашат. Бирок Мендирмандай кыргыз
баатырлары душмандын мизин кайтарып, жеңиш-
ке жетишет. Өз уруусунун эркиндигин жана көз
каранды эместигин тышкы душмандардан бекем
сактаган баатырдын образы эпизоддук формада
берилсе да ушул окуя аркылуу аягына чыгат. Адат
катары социалдык-турмуштук эпостордо жөнөкөй
күнүмдүк тиричиликке караганда согуш иши аз
көрсөтүлөт да баяндоо, диалог, монолог өңдүү көркөм
ыктар жыш колдонулат. Ошондой эле түрдүү уй-
каштыктардын да орун алышы менен кенже эпос-
тордун тексттери жеңил, лирикалуу келип, ко-
муздун коштоосунда аткарууга ыңгайлуу келет.
Бул анын кызыктуулугун арттырып, идеялык-
көркөмдүк даражасын бийиктетет.*

*«Мендирмандын» ушул варианты манасчы Ш.
Рысмендеевге таандык болгондуктан эпостордун
(«Манас», «Мендирман») каармандарын тууган-
дык жактан байланыштыруу аракети да жүргөн
сыяктанат. Мисалы «Мендирманда» мындай сап-
тар кезигет:*

*Манаска жакын киши экен,
Кудайдын кылган иши экен.
Ногой, Шыгай дээр экен,
Тукумдары эр экен. ж.б.*

*Мындан тышкары «Манас» эпосунда кезигүүчү
салттуу айтылып жүргөн саптар да бар:*

*Араптын тилин жат алды,
Ак эшенден бата алды...
Карып менен мискинге
Казына оозун ачтырып,
Дүнүйөсүн чачтырып... ж.б.*

*Кыскасы «Мендирман» да элдик традицияны
бек туткан, элдин тарыхый жашоосунун, үмүт-
тилегин көркөм бир чындыгы катары качанкы та-
ланттардын таразасында такталып калган.*

*Айнек ЖАЙНАКОВА,
филология илимдеринин кандидаты*

МЕНДИРМАН

*(Шапак Рысмендеевдин
варианты боюнча)*

МЕНДИРМАН¹

Адик кан деген кан чыккан,
Айбатынан жан чыккан.
Тогуз уулу бар экен,
Тогузу бирдей эр экен,
Эң кичүүсү² Күлтебер
Күрөшкөндө ким жеңер.
Улуусун Асыл дээр экен,
Акылга дыйкан эр экен.
Бир катындан жалгызы
Мендирман деген бар экен,
Өзү жалгыз бала экен,
Бир энеден жалкы экен.
Ата-энеси өлүптүр,
Энеден жалгыз калыптыр.
Атасынын тушунда
Бир сулуу кыз алыптыр.
Тогуз ага кеңешип,
Бир шумдукка келишип,
Мендирмандай³ баатырды
Өлтүрмөкчү болушуп,
Асыл деген агасы,
Баарысынын⁴ бабасы-

¹ *Мендирман*-түп нускада бул каармандын ысымы түрдүүчө жазыла берет. Ошондуктан бардык жерде бирдей, салттуу айтылып жүргөн «Мендирман» калыбына келтирилди.

² *Кичүсү*-буга окшоп, катчы тарабынан кетирилген грамматикалык катасы бар сөздөр жөн гана сноскага чыгарылды.

³ Мендирмендей.

⁴ *Барысынын*-катчы дээрлик созулма үндүүнү бир эле тамга менен берет.

Ушул ишти билиштир,
Амалын ойлоп тааптыр.
Бир күнү Асыл той кылып,
Как ошондой ой кылып,
Адик кандын айылын,
Баарын билет дайынын,
Баарын бүгүн чогултуп,
Мал семизин сойдуруп,
Баарын минтип тойгузуп,
Арак менен бозону
Кошуп ичип ошону,
Акындар түрдүү ырдады,
Аябай жатып жыргады.
Үйдүн ичин сеп кылды,
Үзүрдү мындай ким кылды,
Түнүн жарык туш кылды,
Унуткусуз иш кылды.
Эл чогулуп, мал жыйды,
Эсеби жок кол жыйды.
Көзүнүн жашы кылгырып,
Асыл деген агасы
Айтып турат жылдырып,
Эл чогулуп быкылдап,
Жайнап кирди кыжылдап,
Асыл кандын сарайга
Батпай турат быкылдап.
Күлтеберди карасаң
Ашкананын жанында
Араң турат шыкаалап,
Мендирмандын¹ катыны
Кирип-чыгып кылтылдап,
Алдыдан сөзү өтүшкөн,
Адамын билбей катышкан,
Көз менен сырды атышкан,
Жаткан жери ак мыя,

¹ Мендирмендин.

Жалтылдаган шуркуя.
Көргөндө көөнү бузулган,
Мендирманды¹ кыйбаган.
Адик кандын арбагы
Асыл уул сыйлаган,
Жалгызын эстеп ыйлаган.
Мендирманды² карасаң-
Эки көзү кылгырып,
Берген ашын ичалбай,
Арт жагына жылдырып,
Күлтеберди карасаң-
Бозону бийлеп күпүлдөп,
Ачууланып дүпүлдөп,
Айтып турат күрсүлдөп,
Аны көрүп Асылдын
Эт жүрөгү дүрсүлдөп,
Ичкени арак аш болуп,
Асыл элге баш болуп,
Асыл бийлеп куйдуруп,
Ачкасына сундуруп,
Ары-бери караса
Калкынын баары мас болуп,
Акылдары аз болуп,
Баары ушинтип калыптыр,
Комузду колго алыптыр.
Каңгыр-кунгур чалыптыр,
Мендирманды карата
Казал* айтып калыптыр.
«Айланайын жалгызым,
Асыл деген байкушун
Айтып турат кулак сал!
Айтканымды угуп ал!
Акылың болсо аңдагың,
Эсиң болсо тыңдагың.

¹ Мендирменди.

² Мендирменде.

Эмилден таяк кыяйын,
Атын Каныш коеюн,
Кое бергин Канышты,
Канышың жаман киши экен,
Кудайдын кылган иши экен.
Кайындан таяк кыяйын,
Калкыман сулуу жыяйын,
Эгер сүйсөң ал кызды,
Атын Каныш коеюн,
Кое бергин Канышты!
Тогуз бөрү бир койду
Таласа тарпын коебу?
Жалгызым, сага тоебу?
Ичип антка тойбоду,
Илешип сени койбоду.
Ичим күйүп, жалгызым,
Ушу бүгүн ойлодум.
Көп ичинде какылдап,
Айтып турам уялбай,
Бир жалгыз сени кыя албай».
Ушул кепти укканда
Эки көзү ачылды,
Мас болгону басылды.
Айтып турган Асылдын,
Ыргып туруп Мендирман
Комузуна асылды.
«Айланайын, аба деп,
Разымын, эми сага деп,
Мен салайын добушту,
Бул өндөнгөн доңузду.
Мен жаралуу каманмын,
Чалып өтүп кетейин,
Асыл, сени нетейин?
Домбуранды аяйын,
Каңгыр-кунгур чалайын,
Ичимди ачып алайын.

Ашыгып атсам уттурбайм¹,
Аманат жандын барында
Айканышты туттурбайм².
Топ ойносом уттурбайм,
Тоголок башым аманда
Толгон айым туттурбайм.
Тоону тоолой учкан турнамын,
Тоютум канбай конбоймун.
Тогузуң бирге, мен жалгыз,
Тоотсом бүгүн онбоймун!»
Ошону айтып турду эми,
Күлтеберге берди эми.
Комузду колго алды эми,
Өкүмсүнүп Күлтебер
Өөдө-төмөн чалды эми.
«Келгиле, журтум, келгиле,
Жалгызды кармап бергиле.
Көшөгөнү³ тартайын,
Көрүнө⁴ алып жатайын,
Күчү барбы ушунун
Көз көрүнө соёйун!» –
Күлтеберин күрсүлдөп,
«Бүгүн кордук көрдүн» – деп,
«Бир тууганым кайда?» – деп,
«Эки колун байла» – деп,
«Эмчектешим кайда?» – деп,
Көптүгүнө мактанып,
Күрсүлдөдү Күлтебер.
Ал аңгыча Асылы
Мендирманга асылды,
«Жүргүн, жалгыз, тургун!» – деп,
Көп айтышты «Койгун!» деп,

¹ Уттурбайм-катчыга мүнөздүү ката.

² Туттурбайым.

³ Кошөгөнү.

⁴ Көрүнө.

Мендирманды көтөрүп¹,
Эшикти көздөй сүйрөдү,
Жамандардын баарысы
Баш-аламан сүйлөдү.
Асыл үйдөн чыгарып,
Атын тарта берди эми.
«Сен өңдөнгөн менде² жок,
Сендей шордуу элде жок.
Адик кандай атандын
Арбагына сыйынгын.
Аманат жандын кыйынын,
Азыр турбай жөнөгүн!»,
Аманат жандын азабын
Асыл эми, билди эми.
Аман-эсен Мендирман
Өз атына минди эми,
Аман жолго кирди эми.
Кылчайып артын караса
Жакшынакай Канышай
Жалтылдады карады,
Мендирман качып барады.
Бара жатып карады,
Айканышты көргөндө
Кайра тартып турду эми,
Баягы турган үйүнө
Демитип кирип келди эми.
«Тогузун бирге, мен жалгыз
Токтоналбай мен келдим,
Мыкты болсоң³ бери чык,
Өнөрүңдү көрөмүн.
Биринди бүгүн өлтүрүп,
Анан кийин жөнөйүн!

¹ К ө р ү п – сүйлөмдүн мазмунуна караганда катчы сөздү толук жазбай калган, мындай учурлар кездеше берет.

² М е н д е – «пенде» деген сөздүн диалектилик формасы берилген.

³ Болсо.

Жамандар сага жеңдирбейм¹.
Айканышты алдырбайм²,
Ашты сага калтырбайм³.
Мыкты болсоң мындай чык,
Айтканымды азыр ук!»
Албарсын колго алды эми,
Босогонун бир жагын
Тосуп карап турду эми.
«Атандын көрү, жамандар,
Атышсаң да алдырбайм,
Айканышты алдырбайм.
Кудай алган жамандар,
Жерге кирген жамандар,
Мыкты болсоң тырышкын,
Мындай чыгып урушкун.
Балбан болсоң жүрүшкүн,
Майданга чыгып күрөшкүн.
Сенден калсам оңбосмун,
Мындан кийин жамандар,
Кошулуп айыл конбосмун!»
Жана мындай караса,
Жакшынакай Канышай
Түлкүдөй болуп кылтылдап,
Түгөнгүрүң жылтылдап,
Турган экен мелтиреп,
Көрүп ичи күйдү эми,
«Таштабайын мен муну!..»
Мендирман белден алды эми,
Эңе качып калды эми.
«Аламын» деген Күлтебер
Аңырып карап калды эми.
Асылдан артык тууган жок,
Артынан киши кууган жок.

¹ Жеңдирбейим.

² Алдырбайым.

³ Калтырбайым.

Ачык күнү тутулуп,
Ала качып кутулуп,
Ай талаага барды эми,
Арманын айтып ыйлады,
Айканышты кыйнады¹.
«Жанылышмын бир жолу
Кечип койчу, жан досум².
Кызыл алма шакта бар,
Кызды шайтан азгырмак
Байыркыдан наркта бар.
Кара түлкү шакта бар,
Катын шайтан азгырмак
Калык ичинде наркта бар,
Сундум моюн кулак сал,
Султан болсоң угуп ал.
Арыстан элең андагы,
Айтканымды тыңдагын.
Туйгун болсоң тура тур,
Айтканымды уга тур,
Буудан³ болсоң, кулак сал.
Арманымды угуп ал,
Көңүлүнө түйүп ал.
Жаш жанымды кыйбагын,
Жайымды айтып ыйладым.
Мындан ары карата
Жалгызым, сени сыйлайын.
Кырчын элем, кыйбагын,
Кыямат кайын болгуча
Кызматыңан тынбайын!»
Ошонтүп мойнун кучактап,
Коркуп турду жалтактап,

¹ Ушул саптан кийин 8-бет жоголгон.

² Ж а н д о с у м – «жалгызым» деген сөздүн ордуна оңдолуп жазылган.

³ Б у д а н – катчы көпчүлүк учурда созулма үндүүлөрдү бир эле үндүү менен берет дегенибиздин дагы бир күбөсү.

Көк көйнөгүн¹ силкинттип,
Көзүнүн жашын илгиртип,
Эт бышымга² эс албай³,
Бйлап турду буркурап⁴,
Жакшынакай Канышай,
Жайын айтып ыйлады,
Ачуусу келген Мендирман
Өлтүрүүгө кыйбады.
Бычагын алган сууруп,
Заманасын кууруп,
«Мындан кийин тек жүргүн,
Мындай кылбай шүк жүргүн!
Эр эшиги тоң темир,
Эритмекке эп керек,
Айтып, айтпай не керек?
Сенин кылган шумдугуң,
Кылымдан чыккан кар болдуң.
Кылчайып элди көрө албай,
Кыйналып жүрүп көр болдуң.
Эми алдыбыздан бууган жок,
Артыбыздан кууган жок,
Бизге Асыл өңдүү тууган жок.
Бу дүйнөдө көрбөйбүз,
Кайтып элге келбейбиз.
Тыйып жүргүн өзүңдү,
Оңдоп жүргүн жолуңду.
Мындан ары коюп жүр,
Ойдолобой сылык жүр!»
Ичигин чечип бөктөрүп,
Бу кылыгын өткөрүп,
Учкаштырып жөнөдү.
Күн батышты бет алып,

¹ Көйнөгин.

² П ы ш ы м г а – оозеки ушул түрдө да айтыла берет.

³ Э с а л б а й – мурдагы «буркурап» дегендин ордуна оңдолуп жазылган.

⁴ Өчүрүлгөн сапка улай жазылган.

Күндөп-түндөп жөнөдү,
Өөдө-ылдыйда жөө жүрдү.
Тууганы менен кас болуп,
Элинен чыгып жоголду.
Бир шаарга кез болуп,
Өнү сары жез болуп,
Эл четине жетти эми,
Бир адамдан кеп сурап,
«Жолоочумун» деп айтып,
Жообун айтып салышып,
Ошол адам кеп айтат:
«Адыл кандын эли» – деп,
«Ар жагы Чамбыл-Белдин бели» деп,
«Өзү түрктүн эли» деп,
«Элинде көптүр эри» деп,
«Адыл деген кан эле,
Жалгыз кызы бар эле,
Эркек бала жок эле.
Адилет жакшы кан эле,
Кырк¹ катыны бар эле.
Өзү карыган жан эле,
Ар душманы көп эле».
Муну угуп сүйүнүп,
Бир Кудайга сыйынып,
Ушуга бала бололу.
Башты сала кирели,
Тынбай кызмат кылалы.
Катыны менен кеңшип,
Ошонетип жөнөлдү,
Аялдабай жетти эми.
Кан сөөлөтүн таштады,
Карыпчылык баштады.
Зайыбын² тышка калтырды,
Атын кармап олтурду.

¹ К ы р ы к – бул сөз дээрлик ушул формада жазылган.

² Зайбын.

Ал Мендирман барды эми,
Салам берди Мендирман,
Алик алды тургандар.
Адыл кан көзүн салды эми,
Жайын сурай калды эми.
«Жолоочумун, баатыр»¹ деп,
«Атым арып, азганмын,
Алыс жолду басканмын.
Атым чоро боломун,
Алда кайдан келемин».
Адыл кан туруп кеп айтат,
«Эми кайда барасың?
Кимге барып турасың?
Жообунду сурадым.
Жолоочу болсоң, жол мына,
Бадачы болсоң, мал мына,
Базарчы болсоң эл мына,
Туруучу болсоң жер мына,
Туура жооп бер, бала!
Өңүң жакшы көрүнөт,
Өз атаң ысмы² ким болот?
Теги-жайың кайсы жер?
Теги-жайың айтып бер».
«Теги-жайым сурасан,
Ногой уруу элинен,
Адашып чыккан эр элем,
Бир жолдошум бар эле,
Өзү аял жан эле.
Баласы жок жан болсо,
Башты сала кирмекке,
Бала болуп жүрмөккө,
Ошонетип эл таппай,
Бир жакшырак жер таппай,
Күн чыгыштан келемин,

¹ Батыр.

² Исми.

Көнүлүм тынган эр болсо,
Сырымды айтып беремин.
Ата-эне менде жок,
Бир туушкан менде жок,
Карагай башын бууганмын,
Кайрылчу жок тууганым,
Долоно башын бууганмын,
Толгоноор жок тууганым.
Жээрдени минип желгенмин,
Жер түбүнөн келгенмин».
Ушуну айтып мунайып,
Алдында турду буралып.
«Андай болсо, жолоочу,
Чоро болгун өзүмө.
Ырысыңа жараша¹
Жоро болгун өзүмө.
Жооп берчи, сен балам,
Ушул айткан сөзүмө.
Адыл атаң эп деди,
Ушул жакшы кеп деди.
Адыл кандын астынан
Башка жакка кетпед².
Адылга шондо кеп айтып,
Чоро болом деп айтып,
Колдон келген кызматты,
Өлгөнчө иштейм – деп айтып.
Мейманкана³ беш үй бар,
Сүйгөнүнө кирип ал.
Айбан үчүн алты үй бар,
Атың байлап, жатып ал.
Жакшы болсоң уулумсун,
Жаман болсоң кулумсун».

¹ Рораша (чочаша) (инв. 114, 13-б.) механикалык ката кетиргендиктен, сөздүн мааниси белгисиз болуп калган.

² Кетбеди.

³ Мейменкана.

Ошону айтып Адыл кан
Жайын берип чыгарып,
Абдан сыйлап жиберип,
«Түбөлүк¹ сенин жайың» деп.
«Жыргагыла экөөң» деп,
Сүйүнтүптүр экөөн тең,
Ошо бойдон барды эми,
Аты менен Канышты
Алып жетип келди эми.
Ошол айткан жайларга,
Алып келди үйлөргө.
Сарамжалын билгизип,
Сарайларга киргизип,
Сырдуу үйгө тургузуп,
Сыйлаганын билгизип,
Алтын үйгө кирди эми,
Ар сөөлөтүн көрдү эми.
Беш-алты күн Мендирман
Белин чечпей жүрдү эми.
Андан² эч талбай,
Аянбай кызмат кылды эми.
Канышайын кадырлап,
Канча кызмат кылды эми.
Эртең менен болгондо,
Орок, жиби колунда,
Отун мунун мойнунда.
Колоолуу кумган колго алып,
Колу-бутун жуудуруп,
Бедерлүү кумган колго алып,
Бети-колун жуудуруп,
Белендетип турду эми.
Самоорду койдуруп,
Даярлатып күттү эми.
Чогулуша келгенде

¹Тобөлүк.

²Андар.

Чечен чоро болду (эми)¹.
Ар душманды алыстан
Көргөн чоро болду эми.
Түн ичинде болгондо
Жер кыдыруучу бул чоро,
Отун алып, от жагып,
Кызмат кылган бул чоро.
Күлүк атын жаратып,
Келе жаткан душманды
Билген чоро болду эми.
Баскан сайын жөнөдү
Малы жакшы төлдөдү.
Барган сайын онолуп,
Басташканын койбоду.
Ушул чоро келгени-
Келиндер тайлак байлады
Кемпир куйрук чайнады.
Адыл канды карасан,
Көнүлү өсүп жайнады.
Өзөн-суусу май болду,
Өтө кедей бай болду,
Жабагысы тай болду,
Жалпы журту бай болду.
Томогосун кайыттты,
Томаягын байыттты.
Күндөн күнгө² бул чоро
Күчаладай ташыды.
Адыл кандын ошондо
Ар душманы жалтанды.
Ак сакалдын баарынан
Ошол чоро бата алды.
Жер кайруучу келгенде
Жеке чыкты бул чоро.

¹ Э м и – өзүнөн мурунку жана кийинки ыр саптарына караганда жазылбай калган сөз.

² Күндө күнгө.

Эл чогулуп топ болсо,
Чечен болду бул чоро.
Курмат кылды шыпылдап,
Өзү жүрөт зыпылдап,
Түн ичинде уктабай,
Зикир¹ чалды зиркилдеп².
Түн ичинде уктабай,
Чалып жүрдү бул чоро.
Алда кандай болом деп,
Ойлоп жүрдү бул чоро.
Эки кайыш, бир тизгин
Илип жүрдү бул чоро.
Ошол элдин баарысын³.
Билип жүрдү бул чоро.
Адыл кандын күлүгүн
Минип жүрдү бул чоро.
Адыл кандын акылын
Билип жүрдү бул чоро.
Добул келсе тийгизбес,
Караңгы токой болду го.
Доочу келсе мал бербес,
Кайраттуу баатыр болду го.
Карагай найза ыргады,
Адыл канды карасаң
Душмандан санаа басылып,
Как ушинтип жыргады.
Күндөн⁴ күнгө күчөгөн
Күчтүү болду ошондо.
Элинин баарын бийлеген
Эптүү болду ошондо.
Барган сайын оңолду
Басташканын жоготту.
Өрүшү жайык миң болду,

¹ Зыркилдеп.

² Барсын.

³ Күндон.

Өз элине дүң болду.
Аксакалы, карысы,
Ошол элдин баарысы
Адыл болду ошондо.
Күндүз күлкү көрбөдү,
Түндө уйку албады.
Адыл канды карасан,
Эч калбады арманы.
Бет алганын жалмады.
Ит аягын мис кылды,
Туурдугун киш кылды,
Душмандарын мыш кылды.
Адыл канды карасан
Түнүн жарык түш кылды.
Орундарын киш кылды.
Ок атуучу душманы¹
Орду менен жоголду.
Ошонетип Адыл кан
Барган сайын оңолду.
Адыл канга карата
Ок атаар киши калбады.
Ок атуучу душманды
Орду менен жалмады.
Чоро ошондой болду эми,
Чоюлуп элди билди эми.
Чоюнбашты колго алып,
Жоонун жолун бузду эми.
Айзаны колго алды эми,
Аймактын жайын билди эми.
Ошонетип бул чоро
Жыл маалына келди эми.
Айканышы кайкалап,
Атка минип чалкалап,
А да ушундай болду эми.
Ал аңгыча бул элден

¹ Душманды.

Абжоар* кемпир чыкты эми.
Үйдө жатып бу кемпир
Ушул ишти укту эми.
Ошо мастан жезкемпир
Айканышты көрдү эми.
Сулуусуна чыдабай,
Эси ооду бу кемпир.
Далайды кылган куу кемпир,
Талып жатып далайга,
Куулук кылмак Канышка
Бу желмогуз алдастап,
Алактады жан жакка.
Кемпир турду ойлонуп,
Ок жыландай толгонуп,
Сулуусуна мас болуп,
Ичинен ойлоп чок болуп,
Жорго эшекке минди эми,
Жорголотуп жүрдү эми,
Адыл кандын астына
Жобурап сүйлөп барды эми.
«Ой, Адылкан акетай!
Менин жайым билбейсиң,
Чорондун жайын ким дейсиң!
Чоронду мындай чоң кылган,
Барган сайын оң кылган,
Айдай сулуу жан экен,
Бир катыны бар экен,
Как ошону көрбөгөн
Сизде арман көп экен.
Ак перинин кызындай,
Адам болбойт ушундай.
Бейиштен чыгып келбесе,
Андай адам мында жок,
Көрүп күйүп, болдум чок.
Көрсөң көөнүң бөлүнөт,
Оозунан шекер төгүлөт.
Ошол жанды көрбөсөң

Заманаң акыр бөлүнөт.
Ал өңдөнгөн бенде¹ жок,
Жерге кирсин дүнүйө бок.
Кырк аялың бар эле,
Баарысы сулуу жан эле.
Бирөө да ага теңелбейт,
Алтын экен, не келбейт.
Алтын-күмүш эгешет,
Кандай аял теңешет?
Ал өңдөнгөн асылдан,
Канткенде куру каласын?»
Деди дагы куу кемпир,
Желип кетти куу кемпир.
Адыл кан муну ойлонуп,
Көрүүгө ылайык тааптыр.
Көрөйүн деп уялбай,
Чоросун жакшы кыялбай,
Уул болуп калды деп,
Ушул кемпир шумдук деп,
Ай жарымы болгончо,
Ойлоюнчу муну деп,
Өзү Кыяр куу кемпир
Катынды да алдады,
Адыл канды алдады.
Ой-боюна койбоду,
Өйдө²-ылдый толгоду.
Кыяр кемпир оңбоду,
Андай болсо бармакка,
Сарайына барды эми,
Сарамжалын көрдү эми.
Айканышты көргөндө
Айтканындай таң калды,
Акылы кетип сандалды.

¹ Б е д е – катчы «бенде» деген сөздү ката жазган, бул сөз «менде» деп да жазылган учурлар бар.

² Өйдөө.

Санаасы жаман бөлүндү,
Нур кызындай көрүндү.
Канды Кудай урду эми,
Көңүлү айнып турду эми.
Өнү сулуу, кызылдуу
Көйкөлүп Каныш жүрдү эми.
Адыл кандын алдына
Ар бир түрдүү аш берди,
Таң калгандай иш кылды.
Тамак-ашын ичкенче
Сүрдөп каның тердеди,
Жанып кете жаздады.
Кемпир оңдоп кеп айтып,
Эртели-кеч кеп айтып,
Айканышты көндүрүп,
«Ашык болду» деп айтып,
Адыл канга дагы айтып,
Жакын кылып салды эми.
Бир-бирине бул ишти
Макул кылып алды эми.
Мастан кемпир оңбоду,
Адыл менен Канышты
Ысык кылып бу кемпир
Куулук менен сомдоду.
Аяк жагын ушундай
Кызык кылды бу кемпир.
Адаштырып баштарын,
Чалыштырды¹ бу кемпир.
Аяк жагын түгөнгүс
Бир кылыптыр бу кемпир,
Оной менен айрылгыс,
Чыр кылыптыр бу кемпир.
Канды кудай урду эми,
«Аламын» деп турду эми.

¹ Чалыштыр.

Кемпирге Адыл кеп айтат,
«Керегин эмне?» – деп айтат
«Каалаганың тандап ал,
Күсөгөнүң күндө ал
Сүйсөң четтен тандап ал,
Айканыш мага» деп айтат.
Кемпирди² кан балкытып,
Көңүлүн ачып жаркытып,
Кубандырып турду эми.
Кемпирди кудай урду эми:
«Оюмда бар ар неме,
Айтам, Адыл, тим эле.
Ичимде мунум бар эле,
Айтып берем сага эле.
Көздүн жашын өзүң тый,
Он бештеги уулду
Так өзүмө нике кый.
Ошондо менде арман жок,
Как ошондо көңүлүм ток».
Кемпирдин көөнүн жай кылды,
Адылдыктан бай кылды.
Канышайды алууга
Чындап каным камынды.
Эбин мунун табалбай,
Эптеп аны алалбай,
Эки жыл өтүп кетти эми.
Эптеп-септеп жеталбай,
Он чакты жыл болду эми.
Бул чоронун келгени,
Көргөн жерде Адыл кан
Муну ойлоп калды эми.
«Эки-үч күнү баргын» – деп,
«Марал – кийик аткын» деп,

¹ Кемпирды.

«Эриккениң сен жазып,
Абыдан ойноп келгин» деп,
Тилегин Кудай берди эми.
Барат эми деп жүрдү¹
Кыска ойлоп Адыл кан
Болбогон ишке баш ийди.
Элиндеги карысын,
Узун кулак сарысын,
Уламанын баарысын
Жыйып алды Адыл кан.
Түрүн бузуп боенуп,
Жаман кийим кийинип,
Элдин² баарын чогултуп,
Акыл салды Адыл кан.
«Бул чорону кантебиз
Катынын кантип алабыз?
Өлтүрүүгө кол барбайт,
Мындай жакшы жан болбойт.
Катыны асыл жан экен,
Дүйнөдө жалгыз өзү экен.
Бул чорону чоң кылган
Айканыштын иши³ экен.
Обозгер* жакшы, кан жакшы,
Катын жакшы, эр жакшы,
Акылын ойлоп, эл тапчы».
Сурады элден акылды.
Айла, акыл эл таппай,
Айласы кетип турду эми.
Акылман чечен кээ бирөө⁴.
Жерди чукуп калды эми.
Алтын менен күмүштү,
Таап жүрөт укмушту.
Уктабастан бул чоро

¹ Журди.

² Элдын.

³ Иш.

⁴ Кебирөө.

Аткарып жүрөт жумушту.
«Бала болуп калды эле,
Кылган иши чоң эле.
Же болбосо өлтүрүп,
Жок кылууга оң эле.
Жалгыз кызым Билерик
Билерикти жиберип,
Билгизбестен чорого
Сырын сурап билелик».
Деп, ошентип кеңешип,
Сен айтчыга келишип,
Сөз табалбай көп эли
Жерди чукуп калышып.
Анда Адыл дейт экен,
«Карыган бир чал бар экен,
Сексенге чыккан жан экен,
Буту-колу шал экен,
Акылга дыйкан чал экен.
Ошол акыл табат» деп,
«Ошону мында алам» деп,
«Акылдашып чал менен
Айтканына көнөм» деп,
«Акылга элим келели,
Ошону мында алалы.
Акылды ошого салалы,
Айтканына көнөлү.
Өлтүр десе өлтүрүп,
Билгизбей жерге көмдүрүп,
Койгун десе коелу.
Же болбосо ошондо
Кармап алып соёлу».
Ошонетип кеңешип,
Уялбастан бок жешип,
Өлтүрмөк болду чорону
Көп чогулуп кеңешип,
«Андай болсо ошону
Араба алып жүрөлү,

Өзү картаң кишини
Арабага салалы.
Көнүлүн абдан жайлагын,
Жайын жумшак камдагын.
Сөөгүнүн баарысын
Сары май менен майлагын.
Эмесе макул-куп» дешип,
Извозшик* кошуп айдашып,
Айтканындай ошону
Үстү-башын май кылып,
Адыл кандын жанына
Алып келди тез гана.
А күнү конуп, таң атты,
Чоро баатыр¹ кийик атты,
Тамашага² көп батты.
Маралдын этин арттырып,
Аркан³ менен бек тартты.
Чоро жолго чыкты эми,
Үйүнө келип түштү эми.
Эртең менен болду эми,
Адыл кандын чоң үйүнө⁴
Барып түшүп калды эми.
Адыл кандын үйүндө
Арак тартып, кой союп,
Кымыз жыйып, бээ союп,
Эл чогулуп, дүң болуп,
Жыйналган киши миң болуп,
Кеңеш кылып чорого,
Акылдашты ошого
Ал карыя кеп айтат.
«Билинбеген жан болсо,
Түбү түптүү жан болсо,

¹ Батыр.

² Тамаша.

³ Ар кан.

⁴ Ч о ñ – саптын үстүнө жазылып, «үйүгө» деген сөз «үйүнө» деп оңдолгон.

Кебин сурап билели,
Андан¹ кийин көрөлү.
Оптун көлү бар эле,
Барса келбес дээр эле,
Как ошого жумшайлы.
Барса келбес чөл эле,
Тирүүлөй казган көр эле.
Жолдо нечен ушундай,
Ажыдаары укмуштай,
Ажыдаар арбашып,
Кетсин саат чырмашып,
Ошондон ары жоголсун,
Андыган кишиң жок болсун.
Анан алган катынын
Жыргап анан жаткының.
«Өлтүрөм» деп уулунду,
Ойлодун эле баатырым.
Уул болуп башында,
Кызмат кылды жашында.
Кызматына тойбодун,
Адыл кан, сен да² оңбодун.
Кызыгып алып катынын
«Аламын» деп ойлодун.
Уулун болсо ошол кул,
Айтар сөзүм мына бул
«Сөзүңдү угуп алуучу,
Анан жолго кирүүчү.
Жаман болсо ошол кул
«Макул болот, куп болот,
Падыша сөзүң эп болот!»
Деп ошонтүп кетүүчү,
Барса-келбес жол ашып,
Атаңдын акын доолашып,
Ошонтүп өлүп калуучу,

¹ Андандан.

² Сенде.

Анан кийин алуучу.
Ала көөдөк бул болсо,
Ошондон ары жоголчу,
Ошонтүп ишин оңолчу.
Шыпыроо кары кеп айтты¹,
Ушул жакшы деп айтты.
Анык мыкты кул болсо,
Сөз айтышып, жанашат,
Комузун колдон талашат,
Сөз менен абдан сабашат.
Катынынан кеп сура,
«Кандай жайы» – деп сура.
«Ушу жакшы кеп» дешип,
«Андай болсо эп» дешип,
Калыстан киши жиберди,
Сыр сурап калыс² турду эми.
Жүзү кара Канышын
Көңүлүн канга берди эми.
«Мунум качкан качкын» деп,
«Акылынан шашкан» деп,
«Тогуз байы бар эле,
Өлтүрөмүн деди эле.
Чогулушуп келди эле,
Атка мин деп качырдым,
Тогузун өзүм жазгырдым.
Аман-эсен куткарып,
Элиңе келдим мен алып,
Өзү качкын киши» деп,
«Айткан кебим ушу» деп,
Канышты Кудай урду эми,
Канга көөнүн бурду эми.
«Түбү-жайы ушу» деп,
Жамандап айтып берди эми.
Арачысы келди эми,

¹ Ататы.

² Калис.

Айтып баарын берди эми.
«Кандай болсо келгин!» деп,
Чорого киши жиберди.
Барып айтты: «Жүр» – деди,
«Кан үйүнө кел!» – деди,
Кана, чоро, «Жүр!» – деди.
Калыктын баары ошондо
Макул болуп жүрдү эми.
Чорону көрүп дүрбөдү,
«Кантер экен» деп ойлоду,
Үстү-үстүнө тыгылып,
Ошонетип чогулду.
Кымыз берип кызытып,
Ичегисин ысытып,
Кылмак болду Адыл кан,
Кылмышы жок чорого.
Так ушунтип залим кан,
Шыпыроо кары кеп айтып,
Адыл кандын сөзү бар,
Айта турган өзү бар.
Ушул сөзгө кулак сал,
Мен айтайын угуп ал.
Бир кызматым кылсын дейт.
Кыйын жолго барсын дейт.
Төгүн болсо калсын дейт
Төрө болсо барсын дейт
Бас адам болсо калсын дейт,
Баатыр болсо барсын дейт,
Анык болсо барсын дейт.
Арсар болсо калсын дейт
Чоро болсо барсын дейт
Чочуп турса калсын дейт.
Ошонтүп айтты чыкырып,
Он чеке терин шыпырып¹,
Ошондо чоро үшкүрүп,

¹Сыпырып.

Эт бышымга эс алып,
Чоро турду ойлонуп,
Эч бир жооп бербеди,
Чоро жаман тердеди.
Көптү көрүп камалды,
Кантип¹ табат амалды.
Адыл туруп ошондо
Колуна комуз алды эми,
Кангыр-кунгур чалды эми.
Кандын черткен² күүсүнө
Чоро кулак салды эми.
Ал ангыча чорого
Арак менен шарапты,
Аралаштыра берди эми.
Чоро чоң-чоң ичти эми,
Бул дүйнөдөн кечти эми.
Кымыз ичип кызыды,
Сөөктүн баары ысыды.
Арак менен мас кылды,
Алдап туруп азгырды.
Каныш менен кас кылды.
Чочубастан эр чоро
Ыргып турду ордуна,
Адыл кандын колунан,
Комузун жулуп алды эми,
Кангыр-кунгур чалды эми.
«Ичимди ачып алайын,
Атам жайын айтайын,
Элимдеги жакшыны
Атам деп атын сатпайын.
Чоро эмесмин Мендирман,
Чогол тууган элдирман.
Өзүм деген эренге³

¹ Кантын.

² Чертекен.

³ Ээренге.

Өзөгүм өскөн элдирман.
Өзүм дебес арамга
Эмил чокмор бердирман.
Өз атакең Өзүбек
Өзү менен теңдирман.
Түп атакең Шыгайдын
Кай уулунан кемдирман.
Ичтен ийри түшкөнмүн,
Тезге салсаң түзөлбөйм¹.
Ынды кара болгонмун,
Самындап жуусаң агарбайм².
Доочу келсе мал бербес,
Жүгүрүк чечен Мендирман.
Добул келсе жел тийбес,
Караңгы токой эрдирман.
Уча келсең канатмын,
Ар жыйынга санатмын.
Коноруна куйрукмун,
Кокусунан колуна³
Түшүп калган туйгунмун.
Колду чапкан Мендирман,
Колум сынбай жеңдирбейм⁴.
Ак жакалуу Мендирман
Асты саган жеңдирбейм⁵,
Алганым сага жуттурбайм,
Тоголок башым тирүүмдө
Жолдошумду алдырбайм⁶.
Төшүм тайкы турнамын,
Тийген жерди жуламын.
Коктуга кирип оттогон
Коңур ала бугумун.

¹ Түзөлбөйм.

² Агарбайым.

³ Калуңа.

⁴ Жеңдирбем.

⁵ Уттурбайм.

⁶ Алдырбайм.

Кол сабыла ок тийип,
Ыңгыранып турамын.
Мен элимде чоголмун,
Эми кимди¹ урамын.
Ичим оттой жанамын,
Эми кайда барамын.
Ала-Тоону кемирип,
Тоо түгөткөн баламын.
Агын сууну шимирип,
Суу түгөткөн баламын.
Алсам колду бир сайып,
Жоо түгөткөн баламын.
Адыл кан тилин аламын,
Ажыдаарга барамын.
Туубаса да тутунган,
Как өзүндүн баланмын.
Качыргандан кайтпаган,
Кара чаар жолборсмун.
Кайсаганы бүрт кеткен,
Кара болот албарсмын.
Ирмегенин куткарбас,
Илеби кыйын албарсмын.
Ийсегенин куткарбас,
Үңкүрдө жаткан илбирсмин.
Темингенин куткарбас,
Текөөрү болот шумкармын.
Жети күнү жүгүрсө,
Жел жетпеген тулпармын.
Деги сенин сөзүнө
Ичим күйүп мункандым.
Өөдө карай черткени-
Өкүмдүгү ушундай,
Ылды карай черткени,-
Ылдамдыгы ушундай.
Мен барайын калаага,

¹ Киди.

Учурайын балага,
Ушу кезде ойлосом,
Ар нерсе бар оюмда.
Мен калаага баргыча,
Кар жаабасын, нур жаасын,
Мен калаадан келгенде
Мага десе уу жаасын.
Эки семиз ат берсин,
Арыбаган ат болсун,
Эки жолдош кошуп бер,
Эрикбеген эр болсун.
Бара жаткан казаным
Барса келбес жол болсун.
Тобокелге салайын,
Токтобой эми барайын.
Айдай кашым керейин,
Атандын көрү, Канышты
Кудайы кылып берейин!
Кырк катының бар экен,
Кырк биринчи кылып ал,
Айтканыма кулак сал,
Сен катындан жүдөсөн,
Ушул кепке кулак сал.
Катын деген ит экен,
Ичтен жеген курт экен.
Сенин элин Адыл кан,
Атанын жакшы журту экен.
Бул ишимде арман жок,
Барбас жерим калган жок.
Мендирман атка конгону,
Бет алган жагым оңгон жок.
Айканышты нетейин,
Адыл, сенден кетейин.
Чорону кандай кыйнадың,
Канышты кандай сыйладың.
Жүзү кара Канышай,
Бул дагы эле мени сезбеди,

Ичип антка тойбоду,
Ушул ишин койбоду.
Ушул өңдүү катынды
Аламын деп ойлодуң,
Адыл сендей болчубу,
Ушул өңдүү катынды
Алган киши оңчубу?
Ишенгеним – Канышым,
Ичтен жеген курт экен.
Баракелди, Адыл кан,
Элиң жакшы журт экен.
Мынча каалап калган соң,
Мен барайын калаага.
Ойлоп турсам Адыл кан,
Ар нерсе бар санаамда.
Ажыдаар менен арбашам,
Алптар¹ менен кармашам.
Каман менен чалышам,
Жолборс менен алышам.
Бир жарым жыл жатышам,
Жез кемпир менен атышам.
Жети жылы турушам,
Желмогуз менен урушам.
Адам көрбөс жоо менен
Атышамын Адыл кан,
Мен Мендирман келгени,
Бет алган жооң жай кылдым.
Бери кара, Адыл кан
Кай жериңен тайгылдым.
Өрүшүңдү миң кылдым,
Өз арбагың дүң кылдым.
Адыл кан деген сенсинби,
Акылы жок кемсинби?
Адыл сендей болобу,
Уулу менен айтышкан,

¹Алыптар.

Урумда сендей болобу?
Келин менен дос болгон,
Ошенткен киши оңобу?
Бу дүнүйө жалганда
Кимдер өлбөй, ким калган?
Бир энеден мен жалгыз,
Абайлабай мен байкуш
Түшүп калдым торуна,
Мандайымдын шоруна.
Кана, Адыл, сен болсоң,
Салгын мени жолуна.
Келсе менин колуман
Казынасын алайын,
Алып келип, Адыл кан,
Колуңузга салайын».
Тура калып Мендирман
Комузун колдон таштады,
«Кечтим мына үйдү» деп,
Жоо-жарагын шайланды.
Бармак болуп калаага
Албарс кылыч байланды.
Элдин баары чогулуп,
Адыл кандын кашына,
Айтып турду акылын,
Карыясы ошондо
«Ушу кандай кеп?» деди,
«Чорондун сөзү эп» деди.
«Мендирмандын сөзүнө
Менин акылым жетпеди.
Абай кылып көрдүнбү,
Өрт-жалындай көзүнө,
Байкап¹ карап көрдүнбү,
Мен байкап өзүнө,
Ыраазы² болдум сөзүнө.

¹ Бакап.

² Разы.

Айтышам деп жеңдирдин,
Атка минбей эндирдин.
Байкабай туруп, Адыл¹ кан,
Жаман жерден жыгылдың,
Өөдө экенин билдинби
Көп ичинде өлдүнбү?
Айтышам деп жыгылып,
Жанындан үмүт үздүнбү?
Эй, Адыл кан, өзүң бил,
Айткан² сөзүң көзүңө ил.
Катынын таштап, сен өзүң
Алдап-соолап жайын бил».
Катынына бузулуп,
Кара тер бойдон сызылып,
Кандай болду, Адыл кан,
Айткан сөзүң бузулуп,
Айткан жооңо дегдеди,
Айтышам деп Адыл кан
Тула боюң тердеди.
Баракелди, Мендирман
Атадан тууган эр деди.
Баракелди, куп деди,
Элдин сөзүң эп деди,
Мендирмандай баатырга
Тегеле киши жетпеди.
Адыл кан чыгып кыйкырып,
Элдин баарын чыкырып,
«Мастан кемпир кайда?» – деп,
«Буту-колун байла» деп,
«Ошону бери айда!» деп,
«Ушунун кылган иши» деп,
«Ушул бузук киши» деп,
Желдет жетип айдады,
Буту-колун байлады.

¹ Адылкыл.

² Айтан.

Эки көзү жайнады,
Кан алдында сайрады.
«Кагылайын бегим» деп,
«Тындай тургун кебим» деп,
«Өзүнүн кылган иши» деп,
«Айтыштырып көргүн» деп,
«Анан кийин өлтүр» деп.
Алтын дарга курду эми,
Калайыктын баарысы,
Айран-таң болуп турду эми.
Бир мамыны орнотуп,
Башына темир сайды эми.
«Кана бирөөң баргын» деп,
«Канышайды бул жерге
Айдап алып келгин» – деп,
«Сулуусуна суктанба,
Кызылына кызыкпа,
Райым кылсаң өлөсүң,
Өзүң кордук көрөсүң.
«Барбайм» десе ошондо
«Мойнунан кысып байлап кел,
Шакылдатып айдап кел».
Желдет турбай жөнөдү,
Салган бойдон барды эми.
Барган жерден «Жүр!» – деди,
Кашындагы¹ кыз-келин
Баары бирдей дүрбөдү.
Кыздар менен кылкылдап,
Жаткан экен жалтылдап,
Кандан жигит барганда,
Каарды² катуу көргөндө
Калтырады бу шордуу.
Эки көзү алайып,
Жалдырады бу шордуу.

¹ Кашында.

² Каары.

Сийдиги булут айланып,
Айтарга тили байланып,
Туруп калды делдейип¹.
Бир кезде эсин жыйды эми,
Булбулдай үндү салды эми.
Ботосу өлгөн төөлөрчө
Буркурап ыйлап турду эми.
«Бул сөзүнө көнбөймүн,
Райым кылсам оңбоймун.
Өзүң кылган кеп экен,
Өлүм сага эп экен.
Мендирмандай чорону
Алдоого оюң бар экен.
Атаңдан калган иш экен,
Ал Мендирман жолдошуң,
Атайы жакшы киши экен.
Жүзүкара болгун» деп,
«Басып жолго киргин» деп,
Камчы менен бир салып,
Айдап алды «Жүргүн» деп,
Айдап алып жөнөдү,
Кыз-келиндин баарысы
Көргөндө көөнү бөлүндү.
Көбү жандан түнүлдү,
Эркелеткен Канышай
Эбелектеп жүгүрдү.
Этеги жерге тийбеди,
Олтуруп жерге сийбеди.
Эрке өскөн түгөнгүр,
Эки бети карарып,
Эл ичине барды эми.
Бир желдети келди эми,
Жоолугун жулуп алды эми,
Мойнуна кендир салды эми.
Эки көзү алаңдап,

¹ Делдейып.

Эки буту салаңдап,
Эт бышымда өлдү эми,
Элдин баары көрдү эми.
Көрүп ыраазы¹ болду эми,
Адылдыгын канынын
Мына жаңы билди эми.
Ар жагында кемпирге
Жаны доомат келди эми.
Безеленип, безилдеп,
Бйлады кемпир тызылдап,
Көп жалынды какылдап.
Жалынса да болбоду,
Адыл канын оңбоду.
Чалкасынан салды эми,
Чаткаягын керди эми.
Жети желдет көтөрүп,
Жез мамыны сайды эми,
Баягы кемпир сороюп,
Жез мамынын башында
Турду мастан короюп.
Он беш күнү тим койду,
Эсеби жок эл жыйды,
Ар тараптын баарына
Ат чаптырып той кылды,
Так ошондой ой кылды.
Керней-сурнай тарттырып,
Келбегендин баарысын
Бээсин кармап сойдуруп,
Желдеттерди чаптырып,
Асемин журттан аштырып,
Келген элдин баарысын
Сырдуу үйгө киргизип,
Сый-сыпатын көрсөтүп,
Экиден табак тарттырып,
Тамаша менен таң атып,

¹Разы

Күлкү менен күн батып,
Алты күнү той кылып,
Ар бир түрдүү ой кылып,
Калкына кабар берди эми.
«Билериктей кызымды
Кабыл көрсө өзүнө,
Чоро күйөө болсо» деп,
Мендирманга салды эми.
Добул кагып, күнгүрөп,
Тоо көчкөндөй күлдүрөп,
«Кан күйөөсү» дедирип,
Казы менен картаны
Калкына бүгүн бердирип,
Кырк кыз менен кылкылдап,
Адыл кандын Билерик
Азыр чыкты чыңкылдап.
Перинин кызы өңдөнүп
Мендирманга көөндөнүп,
Жигит кызга кошулуп,
Жибек болуп эшилип,
Аралашып тамаша,
Сөөлөтүнө караса,
Күндө күлкү-тамаша.
Аны менен тим турбай,
Алтын такка мингизди.
«Балам минди тагына,
Жаңы ачылган багына.
Кызымды бердим чорого,
Как өзүмдөй жорого.
«Өзүмдөн өөдө күйөөм» деп,
«Калкымдын баары сүйөт» деп,
«Каалап кызым тийди» деп,
Өзүмдөн өөдө кул болду,
Кылган иши бул болду.
Эмики аты Мендирман,
Эч душманга жеңдирбейм.
Атадан жакшы бала экен,

Асыл тууган жан экен». Ушинтип Адыл тим болду. Бу жалганга дүйнөдө Мендирмандай ким болду. Ушул сөздүн ускасы, Түгөнбөй турган кыскасы. Адабият ыр болду, Айтууга сонун сыр болду. Минтип такка минди эми, Бир далай элди билди эми. Такка минип чалкалап, Атышкан жоону талкалап, Ашырып кылды жумушун, Аткарып турат бул ишин. Адыл канды ата деп, «Акыры бергин бата» деп, «Асыл деген агам бар, Тогуз мыкты бабам бар. Ошондон мында келгеним Он эки жыл болду эми. Адал кызмат мен кылып, Андан кийин оңолдум. Асыл деген агамдан Кокус качып жоголдум. Кабарын анын алалбай, Көрүүгө такыр баралбай, Такка минип мен калдым. Такка миндим кан ата, Ырысым өстү жанаша, Айткан сөзүм жараша. Руксат берсе¹ тез бер» деп, «Ушу кандай билсен» деп, Ушуну айтты Мендирман Адыл ойлоп далайга, Жалынды жалгыз Кудайга.

¹ Бесен.

«Андай болсо бу жайдан
Сөөлөт менен жол жүргүн,
Сурнай тартып, кол жүрсүн.
Билсең сөзгө кулак сал,
Миндей киши жолдош ал.
Баарына күлүк мингизгин,
Сөөлөтүндү билгизгин,
Баарына жарак бергизгин.
Падышалык тон кийгин,
Анан кийин жол жүргүн.
Көргөндүн көөнү бөлүнсүн.
Көбү жандан түнүлсүн».
Он чакты күнү ойлонду,
Ошо сөзгө толгонду.
Бир күндөрү болгондо
Керней-сурнай тарттырып,
Кечке кошун артышып,
Пилге жүгүн жүктөшүп,
Чатырларын бүктөшүп,
Баатырлары тиктешип,
Мылтыкка адис мергени
Кырка тартып турганы.
Алар чыкты бир катар.
Найза саяр баатырлар,
Жазбай саяр жакырлар,
Алар чыкты бир катар.
Чоюнбашы колунда,
Жазбай чапчу кыйындар,
Жоо качырса ыктуулар,
Дагы чыкты мыктуулар,
Атышканда мергени,
Айтышканда чечени
Алар чыкты бир катар.
Күрөшкөндө балбаны
Тобокелге салганы
Манастай колду баштады,
Асаба тууну аштады.

Адиктин элин бет алып,
Жүрөөр жолун жат алып,
Өзүн көргөн жол менен,
Өзөндүү булак суу менен,
Агала желек туу менен,
Асеми кыйын дуу менен,
Жүрүп кетти чуу менен
Адик кандын элине.
Ай жарымда келди эми,
Келсе журту туруптур,
Акылынан шашыптыр.
Мендирман мындан кеткен сон,
Аска-тоону бет алып,
Тоону көздөй качыптыр.
Эртиш менен Жайылдын
Ортосунда калыптыр.
Ортосунда капчыгай,
Арасы алыс бир далай
Как ошого камалды,
Кантип табат амалды.
Алаштын журтун бет алып,
Эртиш менен Жайылдын
Ортосунан жай алып,
Аска-тоону таянып,
Аскадан учуп мал өлүп,
Ачкасынан бала өлүп,
Арыгынан чал өлүп,
Кыргыздар чыккан сүрүлүп,
Көбү ачкадан кырылып,
Эгин чыкпас тоолорго,
Кийик жүрчү зоолорго
Тоодон кийик атышып,
Эптеп күнү өтүшүп,
Алты жылы курушуп,
Эптеп жүрөт тырышып,
Бир сындырым наны жок,
Өңү сары жез болуп,

Мындай күндө кез болуп,
Өзү эле жүрүп мыш болуп,
Мындай күнгө туш болуп,
Мендирманды качырып,
Периштесин учуруп,
Канышайга кызыгып,
Минтип иши бузулуп,
Өңү сары чөп болуп,
Мейнети минтип көп болуп,
Турпандан барып жай алып,
Капчыгайдан жай алып,
Катып калган каржалып,
Капчыгайын сурасан,
Күркүрөгөн суусу бар,
Аңырайган тоосу бар.
Асман көктө зоосу бар.
Карагай, арча дагы бар,
Алы-күчү канча бар.
Жетимиш түтүн эли бар,
Жетелеп жүрүп откоргон
Бирден-бирден ую бар.
Көргөн күнү бу болуп,
Көбү кеткен казакка,
Калганы калган азапка.
Үй башына күң болуп,
Балдары кеткен кул болуп,
Арыктап өлүп чалдары,
Күлтеберден калганы.
Как ушундай иш болду,
Агалары мыш болду.
Асыл деген агасы
Алтымыштай чарбасы,
Кетип турган айласы.
«Аман болсо Мендирман
Мени бир издеп табар» деп,
«Ар душманым чабар» деп,
«Мендирмандын барында

Минген атым жорго эле,
Кийген тонум торко эле.
Жаккан отум арча эле,
Жамынганым башка эле.
Кудай урган Күлтебер
Ошондо алың канча эле?
Эми жорго түгүл, тайым жок,
Жооп айтар жайым жок.
Ырысымды учурдун¹
Бийманымды качырдың.
Ушу күндө мен өлсөм,
Өкүрүп көмөөр кишим жок.
Тууганымдан айрыдың.
Казакка мени кайрыдың.
Калың кыргыз элимди?
Көрбөй калдым элимди,
Сындырдың менин белимди.
Белге чапкан жыландай
Бейпай кылдың өзүмдү,
Көзгө чапкан улактай
Көкмө кылдың башымды,
Көрбөйт экен кудаим
Көзүмдөн² аккан жашымды.
Оңдоп³ кудай ишимди,
Кайтып колго береби?
Качып кеткен кушумду,
Жанга жакын кишимди».

Так үшүнтүп турганда,
Ачып көзүн жумганча
Кирип келди бир киши.
Анык экен турмушу,
Анын айткан жумушу.
Мендирмандын адамы

¹ Учурдун.

² Көзүмдү.

³ Оңдооп.

Салам берип көрүшүп,
Амандашып турушуп,
«Кайдан келдиң балам?» деп,
«Мен көрбөгөн адам» деп,
Анда бала кеп айтып,
«Асыл аба» деп айтып,
Мен Адыл кан элимин,
Жалганы жок кебимдин.
Элчиликке келдим мен,
Менин каным Мендирман.
Адыл кандын күйөөсү,
Айтар сөздүн жүйөөсү,
Адик¹ кандын уулу экен.
Жалгыз тууган кул экен,
Кылган иши бул экен.
Адал кызмат кылчу экен.
Адал ишин аткарып,
Ар балаадан куткарып,
Кызматы адал болгон соң,
Кызын берди Адыл кан.
Өзүмө күйөө болду деп,
Кандыгымды берем деп,
Кан тагына мингизип,
Элин берди билгизип,
Кан тагына минген соң,
Кылган иши чоң болду,
Жылдызына оң болду.
Ар тараптын баарына
Даңкы угулуп, зор болду.
Манастай колду баштады,
Бет алган жоонун баарысын
Башын кесип таштады.
Кылган иши шар болду,
Жандаган жигит миң болду.
Алганы сулуу кыз болду,

¹ Азык.

Азиретаалы пир болду.
Өрүшү өсүп дүң болду,
Толуп өсүп, бул жигит,
Ат көтөргүс зор болду.
Миң киши менен биз келдик,
Адашпастан түз келдик,
Баштан-аяк баарысын,
Баян кылдым маанисин».
Баягыны¹ уккан соң,
Баарын угуп алган соң,
«Айланайын чырагым,
Ичим толгон убайым.
Мендирман менден кеткенде,
Ырысым качты жудайын*.
Бир кудайга зар айтып,
Билгенинче мол айтып,
Аксарыбашыл кой айтып,
Бирин койбой² бүт айтып,
Башы жомок ыр болду,
Күлтебер экөө чыр болду.
Ичи күйүп жаманга
Бизден кетип жат болду.
Күлтебердин мойнунан
Байлап алып барайын
Эртеңки күнү алдына
Айдап алып барайын.
Коногуна кой союп,
«Мейман кылам» деп айтып,
Эртесинде агасы
Коногу менен кошулуп,
Жүрүп калды оштонуп,
Агасы Асыл жүрдү эми.
А күнү кечке жүрдү эми,
Асыл келе жатканда

¹ Баягы.

² Кой.

Мендирман тосуп келди эми.
Атчан колду беришип,
Амандашып көрүшүп,
Мендирманды кучактап,
Көзүнүн жашы бурчактап,
Бетинен өөп жалмалап,
Көзүнүн жашы талаалап,
«Мен ыраазымын эми» деп,
«Аман-эсен көрдүм» деп,
«Куттуу болсун тагыңыз,
Кучагындагы жарыңыз!
Узун болсун жашыңыз,
Бекем болсун жаныңыз!
Жамандардын айынан,
Өлөйүн дедим арыман,
Өлбөдүм сенин барынан.
Кетейин дедим арыман,
Азабынын барынан,
Күттүм сенин барынан.
Тирүү болсо келер деп,
Кызматымды билер деп,
Канча жылы күткөнмүн,
Күлтебердин ишине
Чыдап минтип түткөнмүн.
Жээн менен тагайга
Жер карама иш кылды,
Жерге кирсин Күлтебер,
Далай мени мыш кылды.
Шыгай кандын элибиз,
Сынды далай белибиз.
Көңүлүм эми ачылды,
Көрбөдүм сендей асылды».
Көрпө кийген¹ силкинтип,
Көзүнүн жашын иргилтип,
Эки колдоп салаалап²,

¹ Кийгин.

² Салаалап.

Көзүнүн жашы талаалап¹.
Муундун баарын муң алып,
Көргөн киши кубарып,
Муну көргөн адамдар
Арасына кирди эми.
Ак сакалдар кеп айтып,
Арасында көп айтып,
Ажыратып деп айтып,
Туягы бүтүн тулпар жок,
Канаты бүтүн шумкар жок.
Билбеген жанга даба жок,
Кээ бирөөндө бала жок.
Кээ бирөөнүн малы жок,
Бербей койсо шордуунун
Кармап алчу алы жок.
Жан бүткөндүн баарысы
Жакшымын деп ойлогон.
Жасагандын буйругу
Жазуудан башка болбогон,
Мурункулар өлбөсө,
Мустайык кана жүргөнү,
Бурбай ажал келгенде
Булар дүйнө мүрбөдү.
Баштатан дүйнө түбүнө
Пайгамбар кууп жетпеди,
Башка мүшкүл келгенде
Кимден сыймык кетпеди.
Эки жакшы асылдар,
Эми моокум бастыңар.
А дегенде көрүшүп,
Ажырашып турушуп,
Анан шүкүр кылышып,
Убаданы бек кылып,
Ушул жерде шерт кылып,
Кадимкидей бололук,

¹Талалап.

Байытып айыл конолук.
Калың кыргыз элине,
Кайтып келгин жериңе.
Менин айткан кебиме,
Келсең кайтып кебине,
Капчыгайдан көчүргүн,
Жаккан отун өчүргүн».
Убаданы бек кылып,
Ошонетип шерт кылып,
Айылдын баарын көчүрүп,
Агын суудан кечирип,
Лена суусун бойлошуп,
Көңүлүн артык жайлашып.
Ала-Тоону ашырып,
Кылган ишин жашырып,
Кыбыланы бет алып,
Жолго түштү тынч алып,
Жолго тынчып жаталбай,
Үз жерине жете албай,
Кара калпак элине,
Жакын калды жерине.
Аким кылды түркменге,
Аты чыгып угулду,
Казак, кыргыз бүткөнгө.
Кадимкидей эл бийлеп,
Мендирманды көргөндө
Мурдагыдай кеп сүйлөп,
Мендирмандын агына,
Асыл кандын багына.
Адик кандын эки уулу
Эки жерге кан болду,
Арбагы журтка даң болду.
Башы бузук¹ чыр болду,
Аягы кызык өр болду.
Мендирман жашта кул болду,

¹ Буз.

Сөзү кызык бу болду.
Жашында атасы өлдү эми,
Ар нерсени көрдү эми.
Такка минип кан болду,
Жол талашкан жок болду.
Манаска жакын киши экен,
Кудайдын кылган иши экен.
Ногой, Шыгай дээр экен,
Тукумдары эр экен.
Ата-энеден туулуп,
Андан кийин бузулуп,
Аягында онолуп,
Баш кошулуп курулуп,
Кадимкидей чалкалап,
Беттешкенин талкалап,
Тоодон кийик атышып,
Тобокел¹ деп жатышып,
Ойго шумкар салышып,
Оюндары канышып,
Күлкү менен күн батып,
Жыл он эки ай болгондо,
Жыл маалына келгенде
Адыл каның өлдү эми,
Акыретти көрдү эми.
Ат чаптырып аш берип,
Өз курбусун чогултуп,
Нечен сонун иш кылып,
«Адыл кандын уулу» деп,
«Алланын сүйгөн кулу» деп,
Көргөндөрдүн баарысы
Өтүп барат «Мына» деп,
Ошо кезде курбусу –
Бердикожо, Табылды,
Барган сайын баатырдын
Абийири артык жабылды.

¹Тообекел.

Барган сайын Мендирман
Дөөлөтү көлдөй толду эми,
Ар душмандын баарысы
Үйүндө¹ коркуп наалышты.
Барган сайын жөнөгөн,
Алган зайбы Билерик
Эгиз эркек төрөгөн.
Ырысы өсүп жөнөгөн.
Ар кайсы кандар кеп кылган,
Айтканын Алла эп кылган.
Атын угуп ар жерде,
«Касташкан жоосу шек кылган.
Кылымдан чыккан эр» деди,
«Кыргыздын жерин бер» деди,
Өз атасы Адик кан,
Кайын атасы Адыл кан
Канча душман асылган.
Асылса да жеңдирбей,
Чопкут кийсе бел чечпей,
Чондугуна жан жетпей,
Күндөн күнгө Мендирман
Кучаладай ташыды,
Күч дарыдай от алды.
Араптын тилин жат алды,
Ак эшенден бата алды.
Карып менен мискинге*
Казына оозун ачтырып,
Дүнүйөсүн чачтырып,
Эл чакыртып арттырып,
Калмактын журтун камады.
Тил албаган адамды
Камчы менен сабады.
Оогандын элин билди эми,
Ою менен болду эми.
Тажиктин тилин билди эми,

¹ Үйүнө.

Баарын го бийлеп турду эми.
Тегеле мында арман жок,
Кармашар душман калган жок.
Акылдуу пенде келген жок,
Колунан сыймык кеткен жок.
Күндүзү кымыз, түндө кыз
Жыргалы мындай күч болду.
Ошо кезде баш ийген,
Мыктыдан киши үч болду.
Биринин аты-Табылды,
Бирөөнүн аты-Жаныбек,
Мына ушундай кара көк.
Бердикожо бирөө дейт,
Ушу төртөө баш кошуп,
Кытайга күндө чуу салып,
Калмакты камап мал алып,
Катыны менен кул алып,
Көргөн адам кубанып,
Казактын журту таң калып,
Акылы кетти сандалып,
Бу катын үчүн качты эле,
Агаларын көргөндө
Акылынан шашты эле.
Качан киши болду деп,
Арбак башка конду деп,
Каапыр менен мусулман
Ортосуна конду деп,
Качып жүрүп кызталак
Адыл кан чоро болду деп,
Аягында бул чоро
Адылдын кызын алды деп,
Тентип кеткен тууганын
Терип жүрүп эл кылды.
Теменесин бул кылды.
Дөөкүрсүнгөн душманды
Үйүнө жумшап кул кылды.
Кызматка алды малайды,

Кылып жүрөт далайды.
Бул Мендирман чорого
Ок атар киши калбады,
Менменсиген калмактын
Куйдалы канын айдады.
Куйдалы элине кеңешти,
Мен айтамын бул ишти.
Ушуну кандай кылалы,
Жет-Кайтка чейин кубалы.
Казак менен кыргызды
Ысарга чейин сүрөлү.
Арадан чыкты төрт баатыр,
Биздин калмак, кытайды
Тегеректеп келиптир¹.
Арадан чыккан арабчы,
Баарысы ууру-каракчы.
Бул арам эмне көрдү деп,
Куйдалы минтип кеңешти,
Кеңешкен дөөсү ким эле,
Биз жатпайлы тим эле.
Биринин аты-Калдама,
Сен кечигип алдаба.
Биринин² аты-Коңтажы,
Башындагы кийгени
Алтындаган чоң таажы.
Биринин аты-Чейрең дейт,
Элден чыккан көйрөң дейт.
Ал төртөөнө биз төртөө
Бир беттешип көрсөк дейт.
Сандаган колду алалы,
Сары-Өзөн, Чүйгө баралы.
Керме-Тоону этектеп,
Келин-кызын жетектеп,
Аралай көчүп баралы.

¹ Килиптир.

² Бирин.

Алыбыз келсе мурутка*
Акыр заман салалы.
Коюн кармап соелу,
Кордук кылып коелу.
Өрүштөн бээсин жаралы,
Үстүнө көчүп баралы.
Мангул, тыргоот бай эле,
Көңүлү артык жай эле,
Ала-Тоосун жайлайлы,
Менменсинген бектерин,
Баатырсынган эрлерин
Мойнунан бекем байлайлы.
Ала-Тоосун бербейли,
Кыргыздын жерин жердейли.
Кыз-келинин бербейли,
Жыргап үшүнтүп тердейли.
Чыдаса жүрсүн аралаш,
Чыдабаса качсын деп,
Акылынан шашсын деп,
Төрө болсо турушсун,
Төртөө чыгып урушсун.
Баатыр болсо келишсин,
Маңдайлашып челишсин.
Бас адам болсо качсын деп,
Акылынан шашсын деп,
Ойлоп, акылын тапсын деп,
Бизге жооп айтсын деп,
Калдан, Чейрен, Контажы,
Куйдалы менен төрт болду,
Мурда далай чаптырган
Ичи күйүп өрт болду.
Төртөө элчи жиберип:
Эл ичинде карыга айт,
Казак менен кыргыздын
Калайыктын баарына айт.
Табылды менен Мендирман,
Бердикожо, Жаныбек

Бизден салам ушу деп,
Көчө барам айлына,
Аралаш коном элине,
Сары-Өзөн деген жерине.
Ошонетип кат жазып,
Аягына мөөр басып,
Төртөө элчи жиберди,
Аңыз кылды бу жерди.
Казак менен кыргызды
Аралап элчи бу келди.
Мендирманга кат берди,
Кол сунушуп бат берди.
А күнү анда конушуп,
Эртеси күнү болду эми,
Эл чогулуп келди эми.
Улуу-кичүү карысы,
Уламанын баарысы?
Чогулушуп кат жазып,
Каркыранын оюна,
Капка-Таштын боюна,
Кытай менен мусулман
Кырчылдашып салышып,
Кыйла жандар өлүшүп,
Деп ошонтүп кат жазып,
Элчилерин узатып,
Аны таштап коюңуз,
Аттанып кеткен Табылды
Калмактан жылкы мал алып,
Эсеби жок мол алып,
Келген экен көп алып,
Өгүз-Өтмөк белинен,
Контажынын элинен
Жылкы тийип мал алып,
Эсеби жок мол алып,
Элчи келип туш болду,
Элчиге мүшкүл иш болду.
Укурукту жыш кылып,

Унуткусуз иш кылып,
Куйкасын тилип туз салып,
Таманын тилип от салып,
Кармап алып мыш кылып,
Так ушундай иш кылып,
Табылды салды тамаша,
Казак менен кыргызга
Как ушундай каргаша.
Келген элчи байкаса,
Аларды кое берди эми,
Табылды элге келди эми,
Табылды көйрөң эр экен,
Ала көөдөн кем экен.
Табылдынын иши экен,
Акылы жок киши экен.
Казакка кайын саадырмак,
Кыргызды Ысар кийирмек,
Табылды колду салыптыр.
Ара келген элчисин
Азабын колго бериптир.
Казак менен кыргыздын
Наркын минтип бузду эми,
Арбагы минтип качты эми.
Ал аңгыча элчилер
Кандарына келди эми,
Кабарын минтип берди эми.
Баягыны көргөндө
Жаккан отун өчүрүп,
Жалпы элин көчүрүп,
Аскерди жыйып мол алып,
Ар жагынан кол алып,
Эсеби жок мол алып,
Алдына аскер-кол жүрүп,
Көт жагынан эл жүрүп,
Көчүп жөнөп калды эми,
Тебетейин колго алып,
Тентигени жөнөдү.

Кыбыланы бет алып,
Кыйын калмак оңбоду,
Убадага турбады.
Элчилерди урганы,
Бул эмине кылганы?
Мусулмандын зордугу.
Бул эмине кордугу?
Элчини уруп койгону,
Бул кыргыздын чоңдугу!
Көчүн колдо чандатып,
Казактын элин аралап,
Каптап келген жери ошол.
Ыдыгына чыдабай,
Ызгарына туралбай,
Казак үркүп жөнөдү.
Мал-жанынан түнүлдү,
Татардын жерин бет алып,
Казандын жолун жат алып,
Казак кетти бөлүнүп,
Өз жанынан түнүлүп.
Кыргызга аскер мол келип,
Эсеби жок кол келип,
Калмактарга жеңдирбей,
Аман-эсен бүт калып,
Ысык-Көлдү жерледди,
Каркыраны жайлады.
Баш-аягын жыйышып,
Кадимкидей жыргады,
Мендирман элди бийледиди¹.
Же казакка барып баталбай,
Кыргызга тынчып жата албай,
Ат-Башы менен Нарынды,
Челек менен Чарынды
Аралай көчүп качышып,
Акылынан шашышып,

¹ Ушундан кийин «Мендирмандын аягы» деген жазуу бар.

Алтыны менен күмүшүн
Ай-талаага чачышып,
«Өлтүрөм» деп тууганын
Ошонетип кууганын
Калыктын баары билишип,
Каткырышып күлүшүп,
«Үшүнтүп азап тартсын» деп,
Элдин баары жеришип,
Мендирман үчүн баарысы,
Кичүү менен карысы
Киши эле болсо киришип,
Мендирмандын кадырын
Так эле бүгүн билишип,
«Биздин элге турба» деп,
Элдин баары куушуп,
Ушундай ишин угушуп,
Элине батпай курушуп,
Эч бир элге баталбай,
Тынч алып элде жаталбай,
Кербөгөнүн көрүшүп,
Көбү ачкадан өлүшүп,
«Мендирманды жоготкон
Бети кара шумдар» деп,
«Элге батпас булар» деп,
«Журттан чыккан кулдар» деп,
Бир тууганын куушкан,
Бир Кудайды унуткан.
Аялына кызыгып,
Алабыз деп жулунуп,
Бул азапка туш болуп,
Элге батпас бетпактар!
Ар ким минтип¹ айтышып,
Асыл деген агасы
Бир азырак кою бар,
Жакшылыктан ою бар.

¹ Митип.

Кудай урган жамандар
Мендирмандан айрылып,
Күндө үч убак кайгырып,
Аза күтүп, ал жүрдү.
Челек менен Чарындын
Аягы төр капчыгай,
Айта берсе сөз далай.
Күркүрөгөн суусу бар,
Аскалуу бийик тоосу бар.
Башынан туман кетпеген,
Малдуу адам жетпеген,
Как ошого камалды,
Кантип табат амалды!
Капчыгайдан жай алды,
Капталынан чай алды.
Аскадан учуп мал өлүп,
Ачкасынан бала өлүп.
Арыгынан чал өлүп,
Кылайган эгин көрбөдү.
Дан табалбай сандалып,
Капчыгайга камалып,
Соодагер жүзүн көрбөдү,
Малдары кантип төлдөдү?
Анда-санда барышып,
Кытайдагы калмактан
Кудайы сурап алышып,
Жайы-кышы баталбай,
Эл ичине жата албай,
Куурап жүргөн кезинде
Мендирман келди бир күнү.
Элүү жигит кашында,
Сыймык кушу башында
Уламадан¹ кеп угуп,
«Ушул жакта» деп угуп,

¹ Уламада.

Казак менен калмактан
Кыдырып жүрүп табалбай,
Бир туугандын айынан,
Адик кандын жайынан,
«Асыл артык агам» деп,
«Тирүү болсо табам» деп,
Миң кишини ээрчитип,
Салтанат менен жол алып,
Сан кишиден кол алып,
Чыккан экен элинен.
Кангайдын кара тоосунан,
Капчыгайдын оозунан,
Бир адамга кез болуп,
Жоруп сурап олтуруп,
Ошол адам кеп айтат:
Как ушунун ичинде
Мыкаачы болгон айыл бар,
Как ушунда дайыны бар.
Адик кандын балдары
Мыкаачы болуп кетти деп,
Капчыгайга камалып,
Как ушунда жатты деп.
Ушуга барсаң көрөсүң,
Аз киши болсоң өлөсүң.
Атың союп жеп коет.
Эптеп мындан дем алат,
Ошонетип күн өтөт.
Элге-журтка баталбай,
Акшумкарын табалбай,
Мендирманын качырып,
Айласы кетип шашылып,
Айтарга сөзүн табалбай,
Агаң бир калды майышып,
Элге ушак кеп болуп,
Капчыгайга келгени
Он чакты жылдан көп болуп,

Баргандардан кеп уктум,
Мына ушул жерде деп уктум.
Кош, аман бол, баатыр!» – деп,
Өрдөп алып жөнөдү.
Жалгыз аттын жолу экен,
Кечке чубап отуруп,
Аттын баарын болтуруп,
Кээде атын жетелеп,
Көрбөгөн жолду төтөлөп,
Араң келди кечинде,
Намаз дигер кезинде.
Келип калды айлына,
Башы жайык жер экен,
Ушундай конуш жайлаган
Асыл кыйын эр экен.
Алтымыштай кою бар,
Мендирманда ою бар.
«Тирүү болсо келээр» деп,
«Кадырымды билээр» деп,
«Өлүп калса келбес» деп,
«Мени адам билбес» деп,
Күндө үч убак ойлонуп,
Абасы Асыл жүрчү экен.
Өңчөй жаман наадандар
Асыл менен иши жок.
Мендирман такыр түштө жок.
Өткөндөрдү өөнөшүп,
Келгендерди кесиши,
Курсагы тойсо каткырып,
Тамакты абдан жат кылып.
Тамактан башка жоосу жок.
Аны таштап коюнуз,
Бер жагында Мендирман,
Кабарынан болуңуз.
Бер жагында сенцирге,
Бек жалынып деңизге,
Асыл чыгып каранып,

Ак сакалын¹ таранып,
Чубамалуу тар жолдон,
Асыл көрө салды го,
Чыгып келет бир топ жан,
Тааный албай болду таң.
Көргөндө көөнү бөлүнүп,
Көзүнүн жашы төгүлүп,
Тааный² коюп агасы
Дааналап³ жакшы караса
Асылдын күткөн даанасы⁴.
Бекке ылайык бети бар,
Эрге ылайык эрди бар.
Канга ылайык кашы бар,
Байга ылайык башы бар.
Бет алдынан караса,
Миң кишилик дүмү бар.
Туурасынан караса,
Жүз кишилик жүзү бар.
Жакын кирип келгенде
Мендирмандай башы бар.
Кашы жаадай ийилген,
Карчыгадай каркыбар.
Кайратына келгенде
Ала-Тоодой данкы бар.
Жамандардын күнүсү
Мендирманда неси бар?
Кашындагы жолдошун,
Кайсы бирин айталы,
Абдан сонун кийинген,
Айбаттуу баары келишкен.
Окшошуп турат баарысы,
Ополдой болуп далысы.
Баарысына баш болгон

¹ Сакалынын.

² Тааный.

³ Даналап.

⁴ Данасы.

Мендирмандай даанасы.
Аны көрүп агасы
Асыл деген бабасы
Токтоналбай сүйүнүп,
Жөнөдү Асыл түйүлүп,
Тосуп турду бүлкүлдөп,
Көзүнүн жашы мөндүрлөп,
Ботосу өлгөн төөдөй,
Боздоп турду буркурап,
«Мендирман, жалгыз, сенсинби?
Аман-эсен келдинби?»
Ошондо таанып Мендирман
Атын катуу желдирген.
Кучакташып көрүшүп,
Учурашып турушкан,
Мендирманды салаалап,
Бетинен жашы талаалап,
Жаккан оттой күйүшүп,
Жаш баладай сүйүшүп,
Жолдоштору чыдабай,
Боорлору муюшуп,
Асыл турду кеп айтып,
«Айланайын, Кудайым,
Мендирман сенин айынан
Ичим толгон убайым.
Сегиз агаң кас болуп,
Маанайың минтип пас болуп,
Мени менен тогуз деп,
Асыл агаң догуз деп,
Капа болдуң бир кезде,
Жүзүңдү кантип көрөм деп,
Тентип жүрүп өлөм деп,
Качып кеткен чырагым,
Кандай айла кыламын,
Кантип жүзүң көрөмүн!
Атаңдан калган белегим,
Акылың журтка керегим.

Тилегим Кудай бергеним,
Эми көзүм көргөнүм.
Төбөмдө чолпон жылдызым,
Жакамда кемчат* кундузум,
Казак менен кыргыздын
Ортосунда жалгызым.
Энеден элкин* сен элен,
Эркелеткен мен элем.
Күлтебердин айынан
Күйүткө түшкөн мен элем.
Адик кандын тушунда
Бак-дөөлөт болгон башымда
Маңдайымда маанайым,
Кудайым берген таалайым¹.
Баарынан безип бул жерде
Калганмын жалгыз убайда.
Айзадан калган кыргагым,
Атадан калган чырагым.
Бир энеден жалгызым
Көзүмөн жашты агыздым.
Энеден тогуз мен болдум,
Аягында кем болдум.
Кантесиң эми тогузду,
Күлтебердей догузду!
Так ошонун кесири
Өнүм сары жез болдум,
Өлөрүмдө кез болдум.
Арманым ичке жык толуп
Жаркылдаган жарагым,
Жанып турган чырагым,
Болоюн сага курманың!
Келбетинди көргөндө
Айланы таппай турамын.
Карагай башын бууганым,
Кайрылыптыр тууганым.

¹Талайым.

Долоно башын бууганым,
Толгонушар тууганым.
Жалгызым, сенден айрыган,
Күлтеберге жетсин убалым.
Күлтебердин айынан
Күйүттү тарттын жашыңан.
Кагылайын карегим,
Жанып турган чырагым,
Жаркылдаган жарыгым,
Мендирман сени карадым,
Качан болсо келээр деп,
Кадырымды билээр деп.
Өчөгүшкөн сегизин
Өлгөнчө эстен кетпес деп,
Мени менен тогузун,
Күлтебердей доңузун,
Мындан ары карата
Кудайым сага болушсун!
Аман-эсен келдинби,
Тилегим кудай бердинби,
Чын Мендирман сенсиңби?
Көргөн күнүм бул болуп,
Капчыгайдын ичинде
Өзүм качкын кул болуп,
Сегиз жаман айынан,
Мендирман сенин жайындан,
Жайында кийдим эчки тон,
Кышында кийдим эски тон.
Эл ичине батпадым,
Асты тынчып жатпадым.
Жамандардын айынан
Жаман атка калыпмын.
Ак шумкарын учурган,
Арбактарын качырган,
Атасынын арбагын
Тогуз жаман өчүргөн.
Кез келген киши кеп айткан,

Кесепетин тиет деп,
Кеткиле баарың деп айткан.
Сен эле менден кеткени,
Көргөн күнүм бу болгон.
Менден бала жок болгон».
Ушуну айтып Асылы
Көзүн сүртүп жашыды.
Сөз айталбай солкулдап,
Эми Асыл басылды.
Мендирман сөздү баштады,
Чубатыш сөздү таштады.
«Ой, Асыл кан аба» деп,
«Мен айтайын сага» деп,
«Учаарыма канатым,
Айтам кантип санатын.
Коноорума куйругум,
Унутам кантип жоругун.
Жан бүткөндүн баарысы
Жакшымын деп ойлогон,
Жасагандын буйругу
Жазуудан башка болбогон,
Бу дүйнө бизге шум дүйнө,
Шум жалгандан ким калган?
Туягы бүтүн тулпар жок,
Канаты бүтүн шумкар жок.
Кээ бирөөдө бала жок,
Кээ бирөөнүн малы жок.
Бербеген сон Кудайым
Ээ кыларга даба жок.
Бирөөнү Кудай бай кылган,
Көңүлүн артык жай кылган.
Анын ишин оң кылган.
Доору аны туш кылган.
Эрге келет бир кезек,
Жерге келет бир кезек.
Эрге кезек келгенде

Атадан¹ эркек туучу
Намысты минтип алуучу.
Жерге кезек келгенде
Байчечекей байлачу,
Үстүнө торгой сайрачу,
Кимден сыймык кетпеген,
Кимден доор өтпөгөн!
Айканыштын дартынан
Аркы-терки басканмын,
Азабына чыдабай
Алдага мен да² жазганмын.
Жүзүкара Айканыш
Ар кимге болду көп тааныш.
Ошо кезде абаке эй³.
Айканышың канакей?
Айканышты аймадым,
Алды-кийин жалмадым.
Күйгөндүктөн чыдабай,
Ар душмандан тайбадым.
Атышам деген жоо болсо,
Алдыма салып айдадым.
Аттанып мындан чыкканда
Жылдызым өтө оң экен,
Адик кандын арбагы
Абайласам чоң экен.
Жетим жүрүп жетилдим,
Бир кезекте кетилдим.
Жамандардын айынан
Чууга түшүп мертиндим.
Чогоолдуктун айынан,
Чоро болдум Адылга.
Как өзүндөй акылдуу
Чоро болдум Адылга.

¹ Ата.

² Менде.

³ Абакей.

Чоро болуп жаттадым,
Айканыштын айынан
Аларга дагы батпадым.
Намысыма чыдабай,
Кандай жоодон кайтпадым.
Жарды болсоң кооз бол,
Бай малынан түнүлсүн.
Жалгыз болсоң аянба,
Кеп жанынан түнүлсүн.
Чечинип суудан кайтпадым,
Чебердеп сөзүм айтпадым.
Кезенип жоодон кайтпадым,
Кишиге кебим айтпадым.
Ажал турса алдымда
Асты кайра тартпадым.
Ажал жетип күн бүтсө,
Албай койбойт кара жер,
Тартпай койбойт казган көр.
Андан¹ көрө абаке,
Тобокел деп жүрө бер.
Сен да көрдүн далайды,
Жумшадың эле малайды.
Мен да көрдүм далайды
Бул айтканым жарайбы!
Бу дүйнөдөн ким калат,
Жараткан өзү тим калат.
Өзү жалгыз болгон соң,
Ал жараткан кимди аяйт.
Кудай жалгыз, мен жалгыз.
Жалгыздыктын айынан
Зарлап жүрдүм мен байкуш.
Жалгызды Кудай оң кылды,
Адыл канга чоң кылды.
Өз алдында турушуп,
Комуз алып урушуп,

¹ Анда.

Жеңип чыктым Адылды.
Андан кийин бечара
Адыл мага асылды,
Айканышты жок кылды,
Көңүлүмдү ток кылды.
Жоомарттыгын билгизди,
Жорго атын мингизди.
Адылдыгын¹ билгизди,
Алтын такка мингизди.
Анык балам болдун деп,
Түрдүү кийим кийгизди.
Мына мени жеңдиң деп,
Билерик кызым берем деп,
Кызын дагы маа берди.
Алтын-күмүш күрзүсүн*
Дагы берди Адыл кан.
Эр жактырбас Билерик
Кызын берди Адыл кан.
Ошондон бери карата
Көргөн күнүм бул болду,
Качып барып Адылга
Качкын инин кан болду.
Чоро болуп башында,
Кызмат кылдым кашында.
Чородон барып чоңоюп
Чоңойгондон оңолуп,
Андан ары кан болуп,
Арбагым журтка даң болуп,
Агалар сени ойлонуп,
Издеп келдим айланып».
Алып барып үйүнө,
Ар кимисин чогултуп,
Амандашып турушса,
Жамандар келди бүрүшүп.
Мендирманың мынакей,

¹ Адылдыгы.

Көрүп турган агалар,
Башында ишин оң кылган,
Көрдүнөрбү, жамандар!
Тентип кетип калды деп,
Өзү издеп келиптир.
Капчыгайдын ичинен
Бизди таап алыптыр.
Эми кайда барабыз,
Жүргүн мындан көчөлү,
Журтубузду жаңыртып,
Мендирманга кетели.
Элүү киши конокту
Абдан жакшы күтөлү.
Эриккенче угарсын
Алытүндө жомокту.
Мендирмандан калбаска
Аманат жандан кечели,
«Азырак коюм кайда» деп,
«Баарын жыйнап айда» деп,
Эки семиз кой союп,
Айылы менен көп союп,
Аңгеме кылып чоң тоюп,
Конок кылып күттү эми,
Ал күнү антип жатты эми.
Эртеси таң атты эми,
Көчүү убакыт жетти эми.
Жаккан отун өчүрүп,
Жалпы баарын көчүрүп,
Капчыгайдан чыгарып,
Жайыкка чыкты чубалып,
Жамандардын баарысы
Жүрүшүп, жөө басышып,
Эки бетин көө басып,
Унчугушпай бек басып,
Илгери киши чаптыртып,
Минээр атын таптыртып,

Мендирман минтип¹ дөө болуп,
Жамандары жөө болуп,
Ар кайсы жерден ат алып,
Ар кимисин аткарып,
Бул балаадан куткарып,
Сары-Өзөндүн боюна
Кадимкидей кылсам деп,
Санаасы бар оюнда.
Олуята жердеген,
Ойлогонун бербеген,
Оболдон Кудай болушту,
Мендирмандай балага.
Көчүрүп келип кондурду,
Көпкөк жашыл талаага.
Кадимкидей² тагына
Көлкөйүп барып олтурду,
Мурункудай дөөлөттүү
Дүнүйөгө элин толтурду.
Тирүү болсом мен өзүм,
Эч кимге элим жеңдирбейм,
Жеңем деп келген душманга
Чычкак улак бердирбейм.
Олуята шаарына
Эл чогултуп той берип,
Асыл деген агасын
Эрки менен билдирип,
Мен элиме кетемин,
Чимкентке бүгүн жетемин.
Агасына кеп айтып,
Асат* сөздү көп айтып,
«Асыл ага, угуп ал,
Айтканыма кулак сал.
Адыл Манас туйгундун
Арбагына сыйынгын.

¹ Митип-механикалык ката.

² Кадикидей.

Каапырдан шейит өлдү эле,
Карангы жайды көрдү эле,
Бизге тууган киши эле,
Кудайдын кылган иши эле.
Жума сайын бир койдон
Аябастан түлөө кыл.
Ак күмбөздүн түбүнө
Анда-санда түнөй жүр,
Ай сайын ак боз бээден
Атап барып, союп жүр.
Арбагы бийик, арты бек
Акырет кетти не керек?
Арбакты жакшы сыйласаң,
Арты-кийниң жыйналат.
Арбак үчүн Мендирман
Айласыздан кыйналат.
Алты күн анда жатты эми,
Осуятын¹ айтты эми.
Асыл кайра кан болуп,
Арбагы журтка даң болуп,
Амандашып достошуп,
Асылга акыл токтотуп,
Айрылышты боздошуп.
Керней-сурнай тартышып,
Керикке кошун артышып,
Ошенетип Мендирман
Кетти элине кайтышып,
Асылды анда кан коюп,
Каалаганын бул союп,
Кадимикидей чоң болуп,
Олуята менен Таласка
Жыйын кылды Асыл кан,
Заманасын арттырып,
Кыйын болду Асыл кан.
Казак менен кыргызга

¹Осыятын.

Аты чыкты Асыл кан.
Мендирманды угушуп
Бир кезекте басынган¹
Асыл анда кем болуп.
Ушул кезде карасан
Мендирманга тең болуп,
Мурдагысын унутуп,
Кас кылгандын баарысын
Кадимкидей курутуп,
Кан болуп элди бийледи.
Карап турсаң ошондо
Кадимкидей сүйлөдү.
Ортосу Талас, башы Чүй
Ошондон бери сурады,
Жылдан жылга Асылдын
Ашып чыкты дымагы.
Мендирман менен Асылдын
Тилеги тийип колуна
Бүтөт экен аягы.

¹Басыган.

МЕНДИРМАН

*(Кайдунун варианты
боюнча)*

Адыкандын чоң зайыбынын 9 уулу болуп, эң улуусу Асыл болуп, атасы өлгөндө кан болот. Адыкандын токолуна Мендирман жалгыз болуп, алган зайыбы эт-беттүүдө сулуу болот, аты – Каныш.

8 уул кенешип, Канышты эң кенжесине алып бермек болушуп жакындаттырат. Асыл бул кылыкты угуп, 8 инисин, Мендирманды да жана журттун эстүү-баштууларынан да чакыртып келип, бир атты жигитке даярдатып, «Чыр болсо Мендирман качып кутулсун» – деп, 8 уулга ичимдикти көп, Мендирманга аз ичирет.

Асыл:

«Узун куйрук сагызган,
Кыска куйрук тошкан,
Айланайын жалгызым,
Өтүндү бийлер өтүндү
Чапчакта бозоң жетилди,
Чараңдын чети кетилди,
Кое берчи Канышты!
Канышты кое бербесен,
Сан жамандар жыйылды,
Жалгыздын жаны кыйылды!
Айланайын жалгызым,
Журттан сулуу издейин.
Катын алып берейин,
Кое берчи Канышты!»
Мендирман анда муну айтат:
«Айланайын агалар,
Кагылайын инилер!»

Катыным тартып алгандай,
Өзүмдү анга салгандай,
Не жазыгым бар эле:
Капка тыккан саманды,
Кудай алсын жаманды!

8 жаман түйүлүп турганда Мендирман мушта-ша баштап, аларды томолото муштап салат.

Асылкан:

«Камыкпагын, жалгызым,
Камсыкпагын, чырагым.
Капка тыккан саманды,
Кудай берээр жаманды!
Жалгызга Кудай жар болоор,
Эшикти көздөп чуркасаң
Токулуу атың бар болоор!»

Мендирман дароо атка минип¹, мүлктөрүн куржунга салып, күн батыш жакка качат. Жолдо Мендирман капаланып, аялды өлтүрмөк болуп:

«Ак балта менен чабайын,
Кара бет, эми тууганды кайдан табайын!
Канатымдан кайырдың,
Уялаштан айырдың» дейт.
Анда катын муну айтат:
«Алма бышмак шакта бар,
Ал ургаачы чиркинди
Азгырмак шайтан наркта бар.
Минген атың күтөтбү,
Мени өлтүрүп салганда
Сизге намыс бүтөтбү?»

Мендирман кайта ойлонуп, «Муну жаныма караан кыла жүрөйүн» деп алып кетет. Адылкандын шаарына жакындап, бир жерге аялын коюп, «Атым Адик уулу, чоро болом» деп Адылканга чоро болуп кетет. Мендирман бара-бара Адылкандын элин бий-

¹ Мингизип.

лей баштайт. Баштагы чоролор Канышты көрүп, аны канга макташат. Алар: «Сенин аялыңдан өөдө экен» дешет. Кан Канышты келип көрүп, эси оойт. Анан кан Мендирманды барса келбес казатка жиберип жоготуп, аялды алмак болот. Мендирман муну билип, эси оойт.

Эл канга Мендирманды мактап: «Муну өлтүргөнчө бизди өлтүр» дешет. Эл: «Бир катынча болбодук» деп аттанышат. Кан кайта элин, чорону, аялды чакырталат. Кан аялдан: «Бул Мендирман сенин күйөөңбү?» – деп сурайт. Каныш: «Кулубуз эле, сизге мени ала качып келип берем деп коркутуп алып келди» дейт.

Ары айтар, да бери айтар,
Адик уулу чоро айтар.
Айтчы чором, кебиңди.

Мендирман керегедеги комузду алып черте баштайт.

«Айтсам каным кебиңди,
Кудай табар эбиңди.
Эки күлүк телдейсиң,
Казат алып кел дейсиң.
Кыла жүргөн жумушум,
Кылбай кантип коеюн.
Бара жүргөн жумушум,
Барбай кантип коеюн.
Мен казатка баргыча,
Кар жаабасын, нур жаасын.
Мен казаттан келген соң,
Кар үстүнө кан жаасын!
Кайрылгысыз күн туусун,
Мен казаттан келген соң,
Бөксөдөн бөкөн кубамын;
Боолуктуруп жыгамын.
Чөлдөн чөкөн кубамын,
Чөөлүктүрүп жыгамын.

Мен казаттан келген соң,
Эриксем элик атамын,
Эрикпесем жатамын.
Адылкан, жайым айтайын,
Акылың жок экенсиң.
Жылкындын ичинде сарыңды
Боолук салсам тутамын,
Ушу башым барында
Кас кылганды жутамын.
Кайкы жүндүү турнамын,
Ачуум келди, Адылкан,
Төшүм менен урунамын.
Учаарына канатмын,
Конооруна куйрукмун.
Тактап салсаң Адылкан,
Мүнүшкөргө табылгыс,
Боорум түлөк куштаймын.
Таптабасаң Адылкан,
Сасык желим¹ чачамын,
Теги сенден качамын.
Маңдайында тырышмын,
Сага келген ырысмын.
Чеберлерге табылгыс
Чертиктин кара курчтаймын,
Чекеңди айра муштаймын.
Жарак-жабдык шайлансын,
Жакшы болсоң Адылкан,
Катыным сенден айлансын.
Минген атым Кадагай,
Жаман болсоң Адылкан,
Катынымдан садага ай!
Топ ойносом уттурмак,
Тоголок башым барында
Сага кет Кудайым жуктурмак.
Ашык айтсам уттурмак,

¹ Желин.

Алмадай башым барында
Сага кет кудайым жуктурмак.
Мен Мендирман-Мендирман,
Өзүм деген эренге
Өзөгүм үзгөн эрдирмин,
Өзүм дебес эренге
Эмил чочмор мендирмин.
Ушу башым барында,
Ыйлаганды күлдүргөн
Күндү чубак эрдирмин,
Күлдүргөндү ыйлаткан
Онду-солду эрдирмин.
Ушу башым барында
Жардылыгым байча бар,
Жалгыздыгым көпчө бар.
Күнгөй менен тескейди
Аралаш бүткөн чыргаймын,
Ачуум келди, Адылкан,
Көнүлүм менен жыргаймын.
Доол келсе жел тийгис,
Карангы токой жердирмин.
Доочу келсе мал бергис,
Жүйрүк чечен эрдирмин.
Тенирден тескери бүткөн бутакмын,
Тепкилесен ийилемин.
Тереге салсаң түрдөнмүн,
Самындасаң агаргыс
Инди кара дердирмин.
Мурункудай боло алмай,
Бурулуп сууга коно алмай,
Бурулуш журтту биле алмай,
Баштагыдай боло алмай,
Байтал болуп иче алмай,
Байтак журтту биле алмай,
Кийинкидей боло алмай,
Бир көнүлүм калган соң
Кайта сага жана алмай.

Өрдөк, чулдук көлдүкү,
Эчки, теке зоонуку.
Эрен келип мал тапса
Эрте турган чоңдуку.
Бир качырдын эттери
Кырк эшекке жүк болду,
Бир катындын мекери
Кара жанга күч болду.
Найза берсең жоодо элем,
Мылтык берсең коодо элем.
Кылыч берсең жоодо элем,
Көп чорондон өөдө элем.
Карааласан кан элем,
Кан уулундай бар элем.
Чоролосоң чоро элем,
Чоро ордунда бар элем,
Кай уулундан кем элем?
Мен буулуммун, буулуммун,
Мен жеримде экенде,
Өзүңдөй Адыкандын уулумун.
Өз тууганым жогунан,
Өчтөшкөнүм көбүнөн
Өзүм келген бөөдөмүн.
Капталдын кара текемин,
Атаны кокуй, жалгыздык,
Кайрыла албайт экемин!
Коктунун коңур ала бугумун.
Омууроом чырмай ок тийип,
Он эки дүрмөт көтөрүп,
Ыргана албайт экемин.
Эл жайлоодо, бука мас!
Ала шалбырт, айгыр мас!
Кыш чилдеде буура мас,
Коңур күздө кочкор мас,
Он бешинде кыздар мас,
Жыйырма беште уул мас.
Алда кожом, такыр баш,

Кесемин десен, мына баш!
Төгөмүн десен, мына кан!
Сен катындан жүдөсөн,
Катыным тартуу кылайын,
Калаар бекен кайран баш?!
Күмүш жатса кайрылбас,
Күлчором сенден айрылбас.
Алтын жатса кайрылбас,
Айчором сенден айрылбас.
Око талак катынды
Бери алып келиңер,
Кескилетип ийиңер.
Журттун бир четине
Чорону аким кылып коюңар.
Журттан сулуу куп тандап,
Чорого алып бериңер,
Атын Каныш коюңар!
Өрдөк, чулдук көлдүкү,
Эчки, теке зоонуку.
Эрен келип мал тапса,
Эрте турган чоңдуку.
Арпа, буудай боонуку,
Ак асаба кызыл туу
Айгайлаган жоонуку».
Адылкан катынды дарга тарттырат,
Мендирман кан болуп калат.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ

Абжоар – (ур. эбжор) митайым, эки жүздүү, куу.

Асат – насыят, акыл-асаат айтуу.

Жудайын – баарын, бүткүл.

Извозшик – арабакеч.

Казал – газель.

Кемчат – териси кымбат баалуу жаныбарлардын бир түрү. Баалуу аң терисинен тигилген жака.

Күрзү – чокмор түрүндөгү жоокердик курал. Күрзүнүн чабыла турган бөркүнө тикен тиш металл чөгөрүлөт. Алгач курал ортосу көзөлүп, сырты быдырланып чегилген кой башындай тоголок таштан жасалып, сабы жыгачтан болгон. Кийинчерээк темирден жасала баштаган. Бул курал көбүнчө баатырдык белги катары ээрдин кашына илинген.

Мискин – (ар. мэскин) байкуш, бечара, тентиген, жайсыз адам.

Мурут – (ар. мюрид-издөөчү) белгилүү дин өкүлүнүн жолун жолдоочусу, окуучусу, артынан ээрчип, анын окуусун, насыятын, үгүтүн таратуучусу.

Обозгер – увазир.

Элкин – жалгыз.

СЕЙИТБЕК

*(Орозбай Урмамбетовдун
варианты боюнча)*

«СЕЙИТБЕК» – КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ПОЭМАСЫ

Кыргыздын элдик оозеки чыгармачылыгында эпикалык жанр айрыкча өтө күчтүү өнүккөн. Улуу эпос «Манасты» мындай койгондо да кенже эпостор дүйнө элдеринин эпосторунун ичинен эң байынын бири. Ал мындай бийиктикке эпикалык салты байыркы кылымдардан тартып биздин күндөргө чейин үзгүлтүксүз улантуу менен жетишкен. Б.а. көпчүлүк элдерде эпос белгилүү гана бир доордо пайда болуп, андан ары ар кандай тарыхый кырдаалга байланыштуу өсүүсүн токтотсо, бизде эң байыркы кылымдардан тартып, мисалы, байыркы аңчылык уруунун көз карашын чагылдырган «Кожожаштан» бери XIV–XVIII кылымдардагы тарыхый окуяларды чагылдырган эпостор аркылуу кечээ жакынкы күндөргө чейин өсүп-өнүгүп, жаңысы менен толукталып олтурду. Мисалы, «Курманбек» эпосунун башкы каармандарынын бири Аккан (азан чакырганда коюлган аты Абу-ал-латиф) 1619–1631-жылдары Могулстандын ханы болгон. Анын тушунда Курманбек мырза мамлекетте жогорку бийликтерди ээлеп, Сары-Колдун, кийин Кашкар, Жаркенттин акими болгон. Аккандын ар кандай согуштук аракеттеринде негизги кол башчылардын биринин милдетин аткарган¹. Демек, XVII кылымда

¹ Шах-Махмуд Чурас. Хроника, М., 197, с. 27, 36, 36, 39, 182, 193, 190, 196, 198, 200, 201, 203, 205-208, 302, 305, 327–329.

гы аталган инсандарды прототив кылып түзүлгөн эпос, XVIII–XIX кылымдын аралыгында пайда болуп, жаңы эпосторду жаратуу-кечээ жакынкы күндөргө чейин улантылып келгенин көрсөтүп турат. «Курманбектин» катарына «Эр Табылды», «Эр Солтоной» ж.б. кошсо болот. Бирок коом өсүп-өнүгүп алга жылган сайын жанр да жаңыланып жаңы форманы талап кыла баштайт. Мисалы, орус элинин былиналары XVI кылымда өсүп-өнүгүүсүн токтотту да тарыхый ырларга жол бошотту. Анткени, бул мезгилде ал борбордошкон, өнүккөн феодалдык монархияга айланып, эпостун өсүп-өнүгүшүн шарттаган улуттук көз карандылыксыз үчүн күрөшүү зарылчылыгы жоюлган¹. Ырас, жанрдын бири-бирине ооп кетиши автоматтык түрдө боло койбойт. Адепки учурда эпикалык жанрдын таасири күчтүү келип, тарыхый ырда эпикалык туруктуу формулалар, мотивдер, стиль сакталат. Эпос турмуш чындыгын көркөм жалпылаштыруу аркылуу берип, анда мифология, фантастика, монументалдуулук басымдуулук кылса, тарыхый ырда жекече көрүнүштөр, айрым тарыхый окуялар конкреттүү чагылдырылат.

Эпикалык жанр күчтүү өнүккөн бизде башка элдерден айырмаланып, тарыхый поэмалардын жаралышын шарттады. Натыйжада «Жаңыл Мырза», «Эр Эшим», «Шырдакбек», «Тайлак баатыр», «Ак Мөөр» сыяктуу чыгармалар пайда болду. Булардын катарына «Сейитбекти» да кошсо болот.

Тарыхый поэмалар эң алды менен эл тиричилигинде анык болуп өткөн тарыхый окуялардан туулат. Тарыхый окуянын ичиндеги адамдар-ошол адамдардын иштеген иши аңгеме аңызга айланып калат. Бул аңгемелердин көбү ошол окуялардын

¹ *Пропн В. Я.* Русский героический эпос. – М., 1958. С. 370.

ичинде болгон, көзү менен көргөндөрдүн аңгемеси. Демек реалдуу тарыхый чындыкка өтө жакын. Ырас тарыхый поэмалар ошол окуяларга удаалаш эле жарала койбойт. Адегенде эл ичинде аңыз сөз катары айтылып, бара-бара гана акындар тарабынан поэмага айланат.

«Сейитбек» азырынча бизге эки вариант аркылуу белгилүү. Бири Орозбай Урмамбетовко¹, экинчиси Нурдин Адиевга² таандык. Эки вариантты тең айтуучулар өздөрү кагаз бетине түшүрүшкөн. О.Урмамбетовдун варианты мурун жарык көргөн³. Урмамбетов жаштайынан элдик чыгармачылыкка кызыккан. Өзүнүн эскерүүсүндө 8 жашында эле «Сейитбек», «Семетейди» айта баштаган. Анын талантынын ачылышына атасынын иниси Ындыбай зор түрткү болгон. Натыйжада «Сейитбектен» тышкары «Гүлгакы» поэмасын, «Жоодарбешим», «Жаныш-Байыш» эпосторун жараткан. Урмамбетовдун мындай жемиштүү иштешине табигый талантынан тышкары, жогорку билимдүү болушу да себепчи болгон. Ал эл ичинде мурунтан айтылып келген жогорку чыгармаларды өркүндөтүп, өзүнүн оригиналдуу вариантын жараткан. Мисалы, «Жоодарбешимдин» бизге белгилүү үч вариантынын экөө кара сөз түрүндө айтылып, айрым гана ыр саптары кыскача бе-

¹ Сейитбек баатыр (Журманбек баатырдын баласы жөнүндө). Айткан, кагаз бетине түшүргөн О. Урмамбетов. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Манастаануу жана көркөм өнөр улуттук борборунун Кол жазмалар кору. Инв. №545, 123-бет.

² Сейитбек. Айткан Н. Адиев. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Манастаануу жана көркөм өнөр улуттук борборунун Кол жазмалар кору, Инв. № 857, 43-бет. (Мындан нары бул эки варианттан алган цитаталар, инвентарь номери көрсөтүлүү менен берилип олтурат).

³ Жоодарбешим. Сейитбек (эпостор) Орозбай Урмамбетовдун айтуусу боюнча. – Фрунзе, «Кыргызстан» басмасы, 1971.

рилсе, Урмамбетовдо чылк ыр менен түзүлүп, узак айтылат. Ушунун өзүн «Сейитбекке» карата айтса да болот. Эгерде Адиевдин варианты кара сөз менен айтылып, анда-санда ыр аралашып, 2 басма табактан ашпаса, Урмамбетовдун вариантынын басымдуу көпчүлүгүн ыр ээлеп, 8 басма табакка жакын.

Нурдин Адиев да жогорку билимдүү болуу менен бирге адабияттын ышкыбозу. Ал тарабынан «Таризэл менен Автандил», «Семетей», «Манас менен Алмамбет», «Эр Табылды», «Жортуул», «Курманбектин уулу Сейитбек» пьесалары жазылган. Демек, элдик оозеки чыгармачылыкка күйөрманышкыбоздугу – анын «Сейитбек» поэмасын өзүнчө вариант кылып жазышына түрткү болгон. Ушул эле вариантынын негизинде пьеса да жазган.

«Сейитбек» сюжети анча татаал эмес чыгарма. Атасынын досу Аккандын колунда өскөн башкы каарман Сейитбекти эр жеткенде элине кайтып келиши, кырк жигит курап, атасы Курманбекти өлтүргөн Дөлөндөн өч алышы жана Вазилкандын кызы Мөл сулууга ашык болуп ага үйлөнүшү менен негизги окуялар аяктайт.

Сюжет жагынан да, образдар жагынан да Орозбай Урмамбетов менен Нурдин Адиевдин варианттары көп айырмаланбайт. Бирок Орозбай Урмамбетов деталдаштырып сүрөттөп, көп мотивдерди жаңы кошкону байкалат. Мисалы, Н. Адиевде Сейитбек менен Мөлмөл кичинекейинен бирге өсүшүп, баш кошушканы кыскача гана баяндалса, О. Урмамбетовдо бир кыйла кенен берилет. Мөл сулуу менен Сейитбектин сүйүүсү, айылдык жигиттин мамилесиндей өтө реалдуу сүрөттөлөт. Сейитбек Кашкарда жүргөндө Мөл сулуунун женеси Фатимага пул берип, кызды айнектен чыгартып алып, гүлбакта жолугушуп жүрөт. Кийин өз элине келгенде да аны эсинен чыгарбайт. Элдин «кандын бойдок жүрү-

шү болбойт, элден тандап сулуу ал» дегенине макул болбойт. Калмактарды жеңгенде тартууга келген Торконун кызы Санжыргалга үйлөнүүдөн да баш тартып, баш жигити Бөрүгө берет. Мөл сулууга үйлөнгөнү Кашкарга кайра келип, ага алгач жолукканы, жөнөкөй боз уландын реалдуу жоругун эске түшүрөт. Ал кыз менен күндүз кездешүүдөн айбыгып, түн жамынып келип, бышкан кыштан соккон алты кез тосмо тамдан секирип түшүп, ак тамда жаткан кызды терезеден шыкаалайт. Анын кызды ойготкон ыры да элдик секетбай, күйгөн ырлары менен үндөш:

Карлыгач канат, кыйгач кыш,
Санаасы бирге кадырлаш,
Ашыктыктан тутанып,
От болуп күйгөн жалын жаш.
Өңүндү көрүп ан сайын,
Өрттөнөт денем жалындап.
Уюган боюм сергисин,
Уйкудан сулуу көзүңдү ач.
Ашыктыктан болдум мас,
Азапты тарткан күлгүн жаш.
Айдай жүзүң көргөндө
Ансайын жүрөк жалындап,
Атайы келдим көргөнү
Айнектей сулуу көзүң ач¹.

Акырында Аккан Вазилканга куда түшүп, калыңдан берип, эки ашыкты баш коштурат.

Ушундай эле Сейитбек менен Курманбектин жигити Зайырбектин таанышы жана Зайырбектин андан кийинки өмүрү деталдуу сүрөттөлөт. Зайырбектин образы карама-каршылыктуу образ. Ал Кур-

¹ Инв. № 545, 102-б.

манбекке чыккынчылык кылат. Курманбек Телтору атсыз жоого аттанганда аны менен бирге барбайт, бирок кийин өз күнөөсүн сезип, Курманбектин мүрзөсүн 12 жыл күзөтүп жүрөт да, акырында Сейитбекке дубана түрүндө келип, аны эл-жери жөнүндө кабардар кылат. Мындай мотив элдик чыгармаларда салттык көрүнүш. Мисалы, жаш кезинен таякелеринин колунда өскөн Семетейди Сары таз артынан издеп барып, ата-теги, эл-жери жөнүндө алгач баян кылат. Бирок «Сейитбекте» мындай эпикалык мотивдер сейрек кездешет, көбүнесе реалисттик сүрөттөөлөргө басым жасалат. Ошондой эле эпикалык жанрдын туруктуу элементтери фантастика, гипербола бул поэмага анча мүнөздүү эмес. Каармандар да кадимки жердик адамдар, алардын иш аракеттери анча апыртылбай реалдуу сүрөттөлөт. Мунун баары баатырдык эпостун жанрдык жактан өзгөрүп, реалисттик искусствого жол бошото баштаганын күбөлөп турат. Башкача айтканда «Сейитбек» баатырдык эпос эмес, жаңы доордун туундусу-тарыхый поэма. Ырас, тарыхый булактарда Сейитбек деген инсан болгондугу жөнүндө маалыматтар кезикпейт. Бирок мындай инсан жашап өткөнүн болжолдосо болот. Анткени ал генеалогиялык циклдешүү принцибинде түзүлгөн баатырдык эпос «Курманбектин» жана тарыхый поэма «Шырдакбектин» башкы каармандарынын бирине бала, бирине ата болуп сүрөттөлөт. Ал эми аталган эки чыгарманын башкы каармандарынын тарыхта болушкандыгы жөнүндө аздыр көптүр маалыматтар кездешет. Буларга салыштыра келип караганда Сейитбектин да тарыхый инсан болгондугу тастыкталгансыйт. Жогоруда эскерип өткөнүбүздөй, «Сейитбек» генеалогиялык циклдешүү принцибинде иштелген чыгарма. Ал баатырдык эпос «Кур-

манбектин» уландысы катары айтылат. Ошол эле учурда анын өзүнүн уландысы катары тарыхый поэма «Шырдакбек» баяндалып келе жатканы белгилүү. Мындай принцип кыргыз эпостору үчүн салтык көрүнүш. Буга «Манас» үчилтигин, «Төштүктү» улаган «Жоодарбешимди», өз алдынча чыгарма болбосо да «Кожожаштын» уландысы катары айтылган Молдожаштын окуясын эскерсек жетиштүү.

Генеалогиялык циклдешүүнүн негизин мурунку бөлүмдө атасы аткара албай кеткен иштерди кийинки бөлүмдө баласы улантып, жүзөгө ашырышы түзөт. Мисалга, «Жоодарбешимдин» башкы каарманы атасы Төштүк аталбаган алтын баштуу ак аркарга атайы аттанып чыгып, аны атып, башын кесип келет. «Кожожашта» Молдожаш атасы кармай албаган Сурэчкини оңой эле женет. Айрыкча мындай циклдешүүгө эпостогу элдик баатырдын өмүрүнүн трагедиялуу аякташы түрткү болот. Анткени элдик идеал өзүнүн сүйүктүү каарманын кокусунан бөөдө өлүм болушуна макул болбогон. Анын өчүн сөзсүз алышын баяндаган жаңы чыгарманын жаралышын талап кылган. «Манас» үчилтигинде Семетейдин атасынын кунун Коңурбайдан кубалашын, өз кезегинде Сейтек атасы Семетейди өлтүргөн Кыяздан өч алынышын чагылдырган окуялардын пайда болушу-мына ушу элдик идеалдын талабы менен шартталышкан. Демек, «Сейитбекте» башкы каармандын атасы Курманбектен өчүн душмандардан алышы негизги тема болуп сүрөттөлүшү мыйзам ченемдүү көрүнүш. Дөлөндөн өч алыш үчүн ал эл ичинен тандамал кырк жигит курап, Даркан устага курал жасатат да аттанып жөнөйт. Калмак чегине келгенде «Тынч жаткан айылдын үстүнө барып жүдөтпөйүн, менин өчүм Дөлөн канда, черүүсү

менен согушууга келсин» деп кабар жиберет. Дөлөн кан менен анын беттешкени бир кыйла кызыктуу. Салт боюнча экөө эрөөлгө чыгышып, биринчи кезекти улуу деп Дөлөнгө берет. Каршылык кылбастан туруп берген Сейитбекти ал найза менен сайып анча жарадар кыла албайт. Экинчи кезекти Сейитбек алат да:

Күркүрөтүп найзаны,
Кекиртектин өзү – деп,
Коко тамак кулкунун
Бузуп өтөөр кези – деп
Жакасынын чеби – деп,
Жабылбаса эти – деп,
Туулганын төмөн тушу – деп,
Талкалар жерим ушу – деп¹,

сайып өтөт. Кекиртектен кирген найза Дөлөндүн шилисинен чыга түшөт. Мындан кийин кыргыздан Зайырбек, калмактан Эрке эрөөлгө чыгып, Зайырбек женет. Эки кол беттешип жатканда Сейитбекке жардамга келе жаткан Аккандын колу капыстан чабуул коюп, калмактар качып жөнөйт да, кийин арага элчи салып, тартуу тартып кыргыздар менен жарашат. Сейитбек намыстуу эр жигит болуу менен бирге ак пейил, жоомарт адам болгон. Калмактар алып келген тартуунун ондон бирин гана алып калып, калганын өздөрүнө кайрып берет. Анда кечиримдүүлүк, кең пейилдик да бар. Атасына чыккынчылык кылган Зайырбектин күнөөсүн кечирип, өзүнө жакын адам кылып алат. Курманбек өлгөндө анын ордуна кан болгон Тейиш Сейитбек Кашкардан келип, элге алына баштаганда бийлигимди тартып алат экен деп күнүлөп, андан чет-

¹ Инв. № 545, 76-бет.

тей баштайт. Бирок анын да күнөөсүн кечирип өз боюна тартат. Ал эл-журтка карамдуу, алардын келечегин ойлогон жетекчи. Кашкарда жүргөнүндө жоодон сүрүлүп тентип калган кыргыздарга кол кайыр берет, жергиликтүү элден качкындарга ырайымдуу болуп колдон келген жардамдарын аябоосун өтүнөт. Кашкардан жаңы келгенинде элдин малы көп болгону менен кербенчилер келбегендиктен, алардын эски тончон жүргөнүн көрүп, Кашкар, Анжыян тараптан кербенчилерди ээрчитип келүү үчүн киши жиберет.

Поэмадагы экинчи барандуу образ Аккандыкы. Ал досу Курманбектин өлөрүндө айткан керээзин аткарып, аны уулу Сейитбекти асырап алып, өз баласынан артык багып, бойго жеткирет, калынын төлөп үйлөндүрүп-жайландырып, элине кошот. Сейитбек Дөлөндөн өч алганы барганда кол курап жардамга келет. Ал ошону менен бирге ар бир нерсени ойлонуп туура чечкен калыс кан. Калмактын баатырлары Эрке, Торко колго түшкөндө кыргыз, калмактын ынтымагы бузулбасын деп, өлтүрбөстөн кечирип кылып бошотот. Ал эми Курманбек Дөлөн менен сайышып жатканда аркасынан жашынып келип бычак менен Курманбекти сайып өлтүргөн Доргунун күнөөсү чоң болгондуктан жалынганына карабастан, бузуку катары башын алдырып, жол боюна илдирет. Анда дүнүйөгө кароолук, ач көздүк жок. Мисалы, анын жоодон түшкөн олжого кызыкпасын төмөнкү ою ырастайт.

Жоонун малы мал болбойт,
Жолдошту күткөн кар болбойт,
Жоонун пулу пул болбойт,
Жоодон өлсө кун болбойт,

¹ Инв. № 545, 98-б.

² Ошондо, 100-б.

Бөлтүрүк баксаң ит болбойт,
Бекер мал күтсөң түк болбойт.
Арзандын пулу татыбайт,
Дүйнөгө адам тоёбу,
Түк күткөн сайын калтырайт¹.

Ал ар дайым элдердин ортосунда ынтымак болуп туруусун каалайт. Дайыма:

Жоолашкандан не пайда,
Жакшы жумуш эмеспи,
Эл болуп көңүл агаруу² – деп айтып турат.

Поэмада мындай элдик идеалдарды аркалай жүргөн кыргыздын Сана сынчысы, Эмилбек карыя Сейитбектин кырк жигитинин кырааны Бөрү, уста Даркан, кашкарлык Вазилкан жана анын кызы Мөл сулуу, калмак элчиси Көлбек сыяктуу персонаждар арбын.

Кыскасы, «Сейитбек» поэмасынын идеялык көркөмдүк жагы жогору болуп, эл сүйгөн чыгармалардын бирине айланып келген.

М. Мукасов, Р. Сарыпбеков.

СЕЙИТБЕК

*(Орозбай Урмамбетовдун
варианты боюнча)*

Курманбек баатыр өлгөндөн кийин күйүтүнө чыдай албай анын жары Канышай жүрөгүнө кан-жар сайып өлөт. Алты жашар Сейитбек жетим калат. Курманбектин өлгөнүн угуп, атасы Тейитбек: «Душманымдан тындым, өз атым өз колума тийди, эми Телторуну эч ким талашпайт» – деп, кубанычта болот. Тейитбекти Курманбектин досу Аккан жай кылып, Телторуга сүйрөтүп, талаага көмүүсүз таштатат. Аккан Курманбек менен Канышайга күмбөз салдырып, уулу Сейитбекти жетилтип туруп калмактан өч аламын деп, өзү менен кошо Кашкарга алып кетет. Курманбек баатыр антип өлсө, Тейитбек минтип өлдү. Калк башчысыз калып, айлааргасы кете баштады. Ошондо калк карыясы Калканбай элди жыйып: «Жаман жорук болду го, калк карасыз калат деген эмне, түп аталары бир тууган ага-ини эмеспи, Тейитбек Бекназардын уулу болсо, Тейиш Байназардын уулу. Карыса да Тейишти кан көтөрүп алып, бул жерде турбай, мал-жан эсен кезинде айтылуу Ак-Сай, Арпа, Ат-Башыга көчүп кирип кетели. Болбосо Дөлөн кан келип, ташынды талкан кылып, малыңды олжолоп, жигитинди кул, кызыңды күң кылат. Белсенген бел, жоонун алдынан тосор Курманбектей эр жок» – дейт. Эл Калканбай карыянын айтканын эп көрүшүп, эң туура кеп көрүшүп, ак боз бээ чалып, ак кийизге салып, Байназардын Тейишин кан көтөрүп алышып, такалуудан тай койбой, малы-жанын жыйнашып, ан-

дан соң көчүп айтылуу Ак-Сай, Арпа, Ат-Башыга келип жайлап, кыштап жатып калышты.

Калмактар болсо «Эми бул кыргыздардын мал-жанын, сулуу кыздарын олжолоо керек» – деп келишсе, кыргыздын журту калып бир да жан көрүнбөйт. Алар «Кыргыздарды Аккан өзү менен Кашкарга жакындатып көчүрүп кеткен экен» деп ойлошот. «Аккан менен жоолашуу кыйын. Колдогу олжодон оозунан алдырган бөрүдөй айрылдык. Эми бизге чоң олжо жылына Курманбекке берген чыгымдан кутулуу болду. Бирок алтын, күмүштү артырып жибердик, өзүбүздөн чыгым болбой калганына шүгүр. Жерибиз кеңип, мал-жаныбыз денесин керип жатып калсын» дешип Жазынын кең талаасына жайыла көчүп келишип, конуш талашып конуп жатышты. Адам көрбөгөн олжого батышты.

Эң аянычтуу оор абал кырк жигиттин абалы болду. Курманбекке жолдош болуудан коркуп, кошо жоого аттанбай коюп аман калганы менен же элине батпай, же калмакка барып кирип бере албай, же Акканга бата албай ээн талаада каңгырап калышты. Ошондо жигиттердин көбү «Бизди өлүмдөн Дөлөн кан куткарат» дешсе, бир тобу «Бизди өлүмгө Тейишкан кыйбайт» дешти. Акыры Тейишканды бет алып жөнөштү. Тейишкан келген жигиттердин баштарын алдырып таштады. Жигиттердин ичинен Зайырбек деген бир жигит Тейишкандан качып чыгып, Турпандагы Курманбек менен Канышайдын күмбөзүн пааналап, конуп-түнөп, кийик атып жеп күн көрүп калды. Зайырбек кезинде Курманбектин жакшы көргөн баатыр чалыш жигити болот. Канышайды алганы барганда Үргөнчкө жол баштап барган. Кийин кырк жигит бузулуп жатканда ал дагы кош көңүл болуп, жоого аттанбай калган. Зайырбек эми эсине келип, «кайраным» деп өкүрүп, өткөнүнө өкүнүп, тирүү арбак болуп жалгыз күмбөздү пааналап калды. Бул жерде туура он

эки жыл жашады. Сакал, чачы өсүп, кийими жыртылып, кийиктин терисин кийип эптеп күн өткөрдү. Зайырбектин ою: «Сейитбек жигит болуп чоңойсо, эс акылга келсе, атайы издеп барып, кылган күнөөмдү кеч десем кечээр, тиги дүйнөдө Курманбекке жүзү кара болбой ак өлөм го» дегенде эле. Ошентип туура он эки жыл өткөндө Сейитбекти издеп Кашкарды көздөй дубана-кайырчылык кылып жол тартат. Эл аралап барып, элбип-селбип кийим кийип, аса таяк алып, чокусуну үкү, таш тагынып, нак дубананын өзү болуп алат. Эптеп Аккандын шаарына жетет. Сейитбектин дайнын элден угат, бирок кантип кезигерин билбейт. Акыры дубаналык кылып жүрсө, Сейитбек кашкарлыктарча кийинип, Актулпар минип, Акшумкар кондуруп, эки жигит менен илбээсиндеп бараткан экен. Аккан Сейитбекти өз уулунан кем көрбөй эркин асыраган. Сейитбек атасындай албеттүү, сүрдүү, эр мүнөздүү жигит болгон. Сейитбек Аккандын жылкыларын айдай качкан «алтымыш ууру» атанган атактуу уурулардын артынан кууп барып, жай кылып, жылкысын ажыратып келген. Ошондон бери Сейитбек «бала баатыр» деген атка да конгон. Дубана баланы көргөндө эле таанып, атайы алдынан чыгып, ак уруп, сынап айтып турган жери:

«Пайгамбар чалыш бабасы,
Бек заада башкы тагасы,
Буудан минип булкунткан
Бурадар кандын баласы.
Түп атаң турак кылган жер,
Касиет Кашкар калаасы.
Аккандан чоочуп душманы,
Калкынын тынган санаасы.
Жетимиш элден дос күтүп,
Жакын болгон арасы.
Калыс сүйлөп бурулса,

Ар элдин бүткөн талашы.
Кыялына жакканды,
Бир туугандай баалоочу.
Аккандай элде жок чыгар,
Ар кызматка жароочу.
Азаптуунун айыккан,
Жүрөктө зилдүү жараты,
Жетим келсе колуна
Жетилип учкан канаты,
Бечарага кайрылуу
Башынан Аккан адаты.
Туратур балам бурулуп,
Кумармын сени көргөнү.
Башынан мага белгилүү,
Атакең Аккан жөн-жөнү.
Бирдей көрөт бурбастан,
Жаралган ар бир пендени,
Капам чыгып кубандым,
Бул Кашкарга келгени.
Оюна бузук сыр алба,
Ак тилек жалгыз мендеги.
Дубанамын ак урган,
Күн, түнү сүйлөп келмени.
Кудайым насип кылыптыр,
Аса таяк, селдени.
Алланын атын тааныткан,
Аярың менмин элдеги.
Зыярат кылып келатам,
Медийна, Меке, Каабага,
Эс тартканы үй көрбөй
Өмүрүм өткөн талаада,
Он алты жылда айланып,
Бир келем Кашкар калаага.
Жаш деп уккам ар кимден,
Чоңоюпсуң канзаада.
Жигит болуп өсүпсүң,
Керилип бойго жетипсиң,

Кенжетайы Аккандын
Келаткан жолдон кезиктим.
Сурамалап ар жандан,
Эсен деп калкы эшиттим.
Кабыл кылды бир Алла,
Күтүп жүргөн тилегим,
Эсен көрүп көзүңдү,
Эзилип турат жүрөгүм,
Эркелетип өстүргөн
Эрмеги сенсиң бирөөнүн.
Кан, беги билет өзүмдү,
Жетимиш шаар калаанын.
Теңирибиз бир болгон,
Ошолор менин адамым.
Эстебей алга жылбаган,
Шилтеген ар бир кадамым.
Бал жаралган пенденин,
Багын тилеп жүрөмүн,
Намырында Алланын
Барын тилеп жүрөмүн.
Актыгын издеп ак урам,
Пенделер кылган күнөөнүн.
Бул жаралган жандардын,
Башына кырсык келбе – деп,
Алты мүчөл арытпай,
Бей ажал адам өлбө – деп,
А дүйнөдө бейиши
Тозоктун жайын бербө – деп.
Жарлык менин карызым,
Жаралган пенде парызын,
Отуз күнү орозо,
Беш убак намаз, келме – деп.
Күнү, түнү сооп үчүн,
Зыярат айтып ыйлаган,
Күнөөсүн алып мойнума,
Бир жанды ага кыйбаган,
Дубана менмин тынымсыз

Өзүмдү өзүм кыйнаган.
Кан заада мени көрө кет,
Кайыр, зекет* бере кет,
Жоомарттын уулу жоомартым
Жоксузга балың себе кет.
Бергениң бегим алайын,
Бек чөнтөккө салайын,
Бекем байлап белимди
Буюрса кубаттанайын.
Түгөнбөгөн түптүз жол,
Кайра баштан чалайын,
Сээр* адамдын азыгы
Деми менен барайын.
Түшкөн эмес тукумун
Түбүнөн бери тактыдан,
Кем болбогун кулунум
Түгөнбөгөн бактыдан.
Алгыр болсун шумкарың,
Арыбасын тулпарың,
Өксүбөсүн өмүрүң,
Куунак болсун көңүлүң!
Күн нурундай жаркылдап,
Күлүндөсүн жамалың,
Ордунан келсин жан балаң
Ар тилеген талабың.
Жаңынын иши жаңылык,
Эскиден барбы кабарың?
Данкы алыста биле жүр,
Ата-бабаң баянын.
Алаксытпай жолундан,
Айтайын сөздүн тамамын».

Сейитбек нечен дубана көргөн, бирок бул өңдөн-
гөн дубана көргөн эмес. А дегенде таң болуп карап
турган менен дубананын оозунан чыккан кээ бир
сөздөрү жүрөгүн козгоду. Жетим деген сөздү уккан-
да селт эте жаздап токтоду. Анын үстүнө дубана

Сейитбекке дубана эмес, кандайдыр бир жакын адамдай көрүндү. Сейитбек Аккандын колуна келгени кашкарлыктарча сүйлөп, кыргызчаны бир аз унутуп калган эле. Дубана сүйлөсө балага алда кандай угулат. Бала болсо да ата-энеси тең өлүп, эли-жеринен айрылып жашында жүрөгүн жара чалган, аз жылдан бери кайгысы арылып, эртегиси эсинен чыга жаздап калган эле. Ошолор Сейитбектин эсине эми кылт этип, жарадар жаш жүрөгү зырып этип, кабырга эти сөгүлүп, дубана көзүнө башка көрүнүп, ат оозун буруп, атайлап туруп, дубанадан шек уруп, аты-жөнүн сурап кеп уруп турган жери:

«Алейкума атсалам,
Кулдугун урат кан заадан,
Аманчылык, эсендик,
Актан башын бурбаган,
Ак селдечен дубанам,
Адеби жоктук болбойбу
Карыга ызаат кылбаган.
Аны менен катарлаш,
Бир сөздү сенден суранам,
Аныгын айтып берсениз
Ачылып жүрөк кубанам.
Акырын сөздү айткыча
Амалсыздан чыдагам.
Келбет сөзүң байкасам,
Бузугу турат келмендин,
Бурамасы бөтөн селдендин.
Тааныш жандай көздөрүн,
Таңкалтып турат сөздөрүн.
Утур-тетир кебиң бар,
Ушунунда шегим бар.
Аса-муса таягын
Кабарын билет экенсиң
Алтымыш шаар калаанын,
Шамал менен жарышкан,

Жерге тийбей аягын,
Түйүнүн кайдан билесин
Түбүнөн мендей баланын.
Үлпүлдөйт үкүн башында,
Барып калган экенсин
Пайгамбардын жашына.
Кызыгып турам атаке,
Өзүндүн абал затына,
Ичинде сырың катпай айт
Карабай менин жашыма.
Өзүндү койчу билгизип,
Өзгөнүн сатпай атына.
Кайсы жер болот жериңиз?
Кайсы эл болот элиңиз?
Жамандык кыял менде жок,
Жашырбай айтып бериңиз.
Ким болду экен ысмыңыз?
Көнүлгө түйүп алайын,
Дубана болсоң көрдүм – деп,
Атама айтып барайын.
Же болбосо биз менен,
Ушул бойдон жүрүңүз,
Конок болуп кайтыңыз,
Мейманга толо үйүбүз,
Акканга барып кол берип,
Амандыгын билиңиз.
Жат адамдай сезилбейт,
Байкап турсам түрүңүз,
Буйдалыңкы дилиңиз,
Кашкарлыкка окшобойт
Буруу экен тилиңиз».

Бала мындай дегенде дубана шашып калды. Балага шегимди билгизейин десе жанындагы жигиттерден коркот. Эч максатка жеткизбей Аккан башымды албасын дейт. Андан көрө балага байкатпай туруп, ата-энесин, эли-жерин эсине салып коёюн

деп амалданып, кыргызды, Тейитбекти кепке ороп
айтып турган жери:

«Айланайын жан балам,
Аккандын уулу кан балам,
Сурунду салып сурданба,
Сумсайып токсон кырданба.
Шек келтирбе селдеме,
Сөз тийгизбе келмеме.
Жакшына уул деп ойлосоом,
Тартибин көргөн атанын,
Шакаба кылып ойнойсун,
Ушунуна капамын.
Жийиркенгенсип турасың,
Тигишин көрүп жакамын,
Кир көйнөгүм этимде
Бүтөлгөн эмес чапаным.
Аса таяк колумда,
Насибим даяр жолумда,
Өлгөнүмчө түшпөгөн,
Куржунум бар жонумда.
Тообо тилеп Кудайдан,
Кайгырбайм бары жогума,
Алладан тилеп рахим
Калайын элдин собуна.
Канзаада менден сурадың,
Кайда деп жүргөн турагың.
Жана туруп сурадың,
Затыңды айтып бергин – деп,
Катпай туруп ичине,
Атыңды айтып бергин – деп,
Буйдалыңкы дилиң – деп,
Буруу экен тилиң – деп.
Жалган тебе сөзүмдү,
Сынаба балам өзүмдү,
Тамашага чалбачы
Атандан улуу кезимди.

Айланайын бек затым,
Сураганың айтайын,
Басаар жолум алыста
Турбастан көпкө кайтайын.
Же болбосо канзаада,
Касабына калаармын,
Кыйыгыңан кыйшайсам
Катуу күнөө табаармын.
Түбүм кыргыз уругу,
Жам* дубана улугу,
Жолун кууган атанын
Укумунан тукуму.
Атам Каба дубана,
Жолун берген өзүмө,
Өткөн экен дүйнөдөн
Бекназар кандын кезинде.
Мен дубана болгону,
Тейит деген кан эле.
Бала кезде көргөнмүн,
Эми азыр билбеймин
Барбы же Тейит өлгөнүн.
Эшиткен эле кулагым,
Карыганда Тейитбек
Жалгыз перзент көргөнүн.
Андан бери мен өзүм,
Мекеде жүрдүм кыдырып,
Кайра тартып келетам
Жер дүйнөнү сыдырып.
Араң жеттим бул жерге
Алтымыш шаар аралап.
Өмүрүм балам сап болгон,
Элиме жетпей талаалап,
Кандай чунак баласың,
Өткөндү ойго саласың,
Унуткан элди эстетип
Жумурга отту жагасың.
Агарып сакал-мурутум,

Сексен үч жашка чыкканмын.
Кырк жылдан бери кыргыздан
Кылайган кабар укпадым.
Эсиме балам түшүрдүн,
Эми жолду чалайын,
Өлүгүм жолдо калса да,
Элимди издеп табайын,
Жатта жүрүп көп жылы
Күтпөгөн экен агаин.
Алуучу ажал алкымдап,
Өлүүчү күнүм жакындап,
Калган кезде барайын.
Ойлоп жүрөм мен дагы,
Ажал жетип күн бүтсө
Көмүлбөй сөөгүм калаарын.
Атым менин Зарылкул,
Зарланып көргөн күнүм бул.
Каадалап күткөн кайным жок,
Калындап алган зайбым жок,
Караанын көрбөй кыргыздын
Кангырап жүрөм дайным жок.
Башка сөз балам сураба,
Сүйлөбөйт эми дубана,
Кыйыксыз айттым билгеним,
Кыйнаба, болбо убара» –

деп дубана эки көзүнөн жашын төгүп, сакалынан ылдый куюлтуп, буркурап ыйлап жиберди. Дубанадан мурун эле шек алып турган Сейитбек бул дубана эмес экенине эми ишенди. «Бул кубулуп келип мага аты-жөнүн тааныта албай жүргөн неме экен, анын үстүнө менин башымдагылардын баарын табышмак кылып айтып жатат. Муну менен айтыша берсем сырын оңой менен айтпайт. Мен да кыргызмын, ошол Курманбектин уулумун деп айтышым уят, атам Аккан укса, анда өлүм ошол. Андан көрө «Шектүү киши экен» – деп Акканга айдатып жибере

рейин, ошол жактан сыры ачылат» деди да, эки жигиттен дубананы айдатып ийип, өзү жалгыз шумкарын кондуруп илбээсиндеп жөнөдү.

Кете берди Сейитбек,
Эч ким билбес сыр менен,
Тулку бою тунжурап
Түбү катуу чыр менен.
Алдында тулпар алкынып,
Колунда шумкар талпынып,
Жүргөнү катуу шакылдап,
Жүрөгү уруп лакылдап,
Илбээсин изин арткан жок,
Колундагы шумкардын
Томогосун тарткан жок,
Ак коён көрсө чапкан жок,
Ак кийик көрсө аткан жок.
Кечке жүрүп шумкарын,
Илбээсинге салган жок,
Ой, кыялга чөмүлүп,
Эңсеген жерге барган жок.
Күнгүрөнүп күлгөн жок.
Жин ургандай жол жүрүп,
Күн батканын билген жок.
Ойноп жүргөн бала эле,
Куунак жүргөн көңүлгө
Орноп алды куу санаа.
Кайыбынан кезигип,
Салып кетти кайгыга.
Каңгып жүргөн дубана.
Бир сүйлөгөи сөз менен,
Бир тиктеген көз менен,
Сыйкырлады баланы.
Ырбай түштү кайрадан
Көкүрөктө жараты.
Ойлоп көрсө Сейитбек,
Уча турган болуптур

Жетилип темир канаты.
Он сегиздин кырында,
Бала жолборс сынында,
Түшүнгөн кези ар иштин,
Келе турган ыгына,
Зор болгон менен далбасы
Азыр да бала чынында.

Сейитбектин эл-жери эсине келип, ой санаа менен алышып, шамал менен жарышып күн батардын алдында Шыр-Булакка келип аттан түшүп, тулпарын сугарып, өзү суу ичип, жоргосунун жалын сылап, шумкарынын канат куйругун тарап, батып бараткан күндү карап, тилек кылып айтып турган жери:

«Ак жолтоюм тулпарым,
Минип алып өзүңдү
Ак калпак элге барамбы?
Адашып жүргөн кыргызды
Айланып барып табамбы?
Айдың көлүн аралап
Ак кууга шумкар саламбы?
Азамат жыйып жаныма,
Ат арыта калмактан
Атамдын кегин аламбы?
Өзүң өңдүү ак шумкар
Көкөлөп көккө учамбы?
Сагынган элди бир сүйүп,
Таркатамбы кусамды?
Уруксат сурап атамдан,
Арытайын бууданды,
Азамат болдум, табайын,
Ага-ини тууганды».

Сейитбек жарк этип алды да, шарт этип атына минип, кайра тартып ордого кирди. Жигит кароолчулардын эсебинен өтүп, тулпарын саяпкерге берип, шумкарын жемдеп кондуруп, өзүнүн жатак ак

тамына кирип, көөнүнө тамак баспай, көпкө чейин кирпик какпай, тактадагы мамыкта кыйшайып жатты. Көпкө чейин уктабай жатып көзү илинип кетти. Сейитбектин түшүндө атасы Курманбектин жүрөгүндө бир кулач найза, энеси Канышайдын жүрөгүнө эки миздүү ак шамшар сайылган, кыпкызыл кан оргуштап атылып, жерди сугарып жатат. Тегеректеген көп эл. Сейитбек ата-энесин бакырып барып кучактайт. Эки ченгели, эки мүрөөсү кызыл жошо кан болот. Уйкудан чочуп ойгонсо, жүрөгү лакылдап катуу кыйналып калган экен. Башын көтөрүп төшөгүнө отуруп, караңгы түндө канырыгы түтөп айтып турган жери:

«Алтыга жашым жеткизбей,
Жай болгон атам, энекем,
Курсагы тойсо эсирген
Курган жетим мен экем.
Ашка тоюп алганда,
Аларды ойдон чыгарган
Акылы жок кем экем.
Канышай эне асылым,
Курбалындан кала албай
Толтоно канжар батырдың.
Оной көрдүң өлүмдү
Күйүтүнөн баатырдын.
Экөөң бирдей тең өлүп,
Кан менен көзүм жаштадым,
Каргадай болгон уулунду
Кантип жетим таштадың.
Толгонуп эмчек эмизген,
Канышай эне эзилим,
Тууганга жетпей Кашкарда
Томсоруп ыйлайт жетимиң.
Арга жок адам кылуучу
Кантейин тагдыр өкүмүн.
Өзүңдү ээрчип жүрбөдүм

Эсилим атам Курманбек.
Ээрчип чыккан тууган жок,
Энеден жалгыз туулган бек,
Өз атасы кас чыгып,
Жашабай жаны курган бек.
Калаасы коргон болгон бек,
Калмактан ойрон болгон бек,
Атаке сени ойлонуп
Кайгырып ыйлайт Сейитбек.
Мээрими жок балага,
Кара боору таш чыккан.
Каргыш тийген чоң атам
Өз уулуна кас чыккан.
Айдады экен кай дитин,
Кара санап балаңа,
Калайык каргап «как баш» деп,
Көмүлбөй калдың талаада.
Күйүткө түшүп жаш башым
Батып турам санаага.
Кайран атам Курманбек,
Калмакка кошо барсамчы,
Баатырлыгын бир көрүп
Анан жетим калсамчы.
Ээрчип барып өзүңдү,
Эрдигинди көрсөмчү,
Душманга салган айбатын
Элиме айтып келсемчи!
Күйүтүн тартпай жашымда,
Күлапса чыгып өлсөмчү!
Ата-энемди тең жутуп,
Ченебей жетим калсамчы!
Көзүң тирүү кезинде,
Чегилтип чечек алсамчы.
Адырга чыккан тал бекен,
Ата-энесиз жетимден
Азаптуу мендей бар бекен?
Күнгөйгө чыккан тал бекен,

Күлапса чыккан жетимден
Күйүттүү мендей бар бекен?
Балапан кезде бак тайып,
Катар сынган кабыргам
Жетимде мендей бар бекен?
Жетилбей жашы кайгырган.
Ак калпактуу кыргыздын
Караанын көрбөй кайрылган,
Адамы болдум Кашкардын,
Баласы болдум Аккандын.
«Жетилтем» – деп жетимди,
Билемин анын айтканын.
Раазымын мен өзүм,
Жалганда Аккан атама,
Асырады оюмча
Түшүрбөй мени капага.
Кантип чыгат эсимден,
Балапан куштай бакканы,
Атам менен болжошкон,
Досчулугун актады,
Жумурай жетим калганда
Өлүмдөн жаным сактады.
Атам Аккан акылман,
Кыраакы киши эмеспи,
Кырдалын издеп жүргөндүр,
Кыргызга мени жөнөттү.
Билгизбейин эч жанга,
Ичиме катып капамды,
«Эр Курманбек эле» – деп,
Озунуп айтсам атамды.
Калтырып атам көңүлүн,
Оңдоймун кантип катамды.
Өзү уруксат дегенде,
Элиме анан барайын,
Жараткан ачса жолумду
Эл, жеримди табайын.

Ачылаар багым ошондо,
Жыйнасам тууган агайын.
Кырк жигит курап баатырдан,
Кан Курманбек атамча
Калмактын жолун чалайын.
Өтүп кеткен өзөктө,
Эзелки өчүм алайын.
Бул тилекке жетээрмин,
Бар болсо бакты-таалайым.
Курманбек атаң дегенди,
Өз оозунан угайын.
Раазылык бата алып,
Анан жолго чыгайын.
Аккандан ажап болбосо,
Айла канча чыдайын.
Создуктурбай ишимди,
Жардамын берсе Кудайым,
Дубана болуп кезигип,
Алдыман чыккан жин болду,
Абалымды сураган
Ал азгырма ким болду?
Өткөн күнүм жоруктуу,
Алда кандай күн болду.
Келген түрү көрүнбөйт
Алтымыш шаар калаадан.
Табышмактап сөз сүйлөп,
Соо киши эмес ал адам,
Сөз козгосо кыргыздан
Солкулдап турду каражан.
Атайылап кыргыздан,
Издеп келген немеби?
Башкага неге сөз катпайт
Менмин го анын кереги.
Же болбосо өзүмдү,
Сынап жүргөн жан бекен?
«Не айтар экен бала?» деп
Артымда тыңчы бар бекен?»

деп Сейитбек түркүн ойго батып, каңырыгы басылып, кайраты ашынып, учуучу балапандай канатын күүлөп шашып, ак тамдын ичинде каршытерси басып, зорго жылдыз батырып, зорго таңды атырды...

Эмки сөз Аккандан болсун. Жигиттер дубананы Акканга айдап келген. Аккан акырайып дубананы тиктеп туруп: «Бети кара Зайырбексинби? Курманбектин өлгөнү аз келип, эми кесепетинди Сейитбекке тийгизейин деп келдинби? Дагы эле аман жүргөн экенсиң. Акыры ажалың менден болсун, өзүң келип күнөөлүү экениңди билип, мойнунду тос!» – деп кылычын кындан суурду. Жанатан бери бүжүндөп турган Зайырбек башынан үкүсүн жулуп ыргытып, Акканга тийгизип, эмне келгенин билгизип, кылычтан коркуп калтаарыбай, кайратын жыйып жалтанбай айтып турган жери:

«Айтканым Аккан уга тур,
Ачуунду бир аз тыя тур¹.
Сабырың сары алтындай
Айтканга көңүл бура тур.
Бети кара бузуку,
Зайырбек менмин чын ушу.
Ак болотум дат алган,
Акылым Кудай катуу алган,
Азамат атым өчүрүп
Айлыма бузук аталгам.
Көк болотум дат алган,
Көөдөнүм Кудай катуу алган,
Бек атымдан айрылып
Бети кара аталгам.

¹ Түп нускада ушул сап «Ачуундун башын жыя тур» – деп жазылган. Туурасы – «Атыңдын башын бура тур», же «Ачуунду бир аз тыя тур» болушу керек. Маанисине карата, кийинки айтылган саптагыдай оңдоп бердик.

Жой болотум дат алган,
Жоругум Кудай катуу алган,
Жолборс атым жоюлуп
Жоболонду аталгам.
Жоргону минип жол чалып,
Кан Курманбек баатырга
Жолдош болгом жоо сайып,
Кушту бирге салышкам,
Кызды бирге алышкам.
Калмактар менен кагышкам,
Жортуулга бирге барышкам.
Кан Курманбек жигитин,
Кыраан куштай таптаган,
Жаман айтып бирөөнө
Артылта камчы чаппаган.
«Көнүлү калат экен» – деп,
Орой сүйлөп какпаган,
Жаманын катып ичине
Жакшысын айтып мактаган.
Таарыныч өткөн кек болсо,
Жан эмес ичке сактаган.
Кашкая күлүп сүйлөгөн,
Капалыкты билбеген,
Калмак камап келгенде,
Кайрылып бир ооз «Жүр» – деген
«Талкалайбыз душманды
Чогуу барсак биз» – деген.
Жигиттин түрүн көргөн соң,
Качырган жалгыз душманды,
Арстандай сүр менен.
Кетээринде Курманбек,
«Жапырып калсам калмакты
Бир жагынан кир» – деген.
Телтору атка жете албай,
Аксап кеткен Курманбек.
Кырк жигиттей арамды,
Таштап кеткен Курманбек.

Койкүрөң минип, кызыл туу
Аштап кеткен Курманбек,
Кызыл кыргын калмакка
Баштап кеткен Курманбек.
Имерилип аркасын,
Карап кеткен Курманбек.
Кырк жигиттин жардамын
Самап кеткен Курманбек.
Намысынан калмакка,
Жалгыз кеткен Курманбек.
Кырк жигит жок, аты жок
Алсыз кеткен Курманбек.
Сейитбектин бетинен,
Сүйүп кеткен Курманбек,
Жалгыздыктын айынан
Күйүп кеткен Курманбек.
Кайра келбес экенин,
Билип кеткен Курманбек,
Капа экенин билгизбей
Күлүп кеткен Курманбек.
Мен Зайырбек урганды,
Ошондо Кудай каргаган,
Караан болуп баатырга,
Каргыш тийип барбагам,
Менден кеткен итчилик
Баатырдын тилин албагам.
Көрүнөө коркуп өлүмдөн,
Эр Курманбек досумдан
Ортобуз минтип бөлүнгөн.
Эр Курманбек экөөбүз,
Дос дешип тузга койгонбуз,
Кыяматта кыйышпас
Акырет дос болгонбуз.
Кан кечээр жерге келгенде,
Кара болгон бетибиз,
Каргыш тийген бул башты
Кааласаң Аккан кесиңиз.

Курманбектен аянып,
Жаман өлгөн кырк жигит.
Ит өлгөндөй баасы жок,
Арам өлгөн кырк жигит.
Качып калып талаада,
Санында жок тирүүнүн,
Мен да өлгөндүн биримин,
Кызыгы болбой өмүргө,
Кыйладан берки күнүмдүн.
Элге тирүү барууга,
Намысымдан батпадым,
Эр Курманбек күмбөзүн
Он эки жылы сактадым.
Жылаңач арбак мен болуп,
Азабын тартып ачканын,
Жан калкалап душмандан
Ушул болду тапканым.
Өлөйүн десем арымдан
Тирүүлөй көргө батпадым.
Тирүү тартып тозокту,
Кыш чилдеде какшадым.
Он эки жыл сыз басып,
Кара чым төшөп жатканмын.
Баштагы кылган күнөөмдөн,
Кутулаар айла таппадым,
Кесилсе башым ыраазы
Кылычы тийип Аккандын,
«Өл» десең Аккан өлөйүн,
Айтканыңа көнөйүн.
Баатырдан калган жетимге,
Садага болуп берейин,
Билекте кашык канымды
Сейитбек үчүн төгөйүн.
«Бар» деген жакка барайын,
Бар кызматка жарайын.
Экинчи атым сатпайын,
Эр кызматын актайын.

Айтканымды баалагын,
Акылман болсоң Акканым.
Күйүтүм ичте толтура,
Күйбөгөн түтүн көк жалын,
Күмөндөр болбой ишенгин
Кебиме менин көк жалым.
Өлүмдөн качып кете албайт,
Кайда да болсо бир жаным.
Кечиргин кеткен катамды,
Ойго алып чеккен жапамды.
Ойлоп келсем наадандык,
Көрүмө сыйып батамбы?
Эр Сейитбек баатырды
Бала кылып алайын
Өмүрлүк берип батамды».

Он эки жылдан бери кыргыздан Сейитбекке келмек турсун, «Сейитбек барбы?» – деп сурап койгон адам да болгон эмес. Чынында Зайырбектин зарлап келгенине Аккан ыраазы болду. Аккан эми сонун аңгеме болду деп, Зайырбекти кекетип, кылыч сууруп, кыр көрсөтүп турду. Бирок Аккан: «Ушул каапыр кыйын эле, колунан баарлык иш келген неме. Сейитбекке пайдасы тийбесе зыяны болбос, андан көрө көңүлүн агартып, Сейитбекке жолдош кылып берейин» – деди. Аккан ойлонуп, Зайырбектин абалын карап, ачуусу тарап: «Эсиңе эми келген экенсиң, ачуу менен башыңды ала жаздадым. Ичээр суун, көрөөр күнүң дагы бар экен. Өз күнөөңдү мойнуңа алганыңдан бардыгын кечтим» – деди. Зайырбек үмүтү ордуна чыкканга боюн таштап жиберип, көз жашы менен жерди көлдөтүп, Аккан менен көрүшүп ыйлап турду. «Тагдырдын жазуусу ушул», – деди Аккан. Зайырбектин абалын, Аккандын кайрымдуу жана боорукер экенин көргөн жандардан ыйлабаганы калган жок. Көз жашын жуугузуп көлдөтө суусун жуткузгандан кийин Аккан мындай сөзгө

келди. «Зайырбек баатыр, ата салты экен, ичте кек жок экенин, көңүл ак экенин билгизип антыңды бергин» деди. Зайырбек Аккандын айтканын толук аткарды. «Сейитбек баатыр баралына келди. Эми кайда барса жолу ачык, өзүң ата болуп жол баштап ал» деди да андан кийин Аккан вазир, бегин, акылманын, карыя-картын жыйып алып, Сейитбекти чакыртып келип мойнунан кучактап, көзүнөн жашы бурчактап айтып турган жери:

«Кулунум сени чоңойтtum,
Жигит кылып торолттum,
Жергенин жатка көчүрдүм,
Жетим атың өчүрдүм.
Балапандай бапестеп,
Баатыр кылып өстүрдүм,
Катып жүрүп сырымды
Каалаган күнгө жеткирдим.
Ушул кылган кызматым,
Досчулуктун анты үчүн,
Кыяматта таанышпас,
Курманбек эрдин баркы үчүн,
Баатырдын атын өчүрбөй
Кара кыргыз калкы үчүн.
Атаң өлгөн калмактан,
Алты жашар кезинде,
Кан кусуп өлгөн Канышай
Анын баары эсимде.
Бир ооз айткан сөзү бар –
«Кайрыла көр» деп, жетимге.
Ордун басаар атанын,
Өлбөй жашы жетилсе.
Аяшымдын айтканын,
Кадырладым, актадым.
Жаш кезинде Сейитбек,
Көрүнгөндөн келтек жеп,
Жалтанчаак өсүп калат – деп,

Өз колум менен баккамын,
Жоонун жайын үйрөтүп,
Жолборстой таптадым.
Көкүрөктөн чыгарбай,
Достуктун антын сактадым.
Айтканымды уккула,
Кетилген болот жетилди,
Азамат кылдым өстүрүп,
Кече күнкү жетимди.
Бир милдет калды мойнумда,
Аттап тондоп баланы
Эл журтуна жеткирүү.
Андан башка бир жумуш
Аттануу керек калмакка,
«Ак жолумду ачкын!» – деп,
Жалынып Кудай, арбакка.
«Курманбек кунун кууймун» – деп,
Оозуман чыккан антым бар,
Айтканымдан кылайып
Кыйшайбаган салтым бар.
Тилекке Кудай жеткирсе,
Дөлөнгө чууну салайын,
Сейитбекти ээрчитип
Кара шаарга барайын.
Жылкы тийип адырдан,
Беймарал жаткан элдерди,
Калмактар кандай таласа,
Мен да ошондой талайын.
Башын кесип Дөлөндүн,
Курманбектин күмбөзү-
Төбөсүнө саяйын.
Кагылайын каралдым,
Тилегим Кудай бериптир,
Алыс жаткан кыргыздан
Атайы киши келиптир.
Келген адам Сейитбек,
Жатың эмес, жакының,

Зайырбек деген жигити,
Курманбек сындуу баатырдын.
Күнөөлүү болуп өзүнө,
Кудайга үнү угулган,
Жалтанып ачык келе албай
Дубана болуп кубулган.
«Арылаар күнүм барбы – дейт,
Азаптуу ыйлуу мунумдан?»

Аккан Зайырбектин башынан өткөнүн, эмне келгенин, төкпөй-чачпай айтып берди. Адеп укканда Сейитбектин ачуусу келген. «Атама жакшылык кылбаган мага жакшылык кылабы? Көрүнөө башын алайын» – деген. Аккандан түп максатын уккандан кийин: «Менден көрө көптү көргөн эмеспи, күнөөсүн кечип, атамды көргөн адам болгон соң акылман аба кылып алсам пайдасы гана тиер, анын үстүнө көтөрүп чонойткон абам эмеспи» – деди.

Аккан жигиттерине: «Зайырбекти кийим кийинтип келгиле» – дегенде, жигиттер кийинтип, Аккандын үстүнө алып кирди. Зайырбек менен Сейитбек кучакташып көрүштү. Ошондо Зайырбек Сейитбектин алдына чөгөлөп, таазим кылып айтып турганы:

«Жигит болуп өсүпсүн,
Садагасы кулунум,
Атасындай кыраакы
Айнектей ою тунугум.
Курманбектен айрылып,
Кор болуп жаным курудум.
Көп күнөөм бар кечиргин,
Бала жолборс улугум,
Тирүү пенде эске алгыс
Мен шүмшүктүн кылыгын.
Жан жолдош болуп жашымда,
Жүргөн элем башында,

Мен себепкер болгомун
Төгүлгөн баатыр канына...
Кырк жигитке баш болуп,
Кошо барбай жанына,
Кимдер назар салбасын
Кейиштүү турган алыма.
Жаман жагын жан балам,
Кечирип ичке сактаба?
Кыйла күнөө менде бар,
Кызматым менен актаймын,
Тузуна калып баатырдын
Абийиримди саткамын.
«Ал күнөөмдү кечкин» – деп,
Кан Курманбек күмбөзүн,
Он эки жылы сактадым.
Пейли менен мен издеп,
Перзенти сени тапкамын.
Дубана болуп турсам да,
Өнүмдү башка бурсам да,
Шек алып койдун өзүмдөн,
Атасын тарткан жолборсум,
Мен садага кетейин
Айнектей жанган көзүндөн».

Олтургандар да эр Курманбекти эстеп, Зайыр-
бектин көргөн азабына кошо жашып ыйлашты.
Тургандардан эч ким унчукпай тунжурай түшүштү.
Ошондо Кашкардын казысы аксакал карыя Камал
ажы ар ишти байкап, баатырлардын көңүлүн жай-
кап, болочок ишти айтып турган жери:

«Балдар, жаралган адам уулунан,
Өлбөгөн адам элде жок,
Боору бүтүн, башы аман
Жаралган жалгыз пенде жок.
Чырпыгы сынбай башынан,
Көгөргөн дарак жерде жок.
Туягы бүтүн тулпар жок,

Канаты бүтүн шумкар жок.
Өткөнгө кейиш кылбайлы,
Жараткан жарлык кылган иш
Жалынсаң келбейт турбайбы.
Амандык болсо жуулат,
Арылбаган муң-кайгы.
Капалык жанды кейитет,
Күлүп турган жаркылдап
Кулунум менин Сейитбек.
Атадан жалгыз туулган бек,
Арманда кеткен Курманбек.
Кулак салсаң сөзүмө,
Сүйлөгүм келди кыйла кеп.
Сейитбек жетим эмессиң,
Жетилткен Аккан атаң бар,
Тумшугуң сыгып чоңойткон
Тумаркан асыл апаң бар.
Сейитбек жалгыз эмессиң
Эмил, Эдил агаң бар.
Эрегишкен душмандын,
Эсебин табар чамаң бар.
Алты шаарды башкарган,
Атаң Аккан бегин бар.
Душманыңдан тартынба,
Таянчу бийик белиң бар,
Уланы жоокер шамдагай
Баатыр кыргыз элин бар.
Эки элдин болдуң кулуну,
Эркин тоодой демиң бар,
Акыл менен иш кылгын
Калмактан алчу кегин бар.
Жакын кишин Зайырбек,
Аба кылып жаныңа ал,
Бирге кошуп акылың
Бир тууган кылып багып ал.
Адашып тапкан үйүрүн,
Сейитбек балам, багып ал.

Эсен барсаң элине,
Энчи болгон жериңди ал,
Эки тизгин, бир чылбыр
Эч кимге бербей колуңа ал.
Кан Курманбек тагына,
Кадимкидей конуп ал.
Таалимин алдың Аккандын,
Эл асырап оңго сал,
Айтканын угуп карынын
Кор болбой турган жолго сал.
Ар иштин жайын билүүчү,
Акылмандар элде бар,
Туюктан тапкан акылды
Нечен түркүн пенде бар.
Өз боюңа чак болгун,
Досундан душман көп болот,
Бул жагына сак болгун.
Көнүлүң бура жүрөөрсүң,
Кенешип айткан сөзүмө,
Мындан ары Сейитбек
Өз акылың өзүңдө.
А дегенде жериңди ал,
Акыл менен имерип,
Ак калпак кыргыз элиңди ал.
Жалгыздыгың билинбейт,
Сөөк, тамыр досунду ал.
Курамадан журт курап,
Азган элди кошуп ал.
Уюткан алтын эл деген,
Учасың балам эл менен,
Жер соорусун тандап ал
Ырыскы болот жер деген.
Белиңе таңып элиңди,
Доолашасың доо менен,
Беттешесиң ошондо
Кастарын сайган жоо менен.
Калк көңүлү жай болсо,

Алдында атың арыбайт,
Шилтесен канат талыбайт.
Калкы менен кас болгон
Кандын түбү жарыбайт.
Сарайың салгын чатырдан,
Жигитти жыйгын баатырдан,
Элсиз, жерсиз алсызсын
Болсон да кыйын акылман.
Жер-суу, тоо-таш барлыгы,
Адамзаттын байлыгы,
Жакшы өрүш, жакшы жай
Жактырып көрүп ал муну.
Алыс жолго чыгаарда,
Толук болсун шайманың,
Токтобой Аккан баланын
Сарамжалын камдагын».

Казынын сөзү уга турган кеп, жалпыга эп болду. Аккан токтобостон жигиттерине буйрук берди. Сейитбектин аты токулуп, жоо-жарагы дайын Сейитбекти Курманбектин күмбөзүнө чейин кырк жигити менен Аккан өзү жеткизип бараары да анык болду.

Сейитбек жоо кийимин кийинип, жагалданып сүйүнүп, жан-жагын каранып, алгыр куштай таранып, кары-жашы менен коштошуп, энекеси Тумаркандан бата алып чыкты. Аттанаарда шумкарын колуна кондуруп, жондорун тарап, көп кылчактап гүл бак жакты карап, көп ойду самап, бир жерге катып козголбой көпкө турду. Бул турушу Сейитбек ашыктык отко күйүшүп, кербен башы Вазилкандын Мөл деген кызы менен сүйүшүп калган. «Сейитбек элине кетет экен» дегенди угуп: «Баатыр мени унутпай эстеп жүрсүн» деп Мөл сулуу алтындан шыңгыроо салдырып, күмүш жылаажынды жашырып, көп пул берип зергерге жасатып, Сейитбектин шумкарына белек кылып жылаажын таккан. Шумкар сил-

кинсе жылаажын шыңгыр этип, ашыктык отуна жаңы түшкөн Сейитбектин жүрөгү зырп этет. Баатыр «Шашпа жаным» деп, эрдин кесе тиштеп турганда жигиттер тулпарды туура тартып калган эле. Сейитбек колтуктап сүйөтпөй шарт секирип тулпарга минип, тизгин чылбырды колуна илип, жигиттердин арасына кирип кетти.

Курманбектин Сейитбек,
Аттанып чыккан жери ушул,
Жагалданып шаң менен
Шаттанып чыккан жери ушул.
Кабыргасы баланын,
Сөгүлүп турган жери ушул,
Кашкарда ага-туугандан
Бөлүнүп турган жери ушул.
Узатышып калың журт
Топтошуп турган жери ушул,
Аял, эркек, кары-жаш
Коштошуп турган жери ушул.
Жоо жарагын кийгенде,
Жоргосуна мингенде,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Адамдан сындуу көрүнүп,
Он эки мүчө тең болуп,
Курманбектен караандуу
Кабылан сындуу шер болуп,
Керней-сурнай тартылып,
Салтанаты артылып,
Бата берип баатырга
Эл чуркурап калган жер.
Бир кылчайса Кашкардын,
Көрүнбөй көзгө карааны
Турпандын жолун чалган жер.
Зайырбек, Аккан жол баштап,
Алдында жүрөт балдардын,
Жер сонунун көрүшүп,
Таң кала карап жан-жагын.

Жигиттер кээде жарышып,
Сынап келет аттарын,
Кеңеш кылып кеп баштап,
Сейитбек бала баатырың,
Зайырбек, Аккан курушту
Келээрки иштин акылын.
Дубаналык түрү жок,
Кийми башка Зайырбек,
Кечээкиден өзгөрүп,
Күнү башка Зайырбек,
Шандуу чыгып сүйлөсө,
Үнү башка Зайырбек.
Өлгөн жаны тирилип,
Адамгерлик сынына
Кайта келди Зайырбек.
Келсе Турпан жарыктык,
Кара турпак жер экен.
Көз жетпеген түз болуп,
Айланасы кең экен,
Адамзаттан көрүнбөйт
Абайласа ээн экен.
Жылжып аккан суусу бар,
Кокту колот сайынан,
Талаасында, түзүндө
Кийиги койдой жайылган.
Ар сайында топтошуп,
Сайрап жаткан сагызган.
Дайрасы ташып күүлөнгөн,
Күкүгү таңшып үндөнгөн.
Булуту калкып ачылбайт,
Булбулу сайрап басылбайт.
Көз жетпейт түзү мунарык,
Көрүнбөй көзгө тунарып...

Баатырлар токтобой түз эле Курманбектин күм-
бөзүнө келишти. Күмбөздү кызыл кыш менен кы-
натып, кызыл күм менен шыбатып, кыйма-чийме

ойдуруп төбөсүнө ай кондуруп, көк тиретип, көп эмгек сарп кылып Аккан салдырган. Сейитбек күмбөзгө өкүрүп түштү. Келгендер күмбөзгө ак боз бээ чалып, куран окуп, дуба кылып түнөп калышты. Эртеси аттанаарда Сейитбек күмбөздү карап, кылычтын мизин жалап Курманбектин арбагына ант берип турган жери:

«Эсилим атам Курманбек,
Жүрбөдүн тирүү жалганда,
Жоо сайганың мен көрбөй
Кала бердим арманда.
Болмок эмес душманым,
Бир таалимиң алганда.
Кайран энем Канышай,
Кара жер болду жатканың,
Кайгырып ыйлап күнү-түн
Кантейи сени таппадым,
Жетим жүрүп жетилдим,
Колунда атам Аккандын.
Өз уулундай эркелеп
Төрүндө өстүм ак тамдын.
Кайратым жыйып боюма,
Жетемин ата оюма.
Эр Курманбек атанган,
Чыгарам кайра атыңды,
Кылыч жалап танбаска
Беремин ата антымды!
Атанып чыккан жолдомун,
Кыдырдан болуп жолдошум,
Айланайын атаке,
Арбагыңда колдогун.
Эсилим ата Курманбек,
Сапарга кетем кош болгун».

Сейитбек баатыр элине Зайырбек экөө гана аттанмак болду. Өз элине жигит алып, кол алып барганды чоң намыс көрдү. «Эгерде элимдин көөнү

Курманбек атамда болсо, анын уулу мени жолумдан тосуп алат, эл көңүлү жок болсо, зордоп эл башына барганым болбос. Менин оюмча Курманбек атам эл сыйлаган, эл урматтаган баатыр эле. Курманбек өлгөндө ыйлабаган жан калган эмес, мени да элим урматтап алаар деген үмүтүм бар. Сиздер эч нерсе ойлобой кете бергиле» деп, Акканды Кашкарга жөнөтүп, өзү Тейишканды көздөй бет алды. Зайырбек менен Сейитбек ат аябай жол жүрүп, тогуз күндө Тору-Карттын тоосуна келишти. Зайырбек билген Кароол-Чокуга чыгышып, таш күзгүдөй чатырап жаткан Чатыр-Көлдү таңыркап карап турушту. Жыбыратып бээ байлаган жумурткадай ак үйлүү айылды, жайылган мал, каршы-терши бастырган адамдарды көрүштү. Сейитбек элинин четин көрүп бою балкып, дүрбүнү колго алып, туш-тушка салып, жер сонунуна таңданып, алгыр бүркүттөй шаңданып турганда элди, жерди, сууну баяндап Зайырбектин айтып турганы:

«Жаш жолборсум кулак сал,
Айтылуу Ак-Сай мынабу,
Абалтадан энчилеп
Ак калпак кыргыз турагы.
Көлүндө сүзсө куулары,
Тоосунда сайрап улары,
Адырын аркар жай кылып,
Зоосунда эчки улагы,
Жайылган малга жагымдуу
Бетеге менен тулаңы.
Кыдырсаң жердин сонунун,
Адамдын таркайт кумары.
Ортосу мунун Чатыр-Көл,
Ошону жайлайт биздин эл,
Аяк-башы Ак-Сайдын,
Созулуп жаткан нечен төр.
Күн батышы тарапта,

Атактуу Арпа деген жер.
Бети түп-түз малга жай,
Чөбүнүн күчү арпадай.
Желесин бойлоп элирип,
Жарышып ойноп кулун-тай,
Курманбек болуп бир кезде,
Чатыр-Көлдү шынаалап,
Шумкар салып жээгине,
Каз, өрдөгүн кубалап,
Кооздугун көрчү, жериндин
Жасаган өңдүү дубалап.
Ак кардуу тоонун башынан,
Кебездей булут чубалат,
Мындан да кооз жериң бар
Бир көрсөң көөнүң кубанат.
Чакасын алып колуна,
Булактан сулуу суу алат,
Сооруга түшүп чачтары
Созула басып буралат.
Көңүлгө ал, балам, сен муну.
Алтын канжар толтону,
Таанытайын өзүнө,
Сарбагыш, саяк, солтону.
Туругу жайлоо кең болот,
Канатташ жаткан эл болот.
Кара багыш, байыздар,
Саруу, кушчу, мундуздар,
Кара кытай, сары кытай,
Танапташ эл ушулар.
Уюткулуу эл болот,
Катаган, азык, моңолдор.
Баатырлар чыккан белгилүү
Жаангер, Кошой оёндор».

Зайырбек кызып кетип бала баатырга дагы да-
лай сонун сөздөрдү айтып жиберди. Ошол убакта
айтылуу Кароол-Чокуга кароолчу жигиттерден экөө

чыгып, Сейитбектердин келе жатканын көрүп, бугуп жатып аларды кармап алышты. «Коркпогула» – деген Зайырбектер эки жигит менен таанышып, тууган боло кетишти. Сейитбек экенин билип, кучакташып көрүшкөндөн кийин жигиттер: «Тейиш кан элди жыйып, жыйын куруп жатат. Биз жетип «Сейитбек келди» деп кабар салалы. Силер жай бастырып келе бергиле» – деди. Ошондо жигиттер жетип, «Сейитбек келди!» – деп топтолгон элге, Тейиш канга сүйүнчүлөп турганы:

«О, калайык, калың журт,
Чуркурабай сөзүмдү ук!
Жарылганча маңдайым
Сүйүнүп турган кезимди ук.
Сейитбек келди Кашкардан.
Бир жигит келди Аккандан,
Аттары тулпар алкынат,
Колунда шумкар талпынат.
Сөлөкөтү, сөлбөтү,
Эр Курманбек келбети.
Адамдан бөлөк айбаты,
Арстандай кайраты.
Болуучудай болуптур,
Бой мүчөсү толуптур.
Башына кийген туулга,
Жолуктум баатыр уулга.
Ак олпогу жонунда,
Ак шумкары колунда.
Ак тулпары алдында,
Айбаты артык бир адам,
Аттана келет жанында.
Эр Сейитбек өзү экен,
Өзү эмес анык көзү экен.
Тейишкан ата туюнчу,
Өлгөндөн калган керээзин,
Сейитбек келди сүйүнчү!
Жоготкон жогун табылды,
Абийириң минтип жабылды».

Толкуган эл кары-жашы, каны-беги дебей Сейитбектин алдынан чыгып, учурашып, аттан түшүрбөй кош колдоп көтөрүп кетишти. Эл учурашып болгон соң Сейитбек менен Зайырбекти Тейишкандын ордосуна алып барышты. Жайланып олтургандан кийин балага карата Тейишкандын айтып турганы:

«Колунда жүрүп Аккандын,
Санаанды бизге бөлдүнбү?
Жетим жүрүп жетилип,
Сейитбек, балам, келдиңби?
Насибине буюруп,
Сагынган элди көрдүнбү?
Айта отур, балам, кабарды,
Курманбектин досу эле,
Атаң Аккан аманбы?
Жаш болсоң да Сейитбек,
Өткөрдүн баштан далайды,
Эли-жерин Кашкардын
Сурабасак жарайбы.
Бейпилби айыл-апасы?
Жыргалчылык, токчулук,
Элинин жокпу капасы?
Биз жатабыз Сейитбек,
Жергебиз менен жер аман,
Ак калпак кыргыз эл аман.
Кары-жашы тең аман,
Өрүшүндө малы аман,
Эр Курманбек өлгөндө,
Өтүп кеткен бир заман.
Кубанып турат жүрөгүм,
Келгениңе сен аман».

Ошондо Сейитбектин жооп кылып айтып турганы:

«Кан ата, көрдүм сени аман,
Ак калпак кыргыз элди аман,

Тузун татып башка элдин,
Кайрылып келдим мен аман,
Ата менен энекем,
Жаш кезимде жайраган,
Эсен көрүп мынакей
Үйрүмдү таптым кайрадан.
Тосуп чыккан алдыман,
Ата-журт сенден айланам.
Бөлөк өсүп мен келдим,
Бөлүнүп кетип жергемден,
Элде өсүп чонойдум
Ата-бабам көрбөгөн.
Кезигет экен өмүрдө,
Ойлосоң ойго келбеген.
Бир чети туруп ишенбейм,
Түш көрүп жаткан өңдөнөм.
Сурадың, ата, айтайын,
Атактуу Кашкар шаары аман,
Шаар башкарган каны аман,
Кара дыйкан Кашкарлык
Кары-жашы баары аман.
Ата конуш журту аман.
Айланайын кан ата,
Он эки жылы зарылдым,
Кагылайын кыргыздын
Каранын көрбөй сагындым.
Ата-энемди көп эстеп,
Арбагыңа жалындым.
«Жетим эмне болду?» деп,
Кабар алган болгон жок,
Ушуга ата таарындым.
Гүлү белем жалбыздын,
Күйөөрү болбойт турбайбы,
Мен өңдөнгөн жалгыздын?
Мууну белем жалбыздын,
Мундашы болбойт турбайбы,
Мен өңдөнгөн жалгыздын,

Жатындаш болсо Кашкарга,
Жыл айлантпай барбайбы,
«Жетим эмне болду?» деп,
Жылына кабар албайбы.
Күйөөрүм болсо Кашкарга,
Күн өткөрбөй барбайбы,
«Куурагыр эмне болду?..» деп,
Күнүгө кабар албайбы.
Эркеси болуп Кашкардын
Баласындай Аккандын,
Эрким менен жүрсөм да,
Элинин четин билсем да,
Чыкпады кыргыз дартымдан.
Ат арытып атайы,
Барган жок эч ким артымдан
Айланып учуп мен келдим,
Күдөрүм үзбөй калкымдан.
Жаткан үйүм сыр болгон,
Күмүш менен алтындан.
Кыя сүйлөп кеп айтып,
Болгон жок көңүл калтырган.
Бастырып эч ким өтчү эмес,
Бараткан жолдо алдымдан.
Кыйноону тарттым ичимден,
Кара чай өтпөй алкымдан,
Киндик каным тамган журт,
Айланам кыргыз калкымдан.
Мекеним, элим жер үчүн,
Арналса болду алтын жан».

Олтургандар: «Сейитбектин таарыныч кылып айтканы туура, он эки жылы жетимди кабарсыз таштаганыбыз чоң уят» – дешти. «Эми өткөн иш кайрылып келбейт, ат арытып, көз талытып чаалыгып, чарчап келипсиң эс алып, эли-жерин менен тааныша бергин, калган аңгемени кийин курабыз» – деп, келген эл жай-жайына тарады. Тейиш

кан Сейитбекке өзүнчө ордо көтөрүп берди, учурашабыз деп келгендер ошол ордодон кайтып жатышты. Тейишкан Сейитбекке: «Ордодо жата бербей эл аралап кел, Курманбектин Телторусун алдырайын» – деди. Телторунун дайынын укканда Сейитбек баатыр атасы тирилгендей сүйүндү. Телторуну токуп алып келгенде Сейитбекти көргөн тулпар айбан да болсо ээси экенин таанып окуранып жиберди. Сейитбек жалынан сылап турганда, эки көзүнөн жашы кылгырып жаныбар Телтору ийinine башын салып жашып турду. Айбанынын бул кылыгын көргөндө Сейитбек эмес көрүп турган эл кошо ыйлады. Сейитбек Зайырбекти алып Тейишкандын баштоосу менен болуп, конгон жерине конуп, элижерин аралап чыкты. Зайырбек баатыр алдыртадан катын баласынын аман-эсен экенин көрүп көңүлү дагы эргиди.

Сейитбектин атагы элдин ичин дүңгүрөттү. Буга Тейишкан дагы тынчсыздана баштады. Катуу намыстанды. Он эки жылы кан болуп ал дагы орунчочок алып калган эле. «Акыры Сейитбек кандыгымды тартып алат» – деген ойго келди. «Жакында Сейитбек калмактан Курманбектин кунун кууймун деп, жарымыңды кырып салат» – деп ушак таратып элди буза баштады. Тейишкан: Кандыктан түшө электе менин тилимди алган элди бөлүп кетейин» – деп бүт сарбагыш болгонун, кыпчактардын теңирберди уруусун көчүрүп, Ак-Талаа, Куланакка кирип кетет. Тейишкандын бул кылыгын көргөндө: «Мага ата болуп туу башында турбайт беле?..» – деп Сейитбек катуу кейиди. Акыры: «Көпчүлүк эл мендик болгондон кийин Тейишкан кайда бармак эле, акылына келгенде өзү келээр» – деди. Калган журт: кыпчак, чоңбагыш, саяктар, саруу, кушчу дагы башкалары ак боз бээ чалышып, ак кийизге салышып «Эл салты, ата данкы» – деп, Сейитбекти кан көтөрүп алышты.

Сейитбек баатыр кан болду,
Атагы журтка дан болду,
Калыс сүйлөп эл бийлеп,
Тегеретип оң-солду.
Желектин башын бурады,
Кырк жигит башын курады,
Кадыр-баркы артылып,
Аяк-башы жыйналып,
Орун баскан убагы.
Баатыр бала Сейитбек,
Үзүлгөнүн улады,
Чачылганын жыйнады.
Иши оңолуп күндөн-күн,
Өргө ташы кулады.
Барган сайын арбыды,
Дос, тамыры, тууганы.
Калк башкарган ишине,
Калайык болуп ыраазы.
Ата жолун жолдоду,
Акыл менен имерип,
Бузулган элди оңдоду,
Айтканы сиңип жалпыга,
Тетир баскан болбоду,
Ордо салып жай кылды
Айтылуу Кошой-Коргонду.

Эл аралап таанып, ар ишке көзү канып, Аккандан таалим алып калган Сейитбек а деген күндөн баштап эле калк малдуу бай болгон менен жумурай-журттун жупуну экенин көрдү.

Бир күнү Сейитбек эл ичиндеги калыс-казысын, башчы-бектерин, акылман-чеченин жыйып Зайырбектин көргөн күнүн, тарткан шорун, өзү менен кошо келгенин элге эми айтты. Зайырбектин ордуна өзү кечирим сурады. Бул кызыкка эл танданып, бир аз дуулдап барып басылды. «Күнөөсүн өзүң кечсең, биз дагы кечирдик» – деп Зайырбек менен эли-

журту кайрадан көрүшүштү. Зайырбектин зайыбы Алтынай, уулу Калмакбек дагы элдин арасында эле, өчкөн оту таамп, өлгөнү тирилгенге, кубангандан ыйлашып үчөө кучакташып турушту. Буга жашыбаган бир да адам калган жок. «Сейитбек эсен келгенде Тейишкан той бермек турсун өзү качып жоголду эле, эми биз той беребиз. Адашкандар үйүрүн таап турганда ким аянсын» – деп, эл чоң той берүүгө убада кылышты. «Курманбек каза таап, Тейиткан өлгөндө калкка калайман түшүп, калк башсыз, Курманбек кара ашсыз калды эле, бир чети ошого арналсын» – дешти. Буга Сейитбек дагы каршы болгон жок.

Кубанган журтка кайрылып: «Элим, – деди Сейитбек, – Кудайга шүгүр төрт түлүк мал толгон экен, бул береке, эми начар жумуш эл ичине кездеме саткан кербен келбейт экен. Биз ал шаарга адам жиберип, мал берип, кездеме-келеп саткан кербен чакырталы, болбосо эл жупуну экен, эчки тон жонубуздан түшпөйт». Бул сөздү эп көрүп, калайык калк акыл салып, кеңешип, жанына жигит кошуп Кашкарга Карабекти, Анжиянга Ажыбекти, Маргалаң, Коконго Мырза акени аттантмак болду.

Сейитбек баатырдын бул акылына эл көңүлү толду. Кеп-кеңеши бүтүп «Элден эми эмне сөз чыгаар экен» – деп, күтүп турду. Ошондо эл ичинен Сейитбекке тентуш Эрмек деген чечен жигит чыгып, ашкере чындыкты козгоп, бир чети тамаша кылып, Сейитбекке келтирип айтып турганы:

«Жумурай журтун Сейитбек,
Кадырлайт сенин өзүңдү,
Кунт коюп кабыл алабыз
Оозундан чыккан сөзүңдү.
Баатырым бир кеп айтууга,
Келтирди учур кезимди,
Кемчилик бар кичине

Олтурган элге сезилди.
Көп жылы жүрдүн Кашкарда,
Бала болуп Акканга,
Кубанып жүрө берипсиң
Кийимиң бүтөп бакканга.
Ошол Аккан жарыктык,
Оюна бир иш келбептир.
Кандай да болсо, Сейитбек
Өз уулундай көрбөптүр.
Кыркака жашың келгиче,
Колукту алып бербептир.
«Тентип жүргөн кыргыз» – деп,
Башыңды, баатыр чандыбы?
Ылайыктап Кашкардан,
Бир кыз таппай калдыбы?
Олтурган элим угуп тур,
Ургаачы адам чырагы,
Түгөй болуп түбөлүк
Азамат эрдин ынагы.
Айкалып баспай кыз менен,
Таркайбы жигит кумары.
Кандын бойдок жүрүшү,
Эске алчу жумуш бул дагы.
Чын пейилден баатырга,
Ак тилекти каалайлы,
Чындыгында Сейитбек
Бой жүрүшүң жарайбы?
Кыз-келин менен билинбейт,
Ойногону, күлгөнү,
Уккан элге уят го,
Кан башы менен Сейитбек
Зонкоюп бойдок жүргөнү.
Ак тамына Кашкардын,
Жалгыз камап салган го,
Ургаачы жайын биле албай
Оолак өсүп калды го.
Кашкардан сулуу таппапсың,

Кыргыздан сулуу тандагын,
Колукту алып, кубанып,
Элиме чоң той камдагын.
Сулуулар жакпай көөнүнө,
Алыстап кетип калбагын.
Каталык кетсе кечиргин,
Кызыган сөздүн салмагын».

Олтурган эл: «Бали, Эрмектин сөзү угаар сөз, кулакка сыяр сөз экен!» – деп дуу күлүп жиберешти. Сейитбек кызарып, ыза боло түшүп, мурутунан күлүп, териккенин элге билгизбей болгон ишти жашырбай, ичинде сырын элге чыгарып, Эрмекке жооп кылып айтып турганы:

«Салмактуу сөздөн баштадың,
Санаалаш курбум, Эрмегим,
Кыстоого салып сөздөрүн
Ызalandым, тердедим.
Чындыгында уят иш,
Кашкардан бойдок келгеним,
Шылтоо эмес, айтам чындыкты
Сабырлык кылып сөз бергин.
Угуп тур Эрмек, жан досум,
Кыраакы Аккан – башка адам,
Бул жумуштун жайынан
А дагы бир иш баштаган.
Мен акылман дегенди,
Ордого жыйып сыйлаган.
Дос, тамыры бүт келген,
Аккандын сөзүн кыйбаган,
Кызы барлар сүйлөгөн,
«Буюрган болсо Эгем – деп,
Курманбектин уулуна
Кызым бар менин, берем» – деп.
Ойчулдардан ошондо
Айтылган экен мындай кеп.
«Сейитбекке Кашкардан,

Табабыз» – деп бир кызды.
Унутпайлы, туугандар,
Ордолуу журт кыргызды,
Эсине салган ошолор
Оболку өткөн турмушту.
Атасы маркум Курманбек,
Тейитбекке тил албай,
Оогандан барып кыз алган,
Эрдик күчү баатырдын,
Бакбуркандан сыналган.
Ошондон баштап Курманбек,
Атага жаман көрүнгөн,
Ата, бала болсо да
Арасы минтип бөлүнгөн.
«Балалыктан кечтим» – деп,
Кайтпаган Тейит кебинен.
Аталыкка санасаң,
Ажыра деген болуучу
Канышай сулуу теңинен.
Көгөрүп Тейит кырсыккан,
«Кыз алгын» деген кыргыздан,
Айтканынан кайтпаган
Тейитбек болчу катуу адам.
Бул жаралган пендеден,
Болбогон мындай атадан.
Кылбаган ишти жасады,
Кастарын тиккен жат адам,
Кеңешип иш кылбаган,
Билебиз деген жаңылаар.
Түбүн ойлоп олтурсак,
Түйүндү жагы дагы бар,
Аял алып берди деп,
Атак жагы дагы бар,
Аягында бүтпөгөн,
Чатак жагы дагы бар.
Айтылаар сөздүн кыскасы,
Өзү билсин кыргыздар.

Калсак сөзгө калалы,
Бойдок бойдон элине
Жөнөтөлү баланы,
Буюрган бир кыз тургандыр
Орундалса талабы.
Ал талабы мынабу
Жетимдин бүтпөс шору бар.
Кара-Шаар калмакка,
Аттана турган жолу бар,
Женип келсе душманың
Салтанат менен той союп,
Колукту алар оңу бар.
Ушул ишке токтолуп,
Ырк бузган эмес эч адам.
Бойдок бойдон өзүмдү,
Жөнөтүшкөн болуучу,
Аз мезгил өтүп арадан,
Эсен келип кошулдум
Өзүм туулган элиме.
Жалгаса Кудай жетермин.
Никеси буюрган теңиме.
Жана кулак салгыла,
Сейитбектин кебине.
Ылайык болсо туугандар,
Кырк жоокер мага тандагын,
Кырк тулпар менен жигиттин
Жоо жарагын камдагын.
Кырк жигит алып жаныма,
Ата салтка салайын,
Макул көрсөн, туугандар,
Душманым издеп барайын.
Жай чилдени өткөрүп,
Салкындап кайгуул* чалайын.
Кайра келип казаттан,
Сулуусун кыздын алайын,
Айтканым эки болбосо,
Айланайын агайын.

Эсен болсом душманга,
Көргөзөйүн өнөрүм,
Башын кесип келейин,
Бар болсо калмак Дөлөндүн.
Каратайын кайрадан,
Калмактар алган жеримди,
Чуулганды салайын
Чыгарып ичте кегимди,
Намыс алып келейин
Жегизбей жатка жемимди.
Ушул, менин көргөнүм,
Жан курдашым, Эрмегим,
Кебине эмне теригем
Келин да айтат келгенин».

Сейитбектин сөзүн угуп олтурган калың калайык томсоруп, кээ бирөөнүн өңү качып тунжурай түштү. Ошондо эл ичинен суурулуп чыгып карыя Мырза аке: «Сейитбек баламдын айтканы чын сөз. Ырас эле жетимиш урук тил билген Аккан ушуну билбей калмак беле. Андан көрө Кудай ак жолун ачса каалаган муратына жетип келсин. Аман-эсен жоосун багынтып келсе колукту кайда качмак эле. Эл сенин ыгыңан эч чыкпайт, максатыңды орунда та бергин, биз нааразы эмеспиз» – деди. Элдин адегендеги түрүн көрүп Сейитбек дагы селдейе түшкөн. Мырза акенин сөзүнөн кийин эл дагы кайрат байлап, баатырга кошулуп баш ийкешти. Ангыча калк ичинен жашы отуздан ашып калган саяпкер, мүнүшкер, сынчы саяк Сана баатыр чыга келип: «Оо калайык, мынчалык неге кабагыңарды бүркөйсүңөр, эр Курманбек баатырдын уулу Сейит баатырдын жоо-жарагын эл камдасын, жоого минчү тулпарды, аттана турган элдерди мен тандайын, жоого минчү кырк тулпарды, жоо саючу кырк баатырды чектеп жүргөн элем» – деп Сана сынчынын айтып турганы:

«Атым Сана сынчымын,
Сынын ук элим сынчынын,
Сейитбектей эр үчүн,
Жашыргым келбейт бир сырым.
Аттанаарга калмакка,
Акыл керек эмеспи,
Бүтүрүп алып жөнөсөк
Кемчили жок кенешти.
Добулбас үнү даң этсе,
Чочубаган эр керек,
Санды көрсө качпаган
Санаасы дурус шер керек.
Бул дообуз бекер доо эмес,
Дөлөн кан бекер жоо эмес.
Эсеп жеткис эри бар,
Эрке, Торко шери бар,
Орто жаштан жаңы өткөн
Кадимкидей деми бар.
Тамырын тапса ал Дөлөн,
Талкалап кетээр жери бар.
Чуудан коркуп качпаган,
Ат сонунун камдайлы,
Найзадан коркуп качпаган,
Эр сонунун тандайлы.
Курманбектин Сейитбек,
Кармаган жөлөк туу болот,
Андан кийин Зайырбек
Жол баштаган бул болот.
Үчүнчүдөн казатка,
Мен барамын, Сейитбек,
Курдаштардан мен кантип
Кем калайын, Сейитбек.
Кара тулпар табында,
Найза кылыч жайында,
Андан кийин биз менен
Бөрү баатыр бул барат.
Алдындагы Көкжорго,

Эрге ылайык тулпар ат,
Чууну көрсө күчөнүп,
Чоочуркабай чуркаар ат.
Ашта, тойдо баланын,
Мыкты экени билинди,
Найзакерден найзакер
Ыктуу экени билинди.
Он алтыда болсо да,
Отуз эрдей айбаты,
Жекелешкен адамга
Он кишидей кайраты.
Кошо аттанып биз менен,
Казатка барат Калмакбек,
Азаматтан Арсарбек,
Эрмек, Эдил бул барат.
Эл ичине таркалып,
Атагы чыккан уул барат.
Калыйкул менен Асанкул,
Кожогол менен Жумагул,
Эр мүнөздүү Эсентай,
Жумабай менен Жуматай,
Карамырза, Калтарбек,
Атай, Үкөй, Сапарбек,
Ормош, Чырмаш, Жамаке,
Ногойбай, Жапар, Жумаке,
Койлон уулу Конурбай,
Шорук уулу Чынарбай,
Артык, Азык, Текечи,
Арзы, Назар ушулар
Топко жарайт жеке өзү.
Качып келген уйгурдан,
Тууган тапкан кыргыздан,
Ысырайыл бул барсын,
Молдокерим, Керимбек,
Жылкычы, Эсенгул барсын.
Жунуш, Жортон эр барат,
Асан, Үсөн ага-ини

Экөө бирдей тең барат.
Кырк бир болду баарысы
Аты чыккан эр барат.
Азамат туулган башынан,
Атка камбыл жашынан,
Эл оозуна атыккан
Эрлеринен тандадым.
Ар бирөөнүн өзүндө,
Миң кишинин сүрү бар.
Шерлеринен тандадым.
Жоого намыс бербеспиз,
Жеңилтсе Кудай ат жалын.
Азаматтын канаты,
Атта болот эмеспи,
Аты жакшы азамат,
Башка болот эмеспи.
Курманбектин Телтору,
Жаныбар, малдын төрөсү.
Көкөлүндө шамы бар,
Соорусунда агы бар,
Аттанып чыксаң бир жакка
Ак жолтой эле жаныбар.
Карыса да каруу бар,
Касиети дагы бар.
Кулжа-Тер оттоп кемирген,
Сүмбөдөй болуп семирген,
Кулжасы менен жарышып,
Кулундай ойноп элирген.
Алты айчылык жол болсо,
Арып, ачып талбаган,
Жыйырма беш асый болсо да,
Азуусун кагып карбаган,
Бугудай шаңдуу басканы,
Бутадай ыргыйт даңканы.
Атадан калган бууданды,
Сейитбек иним таштаба,
Ат төрөсү Телтору

Алмашпай турган башкага.
Айтканымды билип ал,
Теке жоомарт Телтору
Казатка өзүң минип бар.
Аккандан келген Актулпар,
Зайырбек эрге ылайык,
Таамай сайып найзаны
Жанылган эмес кылайып.
Душманга найза сайганда,
Калчу эле олпок булайып.
Зайырбек аралашкандар,
Келчү эле дайым кубанып.
Беттешкени тура албай,
Жыгылган аттан куланып,
Жекеге өзүң чыгасың,
Даяр болгун Зайырбек
Кара боюң чыңданып.
Ордуна салып ондогун,
Ордунан томук тайганды,
Унуттум десе шылтоолоп
Душманга найза сайганды.
Абайласам, сындасам,
Баштагы эле түрүң бар,
Качырып жоого киргенде
Кабылан эрдей сүрүң бар.
Калмактардын Дөлөн кан,
Үйүр алышкан душманын,
Буюрса Кудай жарашты
Казатка минчү тулпарың.
Эр ортону элүү жаш,
Табыңдасың шумкарым.
Талпактай жерге кулатсаң,
Жекеге адеп чыкканын.
Эскертип жана айтаарым,
Ушуну өзүң байкагың.
Бир өзүңдөн бөлөгү,
Өрт ажал күндү көрө элек,

Душманга найза суна элек,
Кайгуул чалып чыга элек.
Бир кылка жалаң жаш бала,
Өзүң баштап жоо сайдыр
Өзгөгө кылбай маскара.
Баатырлар, сөздү уккула!
Бекер карап жатпайлы,
Казатка минчү тулпардын
Катырып этин таптайлы.
Кур оттогон жаныбар,
Бөксөбөсө этинен
Кызыл май болуп жабыгар.
Азап тартпас эч адам,
Ат жабдыгы тың болсо,
Буйтасы жок жүрөбүз
Азамат бою чың болсо.
Устадан тандап жасатсак,
Соот, кылыч, найзаны,
Калкан, туулга, чарайна,
Шалк этме, ай балтаны.
Чыгаарын жоонун ойлойлу,
Түбүнөн бери талканы.
Кыйратпасак душманды,
Кыргыздын калат душманы.
Дөлөн кан жойсул жасаган.
Баш көтөрүп чыкканды,
Бурут* деп элди талады,
Канча жыл жарга камады.
Түгөнө жаздап түк күткөн,
Дүрүйө* элдин тамамы.
Жабагыга жол койбой,
Жакырына мал койбой,
Ургаачыдан уз койбой,
Ажарлуудан кыз койбой.
Сугун арткан элиме,
Ач көзүн арткан жериме,
Тартып алган кыргыздан

Ата конуш Жазыны.
Жайлоосу кенен мал жайлап,
Ал эле элдин азыгы,
Артып кетип баратат
Дөлөн кандын басыгы.
Кыргыздан кийин Дөлөн кан,
Бойлой чааптыр Илени,
Өз жеринен кууптур
Тыргоот, кытай, шибени,
Төрт мин, черүү кол менен
Күч алган экен билеги.
Каратыптыр Дөлөн кан,
Кара-казак, кызайды,
Текес, Куяз, Жылдызды.
Таанытпасак акесин
Теңсинер эмес кыргызды.
Андан бери Дөлөн кан,
«Душманым жок» деп жай жатат.
Капыстан барып кол салсак,
Азуусун анан чайнатат.
Камынып алса Дөлөн кан
Дагы эле шорду кайнатат.
Билгеним ушул, калайык,
Акылың болсо айткыла,
Жайнаттым сырым жашырбай
Олтурган элим астына»

деп Сана сынчы сөзүн бүтүрдү. Олтургандар сынчынын сынына уюп, айтылган ар намысты туюп, бул айтылгандан качпаска чыбык кыйып, кылычтын мизин жалашып, ант берип бата кылышты. Сейитбектин кырк жигити кан ордосунан жай алып, коңшу конуп кызмат кылууга даяр болду. Андан башка канга кырк вазир да шайлады, вазир башы карыя Эмилбек болду. Эл ичинде жер-суудан нааразычылык бар болгондуктан, аны эл башы, жер башы, суу башы шайлап, чатагы жок чек коюп,

уруу-урууга бөлүп бермей болду. Сейитбекке энчилеп жер-суу, мал бөлүп берип, «Кан жайлоосу» деп ат коюп корукка алды.

Сейитбек баатыр: «Калайык туугандар! Силерге эп келсе мен келгенден бери өзү эле той болуп жатпайбы, менин оюмдагыны айтып кеңеш кылбасам ичим дүпөйүл тартып калганы турат. Сана сынчы айткандай азыр Дөлөн кан жайбаракат жаткан өңдөнөт. Эгер биз аш-той берип каадаланып жатып алсак ага кабар угулуп, туш-туштагы калмагын жыйнап күч алып кетеби деп ойлоймун. Андан көрө камынып, жай чилдесин өткөрүп, боз салкын менен казатка жол тартсак. Аман-эсен кайтып келсек ошондо той өткөрөлү. Аш-той камылгасы колдогу жумуш эмеспи, бет алган жоону кыйратсак кайда качмак эле» деди. Мунуң аябаган эп сөз деген эл Сейитбектин акылынан чыккан жок. Андан башка да эл ичинде көп доо баш куруп айтылбай, чыр болуп жүргөн эле. Алардын баары айтылып, доолор бүтүп, элдин да бугу тарап, канга бата кылынып, кожурашып үй-үйлөрүнө тарашты.

Сейитбектин жигиттери эл аралап, сактап катып койгон дат баскан кылыч, соот-чопкут, бөрү тил, калкандарды ордого жыйнашты.

Айылдан аттап-тондоп, киши жиберип, көлдөгү атактуу чоң, зергер уста Дарканды алдыртышты:

Уста Даркан жарыктык,
Карып калган кези экен,
Көөр төгүлгөн колунан
Зергердин анык өзү экен.
Чарчы бойлуу, кара экен.
Сакал, чачы ак экен.
Дөөтү колдоп, баар конгон
Касиеттүү жан экен.
Сөзгө чечен, мүнүшкөр,
Көзгө атар мерген, саяпкер,

Ар өнөрү бар экен.
Өрүүн алып конгон соң,
Каны менен бегине,
Учурашып болгон соң,
Кары Даркан чоң зергер,
Кан ордонун өзүнө
Каруу дүкөн кургузду.
Калкта уста дегенди,
Калтырбай тегиз жыйгызды.
Көй устанын акысын,
Казыналык кылгызды.
Ар шайманын камдатып,
Алып калды устанын,
Арасынан тандатып,
Калгандарын таратып,
Өнөрүнө жараша
Өзү Даркан жаратып.
Ала келген жүктөтүп,
Болот дөшү балкасын,
Бир көрүктөн башкасын.
Көрүгүнө ошондо,
Көк бука тандап сойдуруп,
Көк кайыш ийлеп чойдуруп,
Сексен көрүк тулуп ооз,
Күркүрөтүп койдуруп,
Дөнгөч оюп сомдотуп,
Дөшүсүн мыктап орнотуп.
Жандын баарын көчүртүп,
Кара токой чырканак
Жабылта көмүр өчүртүп.
Коломтосу чок болуп,
Кызыл жалын от болуп,
Кызыгына устанын,
Кыйла жай келди топтолуп.
Кан ордого Сейитбек,
Сексен уста жыйгызып,
Сексен дүкөн тургузуп,

Балкачысы балбандан,
Баатырдын ишин кылууга
Уккан жан келди ар кайдан.
Кызыл чок болуп көмүрү,
Шамалдай үйлөп көрүгү,
Ширенди чыгып көк жалын
Шыркырап болот эриди.
Камырдай жууруп ийледі,
Кара чоюн темирди.
Усталардын ишине,
Зергер Даркан баш болуп,
Кызыгынан кызматтын,
Күнү-түнү жан тынбай,
Эс алганы аз болуп,
Барскан үнү барсылдап,
Балка согуп карсылдап,
Балкасынан шыр этип,
Ширенди ыргып чачырап,
Усталар тынбай узаңды.
Согуп бүттү үч айда,
Жоого кирчү куралды.
Бөрү тил, кылыч, ай балта,
Өткүр кылыч буларды,
Мизин ууга сугарды.
Жыгаччыны жыйдырып,
Кайың менен ыргайдын
Түзүнөн тандап кыйдырып,
Жарык кетип калат деп,
Кабыгы менен катырып,
Туура алты ай болгончо
Көлөкөгө жаткырып,
Өзөгүнө ным койбой,
Как катырып болтуруп,
Кабыгын алып жондуруп,
Ай балтасын саптатып,
Бөрү тилин аштатып,
Сабын алты кырдатып,

Алты түр кылып сырдатып,
Кайкы кылыч, наркескен,
Катар илди кындатып,
Кызматына өөн койбой
Сынчыларга сындатып,
Калк казына эмеспи,
Калай, жезди жыйдырып,
Сары алтындай колодон
Чарайна,* туулга* куйдуруп,
Калбыр көз кылып ширетип,
Алты кат соот соктуруп,
Найза тешип ок өткүс
Ар кемчилин жок кылды.
Жоо-жарагы болгондо,
Эр кийимин камдады.
Эрге ылайык болсун – деп,
Ат жабдыгын камдады.
Буга ылайык ордого,
Ургаачыдан уз жыйды,
Учук кармап иш кылган
Келин менен кыз жыйды.
Ордого келген кызматчы,
Оймочу менен бычмачы,
Ар өнөрдүн устаты,
Зээр кармаган зээрчи
Желимчи, өрүм, ээрчи,
Уз кызматын уз кылды,
Эр кызматын эр кылды,
Сарамжалын Сейиттин
Эркек, аял тең кылды.

Алты айдын жүзү болгондо Даркан уста Сейит-бекти, акылдаш адамдарын алдырып: «Сейитбек балам, эми мага ыраазы бол. Алты ай бою үй-бүлөдөн эч кабар албай, баатыр Курманбектин арбагы үчүн узанып бердим. Эми уруксаат болсо мен көлгө кайтайын. Менде да өбүрө-чөбүрө, бала-бакыра бар,

эгер алар эсен болсо сагынганым таркатып эрке-летсем бир кумардан чыгам го. Андан кийин Сейитбек балам дагы айтарым ушул: «Алты ай айлында жүрүп баардыгына көзүм жетти. Эл-журтун сага катуу берилип калган экен, эмне буюрсаң оозунан чыга электе аткарып жатты. Эми сен дагы эл көңүлүн калтырбай, жакшы асырап, багып алгын. Эрге ылайыктаган жоо-жарагы, ат-жабдыгы болду го, көңүлүнө толду го. Сарамжалың Кудай кут кылып, касташкан жоонду багынтып эсен келгин, бар мурадына жетип келгин!» деди. Сейитбек устага рахматын айтып, уздун баарын ордосуна коноктоп: «Ыраазымын» – деп жар салып, казына ачып пул берип, жай-жайына таркатып, зергердин эмгегин баалап ылайыктап мал берип узатты.

Даркан уста орто бай, көңүлү жай болуп, Сейитбекке бата берип, өз үйү, өлөң төшөгү көлгө кайтты.

Сейитбек баатыр да көңүлү жайланды, кырк баатырына, акылдаш адамына кеңеш куруп «Эми салкын күн түштү, калмакка аттаналы» – деп алдыртадан камданды. Сана сынчы алты айдан бери казатка барчу тулпарлардын жем, чөбүн чактап, этин катырып, кыраан куштай таптап жүргөн эле. Эр азыгы жанбаштыкта, ат азыгы жембаштыкта даяр эле. Сейитбек баатыр эл башына Эмилбекти коюп, элден бата алып, калмакты көздөй бет алып аттанган жери:

«Оомийин!» – деп калың журт,
Кары жашы чуркурап,
Бата берди баатырга.
Эр Сейитбек кырк жигит,
Эми минди атына.
Калайык турду жарданып,
Бастырып чыкты шанданып,
Сүрү башка баатырлар
Көргөндөр аган таңданып.

Көкүлүн аттын түйүшүп,
Көк темир соот кийишип,
Кулжадай шаңдуу басканы
Күлүктөн тандап минишип,
Айылдан чыкты жарышып,
Үзөңгү бутта кагышып,
Ат жабдыгы күмүштөн
Шарактап күнгө чагылып.
Бир башкача түр менен,
Айбаты башка сүр менен,
«Чү!» дегенде жыландай
Сойлоп чыкты Телтору ат,
Кырк жигиттин алдына
Ойноп чыкты Телтору ат.
Ооздугун чайнап элирип,
Ала качып жулунат.
Айнектей көзү жаркырап,
Шамалдай учуп аркырап,
Кулжадай көөдөн керилип,
Кулундай чуркап элирип,
Алтымыш күнү таң ашып,
Арстан эрге жарашып,
Ичинен күлөт Сейитбек
Ителги куштай баратып.
Он эки жылы минилбей,
Сүмбөдөй болгон эти бар,
Кырк күндүк жолго жаныбар
Талбай жүрөр кези бар.
Бала баатыр Сейитбек,
Телтору атты мингенде,
Ок өтпөс соот кийгенде,
Жаракты бойго илгенде,
Көргөндүн көөнү бөлүнүп,
Курманбектен карааны
Кыйла эсе артык көрүнүп,
Отуз атка кош артып,
Отуз көлүк бош алып,

Азык-түлүк мол алып,
Ок дарысын боло алып,
Соот кийген баатырлар
Жөнөп барат жол алып.
Кээде жүрүп келатат,
Аскасы бийик тоо менен,
Кыркалап өтү бастырып
Капчыгай нечен коо менен,
Ар кандай кызык жер менен,
Артуу-артуу бел менен,
Абасы салкын күз менен,
Кээде жүрүп калышат
Көз жетпеген түз менен,
Агыны катуу суу менен,
Тамашасы басылбай
Шайыр күлкү дуу менен.
Алыста калган тоолордун,
Чокусу көккө тийгенсийт,
Баатырларды куттуктап
Асмандын күнү күлгөнсүйт.
Жылдыздар жымың карашып,
Ай, чолпон көккө жарашып,
Сейитбек жолго чыкканы
Кеч кирип нечен таң атып.
Келе жаткан жолунда,
Түрлүү кызык аны бар,
Жапайы жаткан малы бар,
Ак кийик качса адырдан,
Тоо теке ойноп шагылдан,
Бугусу чыкса будурдан,
Куланы качып кумунан,
Жейрен, бөкөн топтошуп,
Эн жерде эркин оттошуп,
Таңыркашып адамга
Карап турат токтошуп.
Жолборсу жолдо комдонуп,
Качырчуудай ондонуп,

Түлкүсү түштө жойлогон,
Кабышып бөрү ойногон.
Алты кулач жыландар
Каршы-терши сойлогон,
Каман, чочко жер түртүп,
Каадасын такыр койбогон.
Каалгыш учуп асманда,
Кара жору, ак кажыр,
Кулкулдап тарпка тойбогон,
Барчындар шаңшып асмандан,
Ышкырып улар аскадан,
Жолдон чыгып жолукчу
Ойго келбес канча жан.
Түркүн куш сайрап чуркурап,
Сыдырым соккон жел менен,
Гүлдүн жыты буркурап,
Бетеге, тулаң буралып,
Көк шибери көйкөлүп,
Салгандай килем суналып.
Аркайып тоолор алыстан,
Ак булут каалгыш чубалып,
Кээ жерлерге келгенде,
Карагай токой чер болуп.
Кээ жерине келишсе,
Жайык талаа кең болуп,
Кээ жерине кез келсе,
Какыраган таш болуп.
Кээ жерлерге туш келсе,
Жан өтө алгыс саз болуп,
Кээ бир жери кум болсо,
Кээ бир жери чап болуп,
Кээ бир күнү баатырлар
Күнү-түнү жол жүрүп
Ченеми жок мол жүрүп,
Кээ бир күнү баатырлар
Өрүмдөп жатып калышып,
Илбээсіндүү жерлерге

Ителги-шумкар салышып,
Илбээсинин кубалап,
Кумарлары канышып,
Кийиктүү жерден аң атып,
Келатышат эрикпей.
Кеч кирип, нечен таң атып.
Жигиттер келет каткырып,
Ат үстүндө баратып,
Эсентайга Манастын
Жомогунан айттырып,
Жарым ай айтса талыкпай
Калбаган үнү кардыгып,
Айкөл Манас баатырды
Уккандар барат шерденип,
Казат күнү жакындап,
Кайраттанып демденип,
Кырк чоро, Бакай арбагы
Кырк жигитке дем берип.
Сана сынчы аттарды,
Таптап кетип баратат,
Күнгө-күнгө кырк жигит,
Басар жолун аярдап
Чактап кетип баратат
Создуктурбай бууданды,
Солгун жүрүп казатка
Сактап кетип баратат.

Сейитбек баатырлар Турпандагы Курманбектин күмбөзүнө келишип, ак боз бээ чалышып, үч күн өрүүндөп жатып калышты. Ошондо Сейитбектин Акканга жиберген жигиттери Аккандан кат алып, болжол кылган жерге келди. Аккан: «Мен артыңардан кол алып барамын, эч нерседен жалтанбай жоого чууну сала бергиле» – дептир. Буга кубанып Сейитбек өзүнүн баатырлары менен аттанышып жүрүп олтурушуп, Курманбектин турагы болгон Жазы талаасына келишет. Белге токтоп турушуп, талаанын бе-

тине көз чаптырып карашса, адырда толтура кумурскадай жыбыраган жылкы, короосу толтура кой, тоосунда топос, ак кокону керте чайнап аркы-терки баскан нар, айры өркөчтүү төө, өлөнүндө өгүз-уй, таң сүргөндө ак боз үйдүн чамгарагынан түтүн булатып, аяк-башына көз жетпеген калмактардын айылы көрүндү. Баатырлар аттан түшүшүп көпкө чейин туш-тушка көз чаптырып таңыркап карап турушту. Бул жер Курманбек баатырдын башынан берки ата конушу эле. Ошондо Сейитбектин бала кезинде балдар менен ойноп эч капарсыз жүргөн чактары эсине келип, өткөн күнү, тарткан азабына зээни кейип, бир чети ачуусу кайнап, арстандай көзү жайнап жигиттерге айтып турган жери:

«Көрөмүн деген жок элем,
Көөнүмдө мындай турмушту.
Жатканын кара калмактар,
Сүрүп таштап кыргызды.
Албан керип арышын,
Адырга малын салышып,
Тунган экен Дөлөн кан
«Ээсиз калды жери» – деп,
Ээ болушуп алышып.
Беймарал жатат былк этпей,
Ким экенин ээси
Койбосом барып таанытып,
Мен чоңоюп өскөн жер,
Курдаштар менен бир кезде
Кулундай ойноп жарышып.
Чоң атам Тейит турган жер,
Курманбек коргон курган жер,
Биттейимде өнгөн жер,
Адам көрбөс шумдукту
Алтын башым көргөн жер.
Баатыр атам Курманбек,
«Шейит кетти» дегенде

Канышай кургур өлгөн жер,
Калаасы коргон болгон жер,
Кан атам ойрон болгон жер,
Көмүлбөй Тейит калган жер,
Көкүрөк болгон арман жер.
Жайылып жаткан бул талаа,
Атактуу Жазы талаасы,
Тетиги, бузулуп жаткан чоң коргон,
Курманбек атам калаасы,
Өткөндү ойго түшүрсөм
Түрлөнөт адам санаасы.
Атактуу Жазы кең мейкин,
Көнүлгө жагаар жер бекен
Жигиттер байкап карачы.
Көп жылы көрбөй калсам да,
Баарысы турат көңүлдө,
Кайрылып келип турамын.
Туулуп өнгөн жериме.
Көнүлүмдө жат турат,
Кокту-колот, жылгасы,
Тоо башы менен суу башы,
Аягы Турпан, Кең Жазы
Туш-тарабы миң ашуу.
Түгөнбөгөн бул жерге,
Кыргыз, калмак талашы.
Жоругуна Дөлөндүн,
Бул бойдон кантип чыдайын,
Түп атасын таанытып,
Түгөнгүс санат кылайын.
Кара-Шаар, Камбылга,
Калмакты сүрүп чыгайын,
Жайлап, кыштап жатайын,
Буюрган болсо Кудайым».

Сейитбектин сөзүнө Зайырбек баатырдын каңырыгы түтөп токтоно албады. Эр Курманбек менен жүргөнү, баатырдын Канышай сулуунун элеси көз

алдына келе түштү. Өзүнүн жашыганын билгизбей
жигиттердин көңүлүн алаксытып, жер таанытып
Зайырбектин айтып турган жери:

«Балдар сөзүм уккула,
Зайырбек абаң айтканын
Көңүлгө кармап туткула.
Жер, суунун атын жат билсең,
Анык кызык ушунда,
Мынабу турган калмактын,
Аралагам көп жерин.
Курманбек эрдин тушунда.
Тээтиги жаткан кең жайык,
Кадимки Жазы талаасы,
Андан ары жигиттер
Көз жиберип карачы.
Мунарык болуп көрүнгөн,
Бүлбүлдөп булут сөгүлгөн,
Кара-Тоо деген жер ошо.
Ашуусу Эрен-Кабырга,
Ар жагы тыргоот эл ошо.
Калмактын шаары Кара-Шаар,
Кумурскадай эл ошо.
Алты шаарды башкарган,
Өзүң каалап бараткан
Дөлөн кан деген дөө ошо.
Аркайган бийик Ала-Тоо,
Түгөнгөн жери Жүз-Булак.
Кундузу койдой жайылган,
Бак-Жылдыз жатат удаалаш.
Ак-Суу, Жылдыз, Көк-Дайра,
Тыргооттор жатат көп жайда.
Калмак жерин билбесек,
Баатырлар керек көп айла.
Катарлап жаткан көк мунар,
Калдайган Кангал тоосу бар.
Жер соорусу сонун жай,

Калмактын жери ушулар.
Тетиги оң кол жакта аркайган,
Булут басып чокусун
Мунарадай заңкайган.
Калмакча аты Корула,
Тал-Чоку деген тоо ошо,
Сырдагандай аска таш
Жалама бийик зоо ошо.
Үрүстөм, Дастан ашкан жер,
Айкөл Манас баскан жер,
Алмамбет, Чубак эр Сыргак,
Бээжинге дүрбү сундуруп
Кароол карап жаткан жер.
Башынан зыйкыр конгон жер.
Тахир-Зухра эки ашык,
Арманда бойдон өткөндө
Денесин ыйык койгон жер,
Бүрдөп кайың өскөн жер,
Же бир баатыр, же мискин
Бул дүйнөдөн өткөн жер.
Тарых болуп нускасы,
Кийинкиңе көчкөн жер.
Иленин башы Үч-Арал,
Күнөө, Текес деген бар.
Уйгур, калмак аралаш,
Эл жатат казак-кызайлар.
Уюткусу чоң Бээжин,
Уюп жаткан эл ошол.
Уюктуу журт кытайлар.
Кытайды көздөй жол тарткан,
Алты ай жолду басат дейт,
Шыңшаңша тоосун түгөтүп,
Алтымыш дабан ашат дейт.
Кыдырсак баарын көрөсүз,
Буюрса жоону жеңебиз,
Бир кызыкка буларды
Бүт аралап келебиз.

Айтарым менин мына бу –
Кеп турушта не пайда
Жоо айласын кылалы».

Зайырбектин сөзүнө жигиттер таң болуп, көңүлү толуп, ар сөзгө канып, жер өлчөмүн алып, Зайырбек айткан жерге, элге өздөрү барып келгендей болуп, көңүлдөрү толуп, жүрөктөр толкуп калышты.

Андан кийин баатырлар жоо акылын курушту. Ошондо Зайырбек оң тараптагы бийик чокуну көргөзүп: «Бул калмактын кароолчусу жаткан жер, түнкүсүн айылга кетишет. Эми мына, күн көтөрүлгөндө ушул чокуга чыгып келишип, туш-тушту чалып кетишет. Биз эрте камынып, жолун тосуп жатып, кармап алалы, ошондо оңуна келет» – деди. Зайырбектин акылына баш ийишип Кароол-Чокунун түбүнөн тосуп жатып, түш оой чокуга чыгып келе жаткан жалгыз атчан, найза, кылыччан чоң кытай дүрбүсү менен жүргөн кара сакал кароолчуну кармап алышты. Сейитбек баатырлар кароолчуга тийбей, коркутуп кол салбай, жарагын албай, жол баштатып Кароол-Чокуга чыгышты. Атарын байлап, туш-тушту карап турушту. Кароолчу баатырлардын түрүнө минген аты, кийген тонуна катуу таңданып текши карап чыкты. Артыкча көңүлү көзүнүн кыры Сейитбекте болду. Баатырлар канжыгадагы күлазыктан алышып, тегерек тартып олтуруп, ортого коюп алышып тамактанышты. Кароолчуга: «Биздин даамды ооз тийгин, андан кийин шашпай, төкпөй-чачпай биз сураганга жооп бересиң» – деди. Кароолчу калтырап макул болду. Жигиттер: «Кана кулагыбыз сенде элинди, жеринди, эл башкарган бегинди, кол башкарган шеринди, айлынды, өзүндөн баштап дайынды айткын» дешти. Кароолчу нечен ойго батты. «Угуп алып сөзүмдү, өлтүрөөр бекен өзүмдү» – деп да чочуду. Баатырлардын жүзүнө, түрүнө караганда жаны аман

калчудай. «Мен Дөлөн кандын дайнын айтсам да, айтпасам да белгилүү эмеспи. Андан көрө баатырларга сырымды айтып берип өлбөс жагымды көздөйүн» – деп кароолчунун айтып турганы:

«Түндөгү түнү жата албай,
Чочуган элем түшүмдөн,
Бул эмине болот деп
Сыздаган элем ичимден.
Кароолго чочуп чыккамын,
Дөлөн кандын күчүнөн.
Ажалга башым байланып,
Келген экен бүгүн мен,
Тыгылат оозго жүрөгүм
Кырк баатыр сенин түрүнөн.
Кагылайын кырк жигит,
Кырк жигиттин ичинде,
Кең далылуу бир жигит
Сага көөнүм бөлүндү.
Келбетине карасам,
Канзаада түрүң көрүндү.
Акыл жагың туптунук,
Терендигиң сезилди,
Урбай, сокпой ык менен
Укмак болдуң сөзүмдү.
Таазим кылып урматтайм,
Канзаада жигит өзүңдү.
Баарың жапжаш баласың,
Ак жорборстой сүрүң бар,
Байкасам калмак эл менен
Жоолаша турган түрүң бар.
Айтайын калмак баянын,
Абайлап баатыр билип ал.
Кара шаар калмагы,
Түп атасын ким билээр?
Жети атадан бери жагы,
Зуркунсумун, Шаминер,

Эки атадан таралып,
Жеринен чыккан жалаң эр.
Шаминерден Улан дейт,
Уландан тарайт Дулан дейт,
Бир баласы Корон дейт,
Бүт тукуму оён дейт.
Андан чыккан Дөлөн кан,
Жене элек баатырды
Таймашып жүрүп эч адам.
Башкы атасы бек чыккан,
Башынан жоону жеп чыккан,
Бала кезден Дөлөн кан
Падыша болом деп чыккан.
Түп атасы бек чыккан,
Түгөтүп элди жеп чыккан,
Төрөлгөндөн Дөлөн кан
«Төрө болом» деп чыккан.
Мингени алтын так болгон,
Тийише келген душманы
Тиреше албай сап болгон.
Баардаганы басынып,
Башынан буга бак конгон.
Ордосуна Дөлөн кан
Эрен жыйды, эр жыйды.
Акылы жандан башкача,
Көк бетеге эң кыйды.
Чексиз калмак жери бар,
Эсепсиз калың эли бар,
Абайлап балам барбасаң
Айланды тапчу эби бар.
Кол баштаган кол башчы,
Эрке, Торко шери бар,
Кан ордодон жай алган
Эсеби жок черүү бар.
Төкпөй айттым баарысын,
Дөлөндүн мындай кеби бар,
Баатыр болсоң сен жигит

Айласын тап да, жеңип ал.
Мен бир жүргөн кароолчу,
Абалын өзүң көрүп ал,
Жашырган жокмун бир сөздү
Кыйытсам башым кесип ал».

Сейитбек баатыр кароолчунун сөзүнө аябай ыраазы болду. Калмак баянында апыртпай чындыкты айтканына ишенип көңүлү толду. Бирок кароолчунун «Жеңилбес кан» – деп Дөлөн канды даназалаганына катуу ачуусу келип, кылычын кындан сууруп: «Айыл үстүнө барып, тынч элди дүрбөтүү, катын-баланын жүрөгүн түшүрүү менин ишим эмес. Жазыгы жок айылды чабышым болбойт, элде жазык жок, менин өчүм Дөлөн канда. Каныңа айтып баргын, армансыз камынып калың черүүсү менен алдымдан тосуп келсин, эрдигимди көрсүн. Эгер ага чыдай албаса кылычка мойнун тосуп берсин. Менин дайнымдан да кабар айта бар. Сени издеп келген Курманбектин уулу Сейитбек десең өзү билет» – деди. Кароолчу жанынын аман калганына сүйүнүп, кылчайып артын карабай Дөлөндү көздөй чу койгон бойдон жөнөп кетти. Кароолчу бара жаткан жолундагы айылга «Жоо келди!» – деп жар салып өттү. Калың эл түн боюнча көчүп Кара шаарга багыт алды. Сейитбек баатырлар да көчтүн артынан түшүп Кара шаарга жакын Кара тоону туруктады.

Эмки сөз Дөлөн кандан болсун. Кароолчу коркуп калтаарып, Дөлөн кандан апкаарып, көргөн билгенин айтып турган жери:

«Айланайын, таксыр кан,
Кыргыздан келди кырк адам.
Кароолго чыккан жеримден,
Кармап алды астырган.
Ажалымдын жогунан,
Аман келди байкуш жан.
Айбаты башка эр экен,

«Алабы?..» дедим башымды.
Ажал оңой иш эмес,
Көлдөтүп ийдим жашымды.
Көрбөйм го деп ойлодум,
Бала-чака, катынды.
Сакалдуусу бирөө экен,
Калганы түгөл жаш бала.
Арстандай айбаты,
Түрү жандан башкача,
Баштап келген кишиси,
Элүүдөн ашуун бар экен,
Өнү-түсүн байкасам
Көзгө тааныш жан экен.
Сөз сүйлөшүп жатканын,
Кулак түрүп байкадым,
Атгарын айтпайт жашырып
Өзүм ойлоп таппадым.
Түшүндүм кийин жөн-жөнүн,
Көп жылы мурун көргөмүн,
Боолголоп эске түшүрдүм
Курманбек менен келгенин.
Таба албай атын кыйналдым,
Кай жигити экенин.
Жетим жүрүп Кашкарда,
Жетилген экен канаты.
Сейитбек экен келген жан
Курманбектин баласы.
Жашырган колу болбосо,
Кырк бир экен баарысы.
Миң кишиге жетчүүдөй,
Ар бирөөнүн каруусу.
Зорлорду мындай көрбөгөм,
Кере кулач далысы.
Жарактары шайма-шай,
Шашпай сүйлөйт жайма-жай.
Тегиз буудан мингени,
Тегиз соот кийгени,

Камылгасы мол болуп
Жок экен кемчил бир жери.
«Каныңызга салам» – деп,
«Айткын!» – деди Сейитбек.
«Тийбесин!» – айтты, – тынч жаткан
Жазыгы жок элге» – дейт
«Өткөн өч жана кеткен кек,
Падышам Дөлөн сенде» – дейт.
Арманы жок камынып,
«Алдымдан тосуп келсин» – дейт.
«Канжыгадан баш чечип,
Кармашар жерди көрсүн» – дейт.
«Ата салтым ушундай,
Айтканыма көнсүн» – дейт,
«Эли-журтун аяса
Өзү келип кылычка
Башын тосуп берсин» – дейт.
«Ага чыдап көнбөсө,
Сейитбек өзүм билем» – дейт,
«Адырдан жылкы тием» – дейт.
«Айылын чаап кирем» – дейт.
Эрден ашкан эр экен,
Эсебинди тапчудай,
Элинди бүтүн чапчудай,
Коркуп калдым булардан,
Кол куушуруп барбасан,
Намыс кылбай Дөлөн кан
Эрегишсек баатырга
Калбайт го дейм, биздин да жан».

Бул кабарды укканда Дөлөн кандын сакалы бириндеп, муундары дирилдеп, боконо сөөгү болк этип, бүткөн бою солк этип эси энгирей түштү. Бир аздан кийин кайрат байлап, жини кайнап, «Душманымды даңазалап, менин көңүлүмдү чөгөрүп келет» – деп кароолчунун башын кыя чаап, кылычынын канын кынына сүртүп, каарданып бакырып, кырк

желдетин чакырып, төбөсүнө кылыч ойнотуп, жапырып айтып турган жери:

«Желдет башы кайдасын?
Жер жуткур кайсы жайдасың!
Чакыргын Эрке, Торкону
Тапсын жоонун айласын,
Ушундайда тийбесе,
Көрөмүн качан пайдасын?
Кетирди бурут айламды,
Камсыз жаткан кезимде
Кайрай келип найзасын.
Жетип жүрүп Сейитбек,
Жетилгенсип калган го,
Ата кылып Акканды
Жетингенсип калган го.
Эркек гана өңдөнүп,
Эрдемсинип калган го,
Кайрап койсо Кашкарлык
Шерденсинип калган го.
Ата салты экен деп,
Кырк жигит менен келген го.
Эрке, Торко барында,
Эсебин Кудай берген го.
Айгышам десе жетимдин,
Ар акылын табайын.
Коюр, мыңгыл, черик менен
Жер жайнатып барайын.
Күлапса чыккан жетимдин
Жарбай өтүн алайын.
Баатырым тандап курайын,
Желектин башын бурайын,
Атасынын үстүнө
Жетимди кошуп тынайын.
Көөдөндөн желим чыгарып,
Көөп келген неме экен
Эсинен кеткис кылайын,

Тирүүлөй шишке сайбасам,
Ээрчий келген жигитин,
Менин Дөлөн экеним
Биле элек болсо билишсин.
Токтобостон чапкыла,
Кайда экен эки ит, тапкыла!
Апта карап турбасын,
Арбын черүү жыйнасын!
Кабарды катуу бериптир,
Каалап барчу душманым
Калаама өзү келиптир.
Сыйынып туруп барайын,
Лайлама, атам Коронго.
Эрке, Торко эр жарар,
Бир жолу келген бороонго.
Кетирип турат айламды,
Карышкыр келип короомо».

Дөлөн кан катуу ачууланган түр менен жигиттерин жоо камын көрүүгө, Эрке менен Торко аттуу кол башкарган баатырларына жиберди. Бул баатырлар Курманбектин тушунда жаш балдар эле. Булар дагы Дөлөн кан менен тууган Шаминар тукумунан. Кийин бой жетишип көп жерге барып жоо сайган, нечен намыс алган, эл эрдигине ишенип калган, кыйла элди кыдырып чапкан, кызайды талкалап, өзүнө караткан. Дөлөн кандын ишенген баатырлары ушулар. Андан кийин Дөлөн кан эки жигит чаптырып Камбыл шаарындагы Кара сынчы деген бир акылманын алдырды да ага: «Курманбектин кунун кууймун» деп анын баласы кырк жигити менен мени издеп келиптир. Колуңа ак желек алып элчи болуп баргын. Дөлөн кан камынып, каалаган күнүндө келет де. Андан башка катуу тапшыраарым, Сейитбекти, жанындагы жигиттерди, минген аттарынын, жоо-жарагынын, сынын жана бир карт адамы бар экен ошол ким экенин билип

келесин. Элчиге өлүм жок, тез жөнө!» – деди. Колуна ак желек алып, Дөлөн кандан кабар салып, Кара сынчы Сейитбекке барды. Сынчы: «Камынып тура бергин Дөлөн кан каалаган күнүндө келет» – деп бир гана ооз айтып андан кийин канынын айтканын аткарууга аракет кылды. Баатырларды башынан аягына чейин сынап чыкты. Кырк баатыр сынчынын купулуна толуп, ичинен ыраазы болуп турду. Сынчы мурун Зайырбекти нечен көргөн эле. Көпкө боолгоп олтуруп таанып койду. Ал гана эмес алдындагы аты Аккандын Ак жоргосу экенин билди. Сынчынын көзү Сейитбек баатырга жана анын минген атына түштү, бир паста баарын сынап бүттү. Жигиттердин ичинде бир сынчы адам да бар экенин тапты, Сейитбек тараптан «макул» деген бир ооз сөз угуп элчи кайра тартты. Ошондо сынчынын Дөлөн канга келип көргөн билгенин, төкпөйчачпай айтып турган жери:

«Жакшы сынап байкадым,
Жанагы келген баланы,
Бизде андай адам жок,
Тулку бою бараандуу,
Жер жайнаган колго окшойт,
Кырк кишинин карааны.
Чындыгында падышам,
Сүрдүү экен Сейитбек,
Телтору ат минип турганы.
Куду атасы Курманбек,
Көрө албадым турганын
Жаш баладай шоктонуп.
Каадалуу жандай салмактуу,
Калган экен токтолуп.
Атасын, тайын тең тартып,
Жаралган экен от болуп.
Ташып турат кайраты,
Жалын чыгып көзүнөн,
Кыраакы жан экенин

Байкадым бир ооз сөзүнөн.
Басымдуурак арбагы,
Баатырым Дөлөн өзүндөн.
Жаңы кыртыш түк мурут,
Он сегизде жаш экен,
Уютуп койгон немедей
Тулку бою таш экен.
Теке жоомарт Телтору ат,
Кадимкидей табында,
Мал төрөсү жаныбар
Жаралган эрдин багына.
Бөкөн кыл жаңы сайыптыр,
Куйругуна жалына.
Эки миң колго Сейитбек,
Жеке алы жетчүүдөй,
Найзасы жок, кылыч жок
Телтору ат менен калмакты
Тебелетип кетчүүдөй.
Кырк жигиттен колу бар,
Кыдыр чалган жолу бар.
Кемчилин көзүм чала албай,
Сынап туруп болдум тан.
Кабыландай көрүндү,
Кырк жигиттин түрлөрү.
Бир эне төрөп койгондой
Окшош экен кийгени.
Биринен бири калышпайт
Арстандай сүрлөрү.
Арасында бар экен,
Көк ала сакал бир адам.
Көпкө тиктеп олтурсам,
Көзгө жылуу тааныш жан
Зайырбек аттуу эр экен
Кыйладан кийин таанысам.
Ошол окшойт сыягы,
Казаттын жолун баштаган,
Жалындуу эрден болуучу

Найзадан коркуп качпаган.
Курманбектин азамат,
Жигитинин бири эле,
Жалын жүрөк кайраттуу
Баарынан эти тирүү эле.
Алдындагы мингени,
Ак тулпары Аккаңдын.
Кырк жигиттин Тейишкан,
Билемин башын алганын.
Ойлонуп жатып таппадым,
Казабынан Тейиштин
Зайырбек кантип калганын.
Баштайм деп келген го,
Сала жүргөн жанжалын.
Камданып келген жоо экен,
Ким кезиксе алдынан
Чыгарат го талканын.
Оң келет го Дөлөн кан,
Курманбек кунун кечкин деп,
Кулдугун уруп барганын.
Алтын, күмүш мол артып,
Тартуу кылып мал жаның.
Айткан тилим албасаң,
Кепиниң кенен камдагын.
Ушуларды калп айтсам
Сынап жаткан сын урсун
Көрүнө келип сыр урсун,
Бурхун* урсун, зу* урсун».

Сынчы көргөн билгенин төкпөй-чачпай Дөлөн канга баяндады. «Сейитбектин мингени Телтору экен, баягы Курманбектин жигити Зайырбек да келиптир» дегенде: «Амалым эми кетип, ажалым эми жеткен экен, Курманбек менен көп келип калмактын ыгын алган неме эле түпкө жетсе ошол жетет» – деп Дөлөн кан кооптоно баштады. «Кармаган туум Эрке, Торко жана эки миң черүүм турган-

да кантип өлүмгө өзүм барайын...» деп ойлонуп, кайратын жыйып каарданды. Анын үстүнө бул пейзаж кеткен менин адамдарым душманымды даңазалап келишет, мени өлтүрө албай жүргөн немелерби деп, ачуусу кайнап, Кара сынчыны жигиттерине сабатып, эки көзүн ойдуруп салды. Ошондон кийин сынчы жер кыдырып кайыр сурап, сокур Кара сынчы аталып кеткен экен.

Эрке менен Торко баатыр кабар угар замат: «Көптөн бери жоо көрбөй атыбыз да, өзүбүз да буулугуп турганда ырас болду, ээлигип келген немелердин кырчындай башын кыйып, көз кумарын таркатып, кол кычуусун басып алалы» – дешти.

Добулбас тынбай кагылып,
Калаанын ичи жаңырып,
Эки миң черүү сап болду,
Жанына жарак тагынып.
Эрке, Торко эки шер,
Жолго чыкты камынып.
Зу сактаган кечилдер,
Бурхунуна тайынып,
«Баатырларды колдо» деп,
Узатып турду жабылып.
Бурхун ташын кучактап,
Лайламага жалынып,
Көтөргөнү булардын
Кара желек, кара туу.
Калайман басып элдерди,
Калаанын ичи ызы-чуу.
Бөрү тил учу жылтылдап,
Адамдын башы кылкылдап,
Дүрбөп өтсө көп черүү
Жер союлуп былкылдап.
Калайык турду таң болуп,
Эрке, Торко баатырлар
Каар бетине айланып,

Сейитбекти бет алып,
Жоо-жарагын шайланып,
Канжыгага, торсукка
Чиген арик* байланып,
Бирден каха* тоё жеп,
Муруттары майланып,
Кынсыз кылыч жанында
Сыр найзасы карууда.
Көкүрөктө чарайна,
Болоттон калкан далыда,
Кыл жейрен менен Ачбуура
Экөө тең келген табына.
Малан* байлап ырымдап,
Көкүлүнө, жалына.
Зыңгыраган баатырлар
«Жоо келди» деп кенебей,
«Буруттан келген зөөкүр» деп,
Бучкагына теңебей,
Салтанатын арттырып
Санаасыз кетип баратат.
Ырчыга топшур* тарттырып,
Жан-жөөкөрү залуулар*,
Жандай чаап бастырып,
Мыскыл шыгыр созушуп,
Кээде калып каткырып,
Шаардан чыгып токтошуп,
Зуу*-зуу болуп топтолуп,
Черүүлөрдүн зубаншы*
Эсебин алып жоктошуп,
Санатын колдун бүтүшүп,
Дөлөндү турду күтүшүп.
Коштоп келди көп залуу,
Туучунакка мингизип,
Чен таажысын таштатып,
Ок өтпөс соот кийгизип,
Көк ала сакал калкылдап,
Кууруп турат баарысын,

Каарын төгүп баркылдап,
Коё берген айдары*,
Далыда жүрөт салпылдап,
Күмүш жабдык, калмак ээр
Күнгө тийсе жаркылдап.
Падышасы келгенде,
Эрке, Торко эки шер,
Аттан түшүп жүгүрүп,
Таазим кылды ийилип.
«Урматтуу Дөлөн каныбыз!
Угар замат биз келдик,
Улугум кабар алыңыз,
Кызматына биз даяр
Калганча кашык каныбыз.
Өзүңүздүн колдо го,
Өлтүрсөң чымын жаныбыз,
Опколбосун жүрөгүн,
Бурут эмес тетиги
Каканга жетет каруубуз.
Жеңе жүргөн сүр менен,
Камаарабай барыңыз.
Улугум Дөлөн кулак сал,
Тилегимди кабыл ал,
А дегенде жекеге,
Башчынын чыгаар жолу бар.
Айтканыма көнүңүз,
Кезекти Эрке баатырга
Кенендик кылып бериниз.
Жолдошу жанда бар болсо,
Намыс эмес, ар эмес,
Өзүңүз байкап көрүңүз».

Баатырлардын айбатына, кылып турган кайратына Дөлөн кан кубана түштү. Баштагы кыялын өзгөртүп, «Адегенде өлүмдөн калдым го» дегенсип карсылдап күлдү. Көкөлөтө тууну аштап, Туучунак менен кол баштап, Кара-Тоону бет алып Сейитбек-

ти көздөй жөнөдү. Жазынын талаасында жайылган мал, кыбыр эткен жан жок. Элдер «Жоо келди» деп угуп, түнү бою бугуп, мал-жайын жыйып, Капкактын Кара коосуна кирип кеткен экен.

Сейитбек түнүндө кароолчу коюп, кезектешип уктап, Кенен сайды ыктап, мезгили бүтүп, Дөлөн канды күтүп чыдамсызданды. Таң атканда жер жайнаган колду көрүп ат жабдыгын ондоп, жоо-жарагын камданып баатырлар жарышып түзгө түшүп, жаалдаган черүүнү жарданып карап турушту. Сейитбек менен кырк баатыр тең калтаарбай, камаарабай кайраты боюнда, кимибиз жекеге чыксак да, кимиси келсе да кантара саям деген оюнда.

Дөлөн кан Сейитбекке жакындаганда жигиттерин калп каткыртып, доолбасты дүңгүрөтө кактырып, керней-сурнайды кере тарттырып, аттарына камчы салдырып алчактата бастырып кыр көрсөтүп келди.

Дөлөн кан колду токтотуп, Туучунак менен жакын бастырып келип, Телторунун үстүндө камаарабай турган Сейитбекти атынын туягынан чокусуна чейин сынап көрүп, айтып турган жери:

«Ауренти*, Сейитбек,
Жамы жаның аманбы?
Ата-баба жолу үчүн,
Айтышалы саламды.
Кызыл-Кыя кесемби,
Кыргыз элиң эсенби?
Кара-Кыя кесемби,
Калкың бурут эсенби?
Жерге жээгиң аманбы?
Чү деген жерден арыштап,
Арбытыпсың кадамды.
Кароолчудан катуулап,
Айттырыпсың кабарды.
Акканда жүрүп куу жетим,

Тапкансың го элинди.
Аттаныпсың Дөлөндөн
Алайын деп кегинди.
Апырылып жол тартып,
Алыпсың катуу деминди.
Көкүрөгүң көптүрүп,
Керип турган деминби?
Желкабызың бар экен,
Чыгарайын желинди.
Курманбек атаң кунун кууп,
Кутуруп келген кезинби?
Кулагым угуп кубандым,
Айттырып ийген сөзүңдү.
Түрүң байкап олтурсам,
Түп максатың сезилди.
Каласың го, Сейитбек,
Ала албай өксүп өчүңдү.
Тереңби дейм акылың,
Тек айтканың өкүмдүү
Өлүм издеп келипсиң,
Көпөлөк айдап өзүңдү.
Алтымыш азуу сайган го,
Телтору атың карган го,
Теңириң тетир жазган го,
Башыңды ажал чалган го,
Тек жата бербей үйүңдө
Түбү кордук арман го.
Ишенип келген экенсиң,
Телтору буудан атыңа.
Ак тулпар минип жашынып,
Зайырбек келип кашыңа.
Кыргын көргөн турасың,
Кыйындык кылып катылба.
Кыйылып турам Сейитбек,
Кырчындай болгон жашыңа.
Калаарын билип кыйналам,
Кыйын иш түшүп башыңа.

Түбүң душман болсо да,
Боор ооруйм сендей касыма.
Төкпөй айтсам момундай,
Көргөн менен билгеним.
Кыбыланды сен дагы,
Баштанып калып жүрбөгүн.
Атаң менен энеңди,
Жазданып калып жүрбөгүн.
Жүрөгүнө сыр найза,
Малынып калып жүрбөгүн.
Карын майың чубалып,
Жарылып калып жүрбөгүн.
Кызыл каның жошодой,
Жайылып калып жүрбөгүн.
Кырчынында кыйылба,
Кызыгын көрбөй дүйнөнүн.
Башка сөз айтып нетемин,
Баары бир башың кесемин!
Баатырың алып чыга кой,
Эр сайышаар кезегин
Салт жагын жетим ойлогун,
Сакалдуу киши экеним,
Чындап Кудай буюрса,
Кырк бир башты байланып,
Камбылга шаңдуу кетемин.
Билип кой балам, туюнуп,
Ажалың чындап жеткенин,
Курманбек атаң өлгөндө
Сыймыгың баштан кеткенин».

Дөлөн кан Сейитбекти коркутам деп ойлоду.
Ошондо Сейитбек баатыр Дөлөн канга шарт сөзгө
салып айтып турган жери:

«Сайкын бани*, көкшүн* чал,
Опузага салбаңыз,
Сөз тизгинин кичине
Жыя, жыя кармаңыз,

Ар нерсенин чеги бар,
Ашык кетип калбаңыз.
Куру бекер тооруба,
Кудайдын жазуун көрөмүн.
Кармашып анан билебиз,
Ким жеңилип, жеңээрин.
Казатташсак көрөбүз,
Ким аман, кимдер өлөрүн.
Кылкылдаган кол менен.
Көтөрүлбө, Дөлөнүм!
Кыргыздан келген кырк жигит,
Көрөсүн азыр өнөрүн,
Жошодой жерге жайнатып
Ким кимдин канын төгөөрүн.
Жазбай сайган жүрөккө,
Найзага кимдин чеберин,
Көп сүйлөбөйм дегемин,
Келтирдин сөздүн кезегин.
Куйругунду узарткан,
Өзүндүн үйүн, өз элин.
Колундан келсе аянба,
Кайгырып менин жашыма,
Какшыта сөздү айтмакмын,
Караймын улуу жашыңа.
Кана эмесе Дөлөн кан,
Улуу-кичүү болсок да,
Бирдей экен жолубуз,
Найза кармап жекеге
Өзүңүз келе коюңуз!?
Сала салбай чык өзүн.
Эрке менен Торкого,
Жекелешип сайышып
Салышалы ортого.
Кыйшайып аттан түшкөндү,
Кылычтап башын кесмей да,
Алдындагы аттарын
Коштоп алып кетмей да.

Бул болсо элдик шарт болот,
Жоолашканга ант болот.
Баатыр болсон Дөлөнүм,
Кайратынды көрөмүн,
Качырып найза сая бер,
Улуусуң берем кезегин,
Былк этпей туруп беремин.
Ыргыта сайсаң мөрөйүн,
Кесип алып башымды,
Коштоп алып атымды,
Кара шаар көздөп жөнөгүн».

Дөлөн кан Сейитбектин жообуна бир чети таныркады, бир чети чочулады. Салт боюнча эр сайышты Эрке баатырга беремин деп келген, бирок Сейитбектин сөзүнө жыгылды, жекеге өзү чыгууга көңүлү бузулду. Анткени улуулук жол менен кезек алганына кызыкты. Дөлөн кан ойлоду: «Туруп берген дөңгөчтү кантип сайбайын, Кудай чындап берип турат» – деп, ичинен сүйүндү. Мурунку шарт бузулду, эки кол башчыга жол тийип, эл карап калды. Ошондогу Сейитбек менен Дөлөн кандын сайышы:

Сейитбек, Дөлөн ишине,
Кыргыз, калмак танданып,
Өйүз, бүйүз эки жоо
Карап турду жарданып.
Кезек алып Дөлөн кан,
Чаначтай мурду дардайып.
Туучунак минип чыкты ошо,
Карагайдай найза алып,
Айбатын салып айкырып,
Ач буурадай калжайып,
Камаарабай Сейитбек,
Оңдоп найза карманып.
Телторунун үстүндө
Төшүн керип кайкайып.

Уютуп койгон чоюндай,
Чын денеси залкайып.
Туура өнөрүп найзасын,
Эки тизгин колунда,
Кандай баатыр тура алмак,
Качырган дөөнүн жолуна.
Карап туруп Зайырбек,
Алласы келди оозуна.
Сала берген денесин,
Айыгышкан жоосуна,
Кырк жигиттин Сейитбек
Таянып келген тоосу да.
Сана баатыр кеп айтат,
Кейиштүү кебин эми айтат.
«Мындай сырын билгенде,
Келбейт элек бул жерге.
Таалими бар бала эле,
Жоонун жайын билбейби,
Кезектешпей тим эле.
Тең качырып кирбейби.
Эр сайыштын абалкы,
Шарты менен келбейби,
Зайырбек баатыр абама
Жаңылбай кезек бербейби.
Туруп берген дөңгөчтү,
Ким деле болсо сайбайбы.
Аттан кулап жалп этсе
Арманда бойдон калбайбы.
Айланайын жигиттер,
Азуулуу каман Дөлөн го
Чалдырып койсо кантебиз?
Майып болуп Сейитбек,
Алдырып койсо кантебиз?»
Санга өзүң бир салып,
Сана турду түктөндөп,
Көз ирмебей кырк жигит
Карап калды үксөндөп.

Эрке, Торко эки шер,
Дөлөн кандап бакырып,
Доолбасын кактырып,
Токтобой ураан чакырып,
Желектин башы буралып,
Жергелүү калмак кубанып,
Мына ошондо Дөлөн кан
Туучунак менен урдуруп,
Качырып калган жери ошол
Балага найза сундуруп.
Жаныбарын Туучунак,
Жебедей учуп атылып,
Төрт туяктын данканы,
Бута бою чачылып,
Санга камчы жегенде
Буурадай оозу ачылып.
Сакалы желге бириндеп,
Этеги көккө дирилдеп,
Жер козголуп зардабы*,
Камандан бетер күрүлдөп,
Бирди эмес жоосунан.
Жүздү сайган Дөлөн кан,
Качырганын катырып,
Күчтүү сайган Дөлөн кан.
Тиктеген жерден жаңылбай,
Теше сайган Дөлөн кан.
Ичекардын чыгара,
Эше сайган Дөлөн кан.
Көп билген жоонун айласын,
Таамайлап кармап найзасын,
«Чарайнанын чети» – деп,
«Сол мүрөнүн бети» – деп,
«Каалаган жерим ушу» – деп,
«Как жүрөктүн тушу» – деп,
Тиктеп кетип баратат.
Туу көтөрүп кан болуп,
Бул Дөлөн кан жашынан,

Жоого ылайык Туучунак,
Жазбай чуркап дасыган.
Көргөндөр түрүн байкаса
Уччудай бала атынан.
Найзадан Сейит калтарбай.
Көзүн жумбай, жалтанбай
Көкүрөгүн дагдайтып,
Тосуп турду арстандай.
Дөлөн кан жетти бургутуп,
Көкүрөккө найзаны,
Коюп калды мылгытып,
Алты кулач сыр найза
Аянбастан сунгутуп.
Аты менен экөөн тең
Артын көздөй ыргышып.
Табышы катуу тарс этип,
Болоттон жалын жарк этип,
Найза кетип быркырап,
Эки колу Дөлөндүн,
Ташка ургандай зыркырап
Алакан эти оюлуп,
Колтук эти чоюлуп,
Омуртка сөөгү омулуп,
Энгирей түшүп онолуп,
Эр Сейитбек баатырга
Дөлөн кан найза уруптур.
Бала баатыр кыраакы,
«Тайгалансын найза» – деп,
Көкүрөгүн буруптур,
Тепчий найза тиерин
Тим эле билип туруптур.
Өз боюна ишенип,
Бул оюнду кылыптыр.
Атасы Аккан мурунтаң,
Найзага нечен тургузган,
Ык үйрөтүп жазгырма
Балбанга найза ургузган.

Бала кезде катырган,
Беш киши найза сайса да,
Былк этпеген атынан.
Дөлөн кандын найзасы,
Ак олпокту булуптур,
Тогуз кабат соотту
Кабаты менен жырыптыр,
Торконун кылы сүзүлүп,
Чагарак соот үзүлүп,
Бөрү тил учу кириптир.
Кудай сактап баланы,
Омууроо этин чийиптир.
Алдындагы Телтору,
Бурала түшүп оңолуп,
Айнектей болгон эки көз
Тунара түшүп оңолуп,
Анардай болгон кызыл жүз
Кубара түшүп оңолуп,
Эсин жыйып энгиреп,
Телтору оозун бурганы,
Найза кармап Дөлөндөн
Кезегин сурап турганы.
Бул жорукту көргөндө,
Баатырсынган Дөлөндүн
Башынан учту ыйманы.
«Не болду, – деп, – Сейитбек?»,
Зайырбек жетип барганы.
Жулуп алып ыргытты,
Соотунда калган найзаны.
Торконун жиби чубалып,
Буласы чыгып булайып
Тунжураган кырк жигит
Турган кези кубанып.
Далыга чаап баланы,
Кайра тартты Зайырбек.
Мизи кайтты калмактын,
«Азаматсың баатыр!» – деп,

«Опурулган неменин
Азабын таштай катыр» – деп,
Карасаң калмак тарабы,
Шаң, күлкү жок жанагы.
Түн түшкөндөй тунжурап,
Чөгүп турат маанайы.
Добулбас үнү басылып,
Токтоду күлкү, каткырык,
Тоо жаңырткан жанагы
Топшуру бүттү тартылып.
Эрке, Торко эки шер,
Өрттөй ичи ачынып,
Дөлөн кан турду ортого
Намысынан ардыгып.
Кайкайган менен калп эле,
«Өлөм го» – деп, жан чыгып.
Сейитбек баатыр турган жер,
Телторуга камчы уруп.
Өз кезеги келгенде,
Дөлөн канды качырып,
Жаныбарын Телтору
Жебедей жерди жапырып,
Ок жыландан атылып,
Кылмак болду айланы,
Чолок кармап найзаны,
Эти ачышып калган эр,
Атасындай балбан эр,
Дүбүртүнөн баатырдын
Дүнгүрөдү кара жер.
«Түгөнгүр эмне болоор?..» – деп,
Түрүлө карап калың эл.
Найзасын болот аштаган,
Жортуулду жоого баштаган
Таамай урган найзасын,
Көзгө сайса жазбаган.
Тизеси жерге бүгүлүп,
Жаныбарын Телтору,

Текедей болуп түйүлүп,
Жал куйругу жайылып,
Жандан башка жүгүрүп,
Ураан тартып кырк жигит.
«Сейитбек!» – деп бакырып,
Сүрөөнгө көнгөн Телтору
Коёндой кулак жапырып,
Төрт туяктын данканы,
Күрөгөндөй чачылып,
Бала баатыр Сейитбек
Чын ачуусу кармады.
Жетип найза ураарда,
Калмактардын кан Дөлөн,
Өрттөй көзү жайнады.
Алыс жерден качырып,
Күүлөнүп баатыр барганы.
Күркүрөтүп найзаны
«Кекиртектин өзү» деп,
«Коко тамак кулкунун
Бузуп өтөр кези» деп,
«Жакасынын чети» деп,
«Жабылбаса эти» деп,
«Туулганын төмөн тушу» деп,
«Талкалар жерим ушу» деп,
Муштап келип калганы.
Найза тийди балк этип,
Кежигеден ач болот
Чыга түштү жарк этип.
Белинен каскак үзүлүп,
Сынып кетти карч этип.
Ат жалына кол жетпей,
Дөлөн кандан ал кетип,
Туучунактын үстүнөн
Кулап барат жалп этип.
Сүйрөлө түшүп аз жерге,
Ажырады атынан,
Казандай болгон туулга

Калдайып учуп башынан.
Имерилип Сейитбек,
Эңкейе түшүп алганы,
Далыда айдар чачынан.
Жерден алып көтөрүп,
Ээрге туура өнөрүп,
Жекеден баатыр жеңди эле,
Кырк жигиттин алдына
Ат ойнотуп келди эле.
Ак тулпар менен Зайырбек,
Зымыратып бараарда,
Дөлөн кандын тулпарын
Жетип кармап алаарда,
Насили душман экенин
Айбан да болсо билди эми.
Чылбырын сүйрөп жаныбар,
Кошкурук атып ойноктоп
Качып колго кирди эми.

Сейитбек баатыр Дөлөн канды солдойтуп өнөрүп келип кырк жигиттин алдына таштап, шерденип айтып турган жери:

«Айланайын, жигиттер,
Таарынба кылган ишиме.
Таамай келип кезиктим,
Каалап жүргөн кишиме.
Кызып кеткен экемин,
Кайратым батпай ичиме.
Кармаша түштүм токтолбой,
Ишенип кайрат күчүмө.
Жана туруп ишендим,
Алдымда буудан атыма.
Абийир берип Жараткан,
Канга тойбос канкордун,
Азапты салдык башына.
Кагылайын, кырк жигит.
Каталык кылсам кечиргин.

Ичимдеги бушмандын
Жалынын бүгүн өчүрдүм.
Көксөөсүн азыр сууттум
Душманда жүргөн өчүмдүн.
Ата данкка ээ болду,
Азамат болуп жетимин.
Кезекти бербей бириңе,
Кээ бирин тийдим жинине.
«Жол бербей койду мага» деп,
Таарынба Заке иниңе».

Дөлөн кан аттан кулап, ындыны өчүп, калмактар өздөрүнчө кыжылдаша түшүштү. Токтоп турбай Торко баатырга кандык жол беришип, мындай деген кеңешке келишти: «Ушунча кол туруп жоо менен бир беттешпей багынып берет деген эмне, Дөлөн кан болсо кары чал эле, күчү кайтып калган кезинде жаш балага алдырып койду. Булардын мизин кайтарыш үчүн жекеге дагы бир баатыр чыгаралы». Ошондо калмактардан Эрке баатыр Кылжейрен атын ойнотуп, найза кармап жекеге киши чакырып турду. Даяр турган Зайырбек баатыр Актулпар менен жекеге чыкты. Зайырбекти Бөрү баатыр коштоп келип коё берди. Ошондогу Зайырбек менен Эрке баатырдын согушу:

Эр кезеги келгенде,
Эрендер чыгып сайышмак.
Кезек күтпөй тең кирип,
Эрдик күчкө салышмак.
Сайышка чыккан эки дөө,
Мингендери тулпар ат.
Жанда кылыч байлалуу,
Жалаң кармап найзаны.
Бир-бирине эки шер,
Көргөзмөк болду айланы.
Көкүрөктө чарайна,
Колдо болот калканы.

Бирден темир чоюн баш,
Курунда экен камдалуу.
Камсыз экен экөөнүн.
Жоого керек шайманы.
Бир-бирине эки шер,
Ат коюшуп калганы,
Как жүрөктүн өзүнө
Болжоп найза кармады.
Айкырышып арстандай,
Аянбастан барганы.
Экөөнүн тең кем эмес,
Бир-биринен салмагы.
Көз үрөйүн учурат,
Тиктегенде зардабы.
Жебедей учуп аттары,
Жерге ийилип баштары,
Болжогон жерден жетишти,
Эрегишкен кочкордой
Карс коюшуп өтүштү.
Төшкө тийип так этип,
Найзалар сынып карс этип,
Алдындагы аттары
Чочое түштү жалп этип,
Бүткөн бою солк этип,
Боконно сөөгү болк этип,
Эсине келе калышып,
Кайра баштан барышып,
Кайра найза алышып,
Эки баатыр алты кур
Беттешип найза сайышып.
Андан арга түгөнүп,
Кылычты колго алышып,
Оройдон* ары салышып,
Кылыч кыйрап кыңгырап,
Сабы колдо калышып,
Чоюн баш менен согушуп,
Төбөнүн баары зыңгырап.

Болот калкан тозгондо,
От жагылып шыркырап,
Чоюн баш сынып быркырап,
Күкүмү көктө чыркырап,
Сокмогунан токмоктун
Бүткөн бой ооруп зыркырап.
«Эки шер эмне болот?..» деп,
Эки тарап чуркурап,
Чоюн баш таштап жиберип,
Айкырышып келишип,
Ач билегин беришип,
Эки шер кетти эңишип,
Эрдин кесе тиштешип,
Өйүз-бүйүз эки жоо
Карап турат тиктешип.
Ач жолборстой таймашып,
Аттан турду кармашып,
Далыдан чапчып алышып,
Чап кенедей жабышып,
Жулкулдашып турушту
Эки колу карышып.
Буттары жерге мыкталып,
Буудандын бели майышып,
Жанатан бери Зайырбек,
Ич коюнга бара албай,
Колун созуп Эркени
Курунан барып ала албай,
Ыгына келе калды эми,
Чап курунан алды эми.
Балбандыгын карагын,
Эр Зайырбек абандын,
Жаш баладай Эркени
Өнөрүп атка салды эми,
Азоодон бетер мөңкүтүп,
Кырк жигиттин алдына
Көтөрүп алып барды эми.
Бөрү баатыр чаап жетип,

Кылжейренди коштоп келди. Зайырбек баатыр ачуусу келип, Эрке баатырды атка басканда катуу кекиртектеп койгон экен, өнөрүп баратып таштары менен жан берди.

Муну көргөн Торко баатыр токтолуп туралбай найзасын колуна алып эки миң черүүгө «Жоону каптагыла!» – деп буйрук берип, өзү алдына түшүп, кырк баатырды качырып жөнөп калышты.

Эки миң черүү кырк баатыр,
Бет келише калган жер,
Кара жанын аябай
Качырып найза сайган жер.
Кайра тартпай кармашты.
Өлүмдөн коркпос берендер.
Бир кишиге ошондо,
Жүздөн черүү жабылды.
Төшкө найза шак этип,
Төбөгө кылыч чабылды.
Эр Сейитбек ошондо,
Телтору ат менен ойнотуп,
Тик качырып киргени
Кара жерге сойлотуп.
Карап турган адамга,
Кабыландай көрүнүп,
Бет алган жагы душмандын
Качып берет бөлүнүп.
Кара кыргын болушту,
Кызыл кан суудай төгүлүп.
Актулпар менен бургутуп,
Зайырбек кирди аралап,
Бет алган жагы тура албай,
Качып берди талаалап.
Бузулуп тобу черүүнүн,

Туш-туш жакка салаалап.
Бала Бөрү баатыр бар,
Бет алган жоодон коркобу,
Башкасына карабай
Бет алган экен Торкону.
Көп кошундун ичинен,
Бөлүп алып барды эле,
Бөрү баатыр бөрү экен
Бөлөкчө уруш салды эле.
Баатыр деген Торкону,
Бет келген жерден жаралап,
Көкөйүнө тийгенде,
Кайрылып кайра беттешпей
Качып кирип кетти эле.
Көп кошунду аралап,
Кырк баатырың ошондо,
Кыркы жүрөт кырк жерде.
Кызып алган кези экен,
Кыргын салып көп элге.
Ал аңгыча болгон жок,
Ары жаккы кырандан
«Сейитбек!» – деп бакырып,
Желектин башын жапырып,
Жер жайнаган көп адам,
Кара таандай калмакты
Калган экен качырып.
Бул жорукту көргөндө,
Калмактар калды шашылып.
Көкөлөтө аштаган,
Жыгылды туусу жалп этип.
Калың черүү тура албай,
Кайрылып кайрат кыла албай,
Качып берди жалт этип.
Алдындагы аттары,

Тизеси жерге бүгүлүп,
Артта калып калганы
Чын жанынан түнүлүп.
Качырган эрлер карааны,
Жан алгычтай көрүнүп,
Топ-топ качпай калмактар
Жайыла качты бөлүнүп.
Букмадан чыккан көп адам,
Жоо бүлүнткөн кырк жигит,
Атка камчы салганы
Качкан жоону бүлүнтүп.
Эки жактап алганы,
Арстандай айкырып,
Артынан кууп калганы.
Буудандар менен буйдалтпай,
Жетип найза сайганы.
Душман качып жайылып,
Аны кууган баатырлар
Кол кумары жазылып,
Жер жайнап качкан калмакка
Көз кумары жазылып.
Кыйла жерге барса да,
Көпчүлүгүн бүлүнтүп
Көмөлөтө сайса да,
Кайрат кылган жок болду.
Оозун буруп атынын,
Айбат кылган жок болду.
Кыйла жерге келгенде,
Атынын оозун жыйышып,
Куугундар келип токтолду.

Баатырлар жоону кууп кеткенде Сейитбек менен Зайырбек мурунку эр сайыш болгон жерде калып калышкан. Дөлөн кан менен Эркенин башын

кесип найзага сайып, өткөндөн кеп уруп окуяны эске салып, карга, таанга тийген ителгидей жоону сүрүп таштап, кайра тартып келе жаткан кырк жигитти жана капыстан чыгып жоого бүлүк салган баатырларды таңданып карап турушту.

Ангыча күн батыш тараптан жоо-жарагы жаркылдаган дагы көп адам чыгышты. Дүрбү салып караса кырк жигити менен келе жаткан Аккан экен. Аккан Шор-Тоосунан баатырлардын тамашасына кумары канып көрүп жаткан эле. Алда кандай болот деп жолборс жүрөк жоо-жарагы шайма-шан, шамдагай, жалаң окшош кара буудан минген жүз жигитти букмага жиберген. «Сейитбек жакты жоо каптап киргенде капысынан капталынан качыргыла!» деген. Жанагы капыстан калмактарды качырып бүлгүн салган ошол Аккандын колу экен. Сейитбек Аккандын алдынан тосуп чыгып таазим кылып, башын ийип салам айтты. Баатырлар аттан түшүп көрүшүштү. Ошондогу Сейитбекти куттуктап Аккандын айтып турган жери:

«Ак калпактуу кыргыздан,
Аттанып балам келдиңби?
Айыгышкан душмандын
Азабын таштай бердиңби?
Алышып жатып арстандай
Айбатың салып жеңдинби?
Карматыпсың душманга,
Жеңе жүргөн белгинди.
Ата-бабаң дүбүртүн,
Алыста жаткан эл билди.
«Эр Сейитбек калмакка,
Аттанып кетти» дегенде
Кең Кашкарга батпадым,

«Жолу кандай болоор?» деп,
Акыл ойлоп таппадым.
Азыноолак адам ээрчитип,
Акмалап сени баккамын.
Айкын болгон өзүмө,
Дөлөндү күтүп жатканын.
Келээриң менен калмактын,
Чыгардың балам талканын.
Ордун бастың атанын,
Кыйлага кетти атагың,
Ачылып жолу мол болсун
Мындан аркы сапарын,
Чыгарыпсың өзөгүн
Көңүлдө жаткан капанын.
Жүргөн душман өчүгүп,
Жай болуп башы кесилип,
Жүрөктө жүргөн өктөнүн
Жалынын басып өчүрүп.
Бөрү тил учун кан кылып,
Бөгөшкө жоону жай кылып,
Душманың басып нан кылып,
Жадырап жайнап турганын
Көңүлдөгү иш болду,
Өңүмдө көргөн түш болду.
Кемтигиң толуп ичтеги,
Келиптир ишиң онунан.
Курманбек баатыр жай болгон,
Ушул Дөлөн колунан.
Кезек келип өзүнө.
Чыгыштыр өтү оозунан.
Ачыптыр Кудай багыңды,
Айыгышкан жоондун,
Кулаган экен чатыры,
Бактысы тайып башынан

Жай тааптыр Эрке баатыры.
Туу көтөргөн душманга,
Ак жолтоюм Зайырбек,
Чыгарчу эмес жанынан
Кайран баатыр Курманбек.
«Телтору ат кошо жүргөндө,
Тенирден колум болот» деп,
Зайырбек баатыр жарадын,
Бүтүптүр шорун, азабын,
Көтөргөн туусу өзүнсүн
Эр Сейитбек баланын.
Карап турсам арстандай,
Көрүндү жоого карааның.
Ушуну менен кыңк этпей,
Кыскартат калмак танабын.
Кырк болсон да баарыңар,
Кырк миң жандай көрүндү,
Азаматын кыргыздын
Көргөндө көөнүм бөлүндү.
Айланайын, Зайырбек,
Эч нерседен жалтанбас,
Найзадан коркуп калтарбас,
Эр сонуну сенде экен.
Кулжа көөдөн буура сан,
Чара туяк чарчабас,
Жал куйругу жайкалган,
Казатка минчү казанат
Ат сонуну сенде экен.
Эми көрүп кубандым,
Азамат кыргыз элде экен».

Аккан Сейитбекке ыраазы болгон сөзүн айтты.
Сейитбек баатыр да кезегинде Акканга ата катары
кам көрүп келгенине катуу ыраазы болду. Аккан-

дын, Сейитбектин жигиттери ат ойнотуп, жоо жеңген шаң менен жетип келишти. Жигиттердин кийимдеринде тамтык жок найза бөлүп, кылыч кескен, бети башы айрылып жарадар болгондору көп экен, бирок зыян болгону жок экен. Баатырлар аттан түшүшүп Чоң-Дөбөнү жай кылышты. Жарадар болгондорду чечиндирип, жараатын жууп, дарылады да, коштогу куржундагы жаңы кийимдерден кийгизип кадимки түрүнө келтиришти. Баатырлар көк шиберлүү керүүгө балбылдата отту жактырып, казысы карыш бээни жардырып, казы-картадан жанказанга салдырып, Эсентайга айкөл Манастын жомогунан айттырып, жылдыздуу асман, айлуу түндү жаңырттып, талаанын бетин шаң кылып, туштушка кароол коюп жатып калышты. Ошол түр менен эки күн жатышты. Андан кийин «Калмактар киши жиберип кокустан Кытайда досу болуп, кол курап келип жүрбөсүн» – деп жол тосууга үч ашууга алтыдан он сегиз жигит жиберди.

Эмки сөз калмактардан болсун. Торко баатыр өз шаарына кирип кетип жай жата албады. Качайын десе бараар жеринин баары белгилүү эле. Кытай жана башка кандар менен да кагышып калган, алар калкалап каларына көзү жетпеди. Бир гана айла Сейитбек менен гана кайра жарашууда калды. «Шаарда камалып жата берсем, Сейитбек болбосо да Аккан каптап калаага кирет, кокустан кармап алса сөзгө келбей башымды алат, андан көрө ортого тандайында мөөрү бар, тилинде сөөлү бар, сөзүндө балы бар Көлбек чеченди «мал-башым тартуу» деп Сейитбекке жиберейин. Көздөгөн душманы Дөлөн кан болсо керек. Аз айып, көп күнөөмдү кечип, атасындай акылман, ак көңүл болсо ал дагы элчиликти, тынччылыкты жаман көрбөс» – деп кал-

дастап, Көлбек чеченди аткарды. Көлбек чечен чачы агарганча элчиликте жүргөн адам, колуна ак желек алып, Сейитбекке барып, Торко баатырдын сөзүн бал тилге салып айтып турган жери:

«Аманбы, балам Сейитбек,
Атасын тарткан кабылан?
Мен бир Көлбек элчимин,
Айтканымды кабыл ал.
Жүрөгүндө жалын бар,
Башыңда таалай багың бар,
Бүжүрөп калды душманың
Үмүт кылбай жанынан.
Кабардар кылып коёюн,
Карасыз нээтим агынан,
Өз колундан мүрт кетип,
Дөлөн кан учкан тагынан,
Ажалы жетип күн бүтүп
Ажырап сыймык багынан.
Мезгили келсе токтоосуз,
Мөмөлөр ыргыйт шагынан.
Өчүндү алдың, Сейитбек,
Өчөшүп жүргөн касыңдан,
Дөлөн кан канкор болуучу
Өксүткөн сени жашыңдан.
Бала да болсоң, кыйла азап,
Бастырып өттү башыңдан,
Эрегиштин дартынан,
Суурулбай чыкты жанга-жан,
Суудай акты канга-кан.
Жазыксыздан жок болду,
Жалгандан кетип кыйла адам.
Пайда жок го, Сейитбек,
Суурган кылыч, найзадан.

Кыргыз, калмак эл болуп,
Элдешсек кантет кайрадан.
Кечүүсү жок камалдык,
Кечиргин баатыр дайрадан,
Ачуунузду бериниз,
Кыстоодо калды элибиз.
Кыйналгандан тумчугуп,
Кысталды катуу демибиз.
Бүктөп чапкан жыландай,
Беш жерден сынды белибиз.
Бузулган ыркты жөн кылып,
Ынтымакка келиңиз,
«Барып кел» деп жиберди
Башчы Торко бегибиз.
«Эл боло турган жөнүм бар,
Жок» – деди, – «ичте кегибиз».
Кан үчүн канга кан берип,
Өлдү дейт Дөлөн каныбыз,
Чалгы кыйган чөпкө окшоп
Араң турат алыбыз.
Денеде кашык кан калбай,
Алсырап турган чагыбыз,
Баатыр сенин алдыңда.
«Тартуу – дейт, – жер, суу, малыбыз,
Аман калаар бекен?..» дейт,
«Чымындай болгон жаныбыз»
Айткан сөзүм Сейитбек
Купулуна толобу?
Убалын эсте, эл-журттун
Урматтуум, бир райым болобу?
Бир кезде болгом мен дагы,
Элчиликтин шарты үчүн
Эр Курманбек коногу.
Зайырбек эрге белгилүү,

Башынан сөздү баштасак
Анда, арбый берет жомогу.
Аранарды карасам,
Акылман Аккан бар экен,
Арбыта бербей ар сөздү
Эми силерге кулак тосолу».

Көлбек чечен сөзүн айтып бүттү. Сейитбектин сөзүн чыдамсыз күттү. Ошондо Аккан, Сейитбек, Зайырбек кеңеш куруп, адам таңгалгандай келбет менен туруп, элчиге мындай деп жооп берди: «Эл тынччылыгын, эл болууну биз дагы каалайбыз. Торко баатыр күнөөсүн мойнуна алганы чын болсо, мына буларды аткарсун. Биринчиден, ата конушум болгон Жазыны бошотсун, он эки жылдык туяк акысын, коломто ордун эсептеп туруп төлөсүн. Экинчиден, каныңа айтып бар, көп кечикпей мени кызайлардын айлынан Көрпө баатырдын үйүнөн тапсын». «Өзүм өлсөм өлөйүн, атамды көргөн өлбөсүн» дегендей ата жүзүн көргөн өзүн келипсин. Болбосо иш башка эле» – деп кыр көрсөттү. Элчи казы, картага тоюп, Сейитбектин жообуна раазы болуп, Торко баатырды көздөй жөнөдү. Баратып нечен түркүн ойго келди: «Эмне үчүн бизди тетиги алыста Текес менен Күнөстө жаткан кызайлардын айлына чакырды. Кызайлар менен биздин жоо экенибизди билет го. Эгер Көрпө баатыр нааразы сөз салса ошондо түпкө жетпесин» деп да ойлоду. «Акыры чечен чыр чатак бир жерден бүтсүн деп жаткан эл го, эмнеси болсо да биз айткан жерине барганыбыз оң» – деген чечимге келди. Торко баатырга көргөн билгенин төкпөй-чачпай айтып берди. Муну угаар замат Торко баатыр токтобой жүгүрүп, элчинин сөзүнө сүйүнүп, элин жыйып бүлүнүп, Сейит-

бектин айтканын толук бүтүрүп, качыр төөгө алтын, күмүштү арбын арттырып, төрт түлүк малдан түгөл айдатып, улуу кызы Санжыргалды Сейитбекке деп арнатып, кызайларды көздөй жол тартып жөнөдү. Кызайлар кыр көрсөтүп кордук кылбасын, сөздү дагы сиз баштаңыз деп Көлбек чеченди ала жүрдү.

Сейитбек баатырлар Күнөстү бет алып келе жатканда алдынан миң жарактуу жигит алып казактардын Көрпө баатыры кезикти. Көрсө «Курманбектин уулу келип, калмактарды камап жатат, бирок Дөлөн кан бой бербей жатыптыр» – деген кабарды угуп, «бир жагынан чыгайын» – деп тилек менен келе жаткан экен. Баатырлар таанышып, жүз көрүшкөндөн кийин иштин жайы белгилүү болду. Көрпө баатыр кайра тартып Аккан менен Сейитбекти чоң урмат менен тосуп алды. Башына кан белгиси кылып туу сайып, Акканга өзүнчө, Сейитбекке өзүнчө ордо көтөрүп берди. «Сактыкка кордук жок» – деп, аскеринин колунан жарак жабдыгын түшүрткөн жок. Көрпө баатыр кандарды ордо суна конок кылып калмактарга нааразы сөзүн айтты. Буга Аккан жооп кылды: «Бул болсо кыргыз-калмактын чыры менен кошо бүтчү маселе, ошондо сөздү мен козгоп, калмак-казактын да чырчатагын кошо айтабыз» – деп, Көрпө баатырдын көңүлүн уютту. Айта кетүү керек, кызай казактарды Текес, Күнөстү жайлап кыштата турук алган Бегмат, Дербиш, Жараш, Аргын уруктары Көрпө баатыр менен ат салышып жүргөн бир чети курдаш, бир чети тең туугандары – Алтымышбай, Дарыбай, Сасалар эле.

Менменсинген баатырлар калмактарды элчиликтин желеги илинген жерден күтүп алды. Торко баа-

тыр жанына Дөлөн кандын он эки жашар уулу Дегени, Көлбек чеченди, андан башка нечен акылман-көсөмдү алып, туунун башын ийип, таазим кылып жеңилгенин билгизди. Каада боюнча баатырлар кол алышып көрүштү. Баарысы катар олтуруп даам таткандан кийин, бал тилге салып Көлбек чечендин айтып турганы:

«Жакшы жышаан, Сейитбек,
Эп келишип эки жоо
Эл болушуп турганы,
Чатак, чабыш басылган
Тынччылык элдин жыргалы.
Алдыңа келип Торконун,
Ийилгени-сынганы.
Ачылса көңүл жарк этип,
Унутулуп мурдагы.
Басташып жүргөн душмандын,
Башына жетти кылганы.
Бет келишкен жериңден,
Касың Дөлөн жок болду,
Калмак, кыргыз болгону
Камаша түшүп токтолду.
Кайра тийди колуна,
Ата конуш коргону.
Ушул болот Сейитбек,
Башыңа сыймык конгону.
Душман көрбөй эл кылгын,
Бала Деге, Торкону.
Балам, чыгышы жаман камышты
Көл ичинен өрт алат.
Бир албастан төрт алат
Жүрүшү жаман жигитти,
Эл ичинен жоо алат,

Эрегишкен доо алат.
Элден чыгып озгонду,
Өзгөгө койнун созгонду,
Алтын алат коюнун,
Аягында жөн койбой
Кылыч кесет моюнун.
Мааниси терең, Сейитбек,
Айтылып жаткан оюмдун.
Четине душман жолотпой,
Асыра эми кыргызды.
Жакшы күтүп, жакшы жүр,
Башыңа келген сыймыкты.
Кесир кылсаң кетпейби,
Келе турган ырыскы,
Акыл менен аласың,
Асмандагы жылдызды.
Таалим алып Аккандан,
Таанып калган баласың,
Аркы-берки турмушту.
Анык баатыр экенсиң,
Атагың бар салмактуу,
Теңириң кеткен тааныбай,
Баш ийдирдин калмакты.
Күнөөбүз болсо кечиргин,
Баатырым, келип турабыз.
Тартуу кылып мал башты,
Алдына келген калмактар
Башы тартуу, Сейитбек.
Минип турган алдында,
Аты тартуу, Сейитбек.
Адыр толо жайнаган,
Малы тартуу, Сейитбек.
Керек болсо Көлбектин,
Жаны тартуу, Сейитбек.

Сурайм десен калмактын,
Шаары тартуу, Сейитбек.
Алтын, күмүш аралаш,
Зээри тартуу, Сейитбек.
Кара калмак, калың журт,
Эли тартуу, Сейитбек.
Баарысынан сонун да,
Ынтымакка келишсек.
Берен баатыр өзүнө
Жакшы белек камдадык,
Бой экен деп өзүндү
Сулуудан сулуу тандадык.
Улуу кызы Торконун,
Санжыргал аттуу бир кызын
Сейитбек сага арнадык.
Өңдөшүнөн сан жылкы,
Жыйып туруп айдадык,
Көчүп чыктык Жазыдан
Калсын деп көөнү жайланып,
Келишкен чыгаан жоргодон
Кермеге жүздү байладык.
Арканын жибек тарттырдык,
Отуз качыр, он төөгө
Түркүн дүйнө арттырдык.
Эптеп оокат кылганга
Азыноолак мал-жан калтырдык.
Жок калса мейли малыбыз,
Бергенди баатыр алыңыз.
Мал жардысы эки жыл,
Эптеп кайра Зайырбек,
Эсен калса болгону –
Өлбөй чымын жаныбыз»

деп Көлбек чечен сөзүн бүтүрдү. Көлбек чечендин сөзү баарынын көңүлүн уютту. Кыргыз, калмак

жарашып, төрт жактан келген төрт төрө жанашып, каны, беги аралашып, күз салкыны деп көк шиберге килем салдырып, тегерек тартып олтуруп, бал кымыздан куйдуруп, кыдырата сундуруп сөзгө кирди. Катар кемеге казылды, казысы карыш бээ, куйругу кучак кой союлуп эт асылды. Баатырлардын аңгемеси барган сайын кызый берди. Чечендер казат кайгыны унутуп, укмуш дастандан кеп уруп, угуп турган адамдын боорун эзген шат күлкүгө алып келди.

Сейитбек кыз кабарын укканда Мөл сулуусу кылт этип, эми эсине түштү. «Кызга берген убадам бар эмес беле, Мөлдү таштап кантип Санжыргалды аламын, муну кырк жигитке, Зайырбек абама кенешсем бир акыл табылаар» – деп суурулуп чыгып, кырк жигит турган өзүнүн ордосуна барды. Ар кыл тамашаны айтышып, ар кызыкка батышып сөз кезегин таап, Сейитбектин Зайырбекке жана кырк жигитке айтып турган жери:

«Айланайын, Зайырбек,
Атамдай көргөн агамсың.
Курманбек менен тең өскөн,
Курсакта сырды кеңешкен,
Мен дагы сага кеңешип,
Оюмда сырды айтайын,
Туура эмес аның дебесен.
Жаным, аба, карачы,
Калмактар келди багынып,
Калың дүйнө мал менен
Мойнуна курун салынып,
«Чымындай жаным койгун» – деп,
Чыркырашып жалынып,
Жакшы жышаан мына ушу –

Ынтымак болду аягы,
Кыргыз калмак урушу,
Башыма келген сыймык го
Багынып жоонун турушу.
Калмактан келген олжону,
Аман болсок бөлөбүз,
Буюрганын көрөбүз.
Айтайын, аба, аныгын.
Чатак жумуш ушунда –
«Сейитбек бойдок экен» – деп,
Мага арнап келген кызын да.
Угуп турчу кырк жигит,
Айткым келди бир сөздү,
Элестетип айтайын
Кашкарда жүргөн бир кезди.
Атам Аккан колунда,
Он эки жылы жүргөмүн,
Көпөлөк менен жарышып,
Кең, тарын билбей дүйнөнүн.
Мен да бойго жеткемин,
Боз улан менен бир басып,
Селкилер менен күлгөмүн.
Бир сулуу үчүн артылып,
Арбыган дартым күндөн-күн.
Ашыктык кыйын иш экен,
Жалынсыз отко күйгөнмүн,
Калтар көз нечен сулуудан
Жактырып бирөөн сүйгөмүн.
Эстесем зырк дейт бүт денем,
Дарт чалган өңдүү бир жерим,
Ойлосом ошол селкини
Опкоолжуй түшөт жүрөгүм.
Башкага көңүл бурулбай,
Ошондо калган тилегим.

Болот го деп ойлогом
Барчын уя түнөгүм.
Кыялым сүйүп жактырган,
Кылыгы менен мүнөзүн,
Тенегим келбейт миң кызга
Термелип турган бир өзүн.
Алыстан карап турчумун,
Калтардай басса чубалып,
Караанын көрүп кубанып,
Ойлосом кайда жүрөт деп,
Кан качат өңдөн кубарып.
Жеңесине пул берип,
Алчу элем кээде сулууну
Айнегинен чыгарып.
Ичтеги сырды айтышып,
Гүл бакта жүрдүк аралап,
Ашыктык оту күч алып
Күндөн-күн жүрөк жаралап.
Кучагын толо сүйбөдүм,
Кур кылган менен далалат.
Шек алса бирөө кокустан,
Болмокпус элге жаман ат.
Сулууга кыйын сөз келмек,
Жүрбөсөм артым тазалап.
Ашыктыктын айынан
Аттанып чыккам Кашкардан,
Артымды нечен каралап.
Сулуулардын сулуусу,
Суусардай боюн сыланган,
Суурулчуудай атылып
Сумсайган жүрөк кубанган.
Кундуздай сылап чачынан,
Кете албай турсам кашынан,
«Келээрсин акыр Сейит» деп,

Кейиштүү дабыш чыгарган.
Селкиден алыс кеткемин,
Таркабай жүрүп кумарлар.
Караңгы түндү жамынып,
Гүл бакка чыксам жазгырып,
Күлө албай ачык каткырып,
Күч алып тарткан күндөн-күн,
Күйүтү күчтүү жашчылык.
Ойлосом ошол күндөрдү,
Дал болом денем жанчылып.
Ала качат асманга
Жел минип кыял талпынып.
Эстей калсам сулууну
Күлгөнү кетпейт көзүмдөн.
Жамалы айдай, жалжалым.
Таасири башка сезилген,
Бермети жанып көзүнөн,
Беш көкүл чачы өрүлгөн.
Денеси жалын, кызыл чок,
Бетинен нуру төгүлгөн,
Барчындай сындуу мүчөсү,
Маралдай басып керилген,
Башкага жанбай махабат
Баш ийип жүрөк берилген.
Дубалап алган немедей,
Калгамын бир жол берилип,
Жеткизбей Кудай койбосо
Калбасмын андан бөлүнүп.
Ал оюма чыгамын,
Калбаса денем көмүлүп,
Карааным менин көрө албай
Жүргөндүр сулуу зеригип.
Мен кетээрде калды эле,
Көзүнөн жашы төгүлүп.

Сулуулугу эриш-аркактай,
Акылы терең көл эле,
Аныгын эми айтайын
Ал сулуум аты Мөл эле.
Келишимдүү уз эле,
Кербен башы Вазил кан
Ошонун кенже кызы эле.
Кетээримде Кашкардан,
«Белегим сага ушу» – деп,
«Ак шумкар асыл кушун» – деп,
Шыңгыроосу алтындан,
Чамгарасы күмүштөн,
Шумкарга таккан жылаажын.
Куш силкинсе кыңгырап,
Кубанат угуп кулагым.
Көңүлүм сүйгөн Мөл сулуу,
Өзгөгө кантип кыямын.
Көз жашы аккан мен үчүн,
Көтөрө албайм убалын.
Ошон үчүн курдаштар,
Санжыргалды алууну
Ылайык көрбөй турамын.
Канаттуунун учкулу,
Карчыга оной куш эмес,
Азамат эрге ылайык
Санжыргал бекер кыз эмес.
Алтындан боосун чалса дейм,
Ылайык Бөрү баатырга
Эп көрсөнөр алса дейм.
Айланайын, абалар,
Кенешти мындай курсак дейм:
Санжыргалдай сулууну,
Көрүнө нике кыйсак дейм,
Эсепсиз малды кырсак дейм,

Той каадасы кылсак дейм.
Калмактан келген калың мал,
Алтын, күмүш канча зар,
Туура экиге бөлсөк дейм.
Калыны болсун кыздын деп,
Кайырып теңин берсек дейм.
Кайың саап калмак калбасын,
Аны да байкап көрсөк дейм.
Дүйнөгө көзүң канабы,
Ач, жылаңач таштабай,
Ойлойлу катын, баланы.
Калган малды Кашкарга
Калыңга айдап баралы.
Андан да барып бир сулуу,
Буюрган болсо алалы.
Элге жетип эсен-соо,
Жыргап жатып калалы.
Акканга айтар сөзүң тап
Ушул иштин айласын
Кырк жигит, аба өзүң тап».

Мына ушинтип Сейитбек өзүнүн оюн ортого салды. Зайырбек, кырк жигит: «Айтканың акыл кеп, андай иш болсо биз макулбуз. Кудай берейин десе бат эле, куш боо бек болсун Бөрү баатыр!» – деп каткырып күлүшүп, капкайда черди жибитип тамашага өтүштү.

Көрпө баатырдын сыйы түгөнөөр эмес. Коноктор казы-картага тоюп, суусунга кымыз ичип, кызык сөздөн салып дуулдап жатышты.

Эми «Калмактан келген олжону бөлөлү жана калмакка тиешелүү жооп берели, мындан аркы иш кандайча болот?» – деп Аккан, Зайырбек акыл курушту. Ошондо Зайырбектин Акканга Сейитбектин оюн жана өзүнүн уюган көңүлүн айтып турган жери:

«Ардагым Аккан, кулак сал,
Айтыла турган сөздөр бар,
Сейитбек менен биз жактан,
Бир азыраак кабар ал:
Калмактан келди түрүлүп,
Канча дүйнө, канча мал.
Адам көзү тоёбу,
Өлмөйүнчө кайран жан.
Кабар ал менин күнүмдөн,
Кубанып турам бүгүн мен,
Аккан сенин колундан,
Өлгөн жаным тирилген.
Бактыга мындай жетүүгө,
Бечара жаным түңүлгөн.
Айтайын эми аныгын,
Не иштен жүрөк сүйүнгөн.
Баштайын сөздү биз жактан,
Башкача сулуу кыз жактан,
Иш башы ушул болгон соң
Сүйлөйүн башка бурбастан.
Ийри отуруп кеңешип,
Бүтүрө кетсек бир баштан.
Акыл менен чечели,
Алдыда бир чоң дастан.
Сейитбектен сөз угуп,
Жаңы болдум кабардар,
Ашык болгон жаштар бар,
Айлыңа чоң той баштаар бар.
Аңгеме башы бул экен,
Ачыгын, каным, айтайын.
Көзү түшкөн Сейиттин,
Көчөлөш сулуу кыз экен.
Сулуунун аты белгилүү,
Вазилкан кызы Мөл экен.

Жактырганы ошонун
Теңдеши Сейит эр экен.
Айтымында ал сулуу,
Терең акыл жароокер
Мөл эмес эле көл экен.
Келин кылып алууга,
Ылайыктуу неме экен.
Сулуунун атын укканда,
Кубанды менин жүрөгүм,
Орундатсак деп ойлойм
Эки жаштын тилегин.
Айтымында Мөл сулуу,
Күкүктөй таңшып калган го,
Сейнектей сырын Сейитбек
Сездирбей жүргөн арман го,
Чыдатпай ашык жалыны
Чын сырын айтып салган го.
Ушул ишке күнөөлүү,
Оомалуу кээде төкмөлүү
Бул дүнүйө жалган го.
«Калың алып, каадалап,
Кең Кашкарга барсам» – дейт,
«Улуксат берсе атакем,
Мөл сулууну алсам» дейт.
Ал сулуудан башкасы,
Жакпайт экен көөнүнө.
Торконун кызы Санжыргал,
Ылайык дейт Бөрүгө.
Калмактан келген олжону,
Сизге берди бөлүүгө.
Зээни кейийт Сейиттин,
Дагы эле калмак элине.
«Ылайык болоор бекен?» – дейт,
«Олжонун теңин калмакка

Калын деп кайрып берүүгө».
«Шартыбыз болсун биздин» – дейт,
«Каадасы болсун кыздын» – дейт.
Ушундай ойдо турабыз,
Акылы тунук, абаке,
Айтчы, биз кандай кылабыз?»

Ошондо Зайырбектин сөзүн угуп, кумардан чыгып, акыл ойлоп тунжурап, иштин аяк-башын байкап, кээ сөзүнө башын ийсе, кээ сөзүнө башын чайкап, Аккандын Зайырбекке кайра айтып турган жери:

Адилет Аккан кеп баштап,
Акырын сүйлөп, бек таштап:
«Айтканың чын, Зайырбек,
Азаматым», – деп баштап.
«Ишеничиң бар болсо,
Көңүлдө максат орундайт.
Акыл менен туюктан,
Азамат өтөт жолун таап.
Айтканың баары макул кеп,
Көңүлгө жагаар макул кеп,
Ар ишти байкап айткандыр
Абайлап туруп Сейитбек.
Санжыргалдай сулууну,
Ылайык десе Бөрүгө,
Анысы жаман иш эмес
Менин да жагат көөнүмө.
Азамат эрге ылайык,
Туулган кыз калмак элинде.
Башыңдан өткөн, Зайырбек,
Ашыктык кызык эмеспи.
Жашчылыкта өмүрдө
Азабын тарткан жаштыктын

Анын баары көңүлдө.
Сулуулар тартат адамды,
Чындап көөнүң берилсе.
Жактырганы Мөл болсо,
Колдогу жумуш турбайбы,
Көп кечикпей анда биз
Аяк-башты жыйнайлы.
Байкадыңбы Зайырбек?
Алды жакта кичине,
Ката жумуш турбайбы.
Оюнда го Сейиттин,
Калмактан алган мал менен,
Кашкардан барып кыз алуу.
Бул оюна Сейиттин,
Уюбаймын Зайырбек,
Айтайын уккун кыйла кеп.
Жоонун малы мал болбойт,
Жолдошту күткөн кар болбойт.
Жоонун пулу пул болбойт,
Жоодон өлсө кун болбойт.
Бөлтүрүк баксаң ит болбойт,
Бекер мал күтсөң түк болбойт.
Арзандын пулу татыбайт,
Дүйнөгө адам тоёбу?
Түк күткөн сайын калтырайт.
Мөл сулууну Сейитке,
Кантип алып берейин
Жоодон түшкөн мал менен.
Дүнүйө жыйсаң тыйынча,
Кошо кетип жок болот,
Денеден чыккан жан менен.
Кадырым бар калкымда,
Казынам толгон алтынга.
Керек болсо Сейитке,

Казынам ачып карк кылам,
Катын алып берүүгө
Малымды чачып зарп кылам,
Кыргыз да кыйын калыңга,
«Катын алам» – деп чыкса,
Аябай берээр канына.
Кадимкидей тургандыр,
Кулпусун бузуп ачпаса.
Курманбек эрдин казына.
Көнүлүндө жактырып,
Тандасын өзү зайыбын.
Эч кимден тыйын чыгарбай,
Өзүм берем калыңын,
Бойдок коюп эмгиче
Өзүмдөн кеткен айыбым.
Буюрса ондоп аламын,
Бузулган иштин калыбын.
«Кашкардан катын алды» – деп,
«Кыргыз менен казакты
Катары менен чанды» – деп,
«Кашкарлыктын Акканы
Сейитбекти имерип,
Өз жолуна салды» – деп,
«Башынан көөнү токпу?» – деп,
«Кыргызда сулуу жокпу?» – деп,
Өзүң айтып койбосоң.
Менменсинип чиренген,
Эриң айып койбосо.
Жалпы кыргыз ак калпак,
Элиң айып койбосо.
Махабаттуу жаштардын,
Жолун кантип тосомун,
Мөл сулуу менен Сейитти
Эсен болсом кошомун.

Кыздары сулуу Вазилкан,
Башынан билем жомогун.
Калмактан келген олжонун,
Ондон бирин алалы,
Куда кылып Торкону
Кубантып жолго салалы.
Чындап сынап байкасам,
Баласын берип олтурат,
Түбү болбойт залалы,
Жоолашкандан не пайда?
Жакшы жумуш эмеспи,
Эл болуп көңүл агаруу.
Ат теринче олжо алып,
Туулуп өскөн жергеге
Кубаныч менен баралы.
Ажырата кетели,
Калмак-казак чатагын,
Даназалай кетели,
Эр Сейитбек атагын».

Баатырлар ийри олтуруп, түз кенешип, адегенде Көрпө баатыр менен Торко баатырдын ортосундагы чыр-чатактарын бүтөдү. Экөө элдешип кошуна айыл конуп, өзөндөш суулаш болуп кол салышпай, эл чабышпай ынтымактуу жашоого бүтүм кылышты.

Андан кийин олжону эсептеп, ондон бирин бөлөк коюп калганын калмакка кайра кайтарды. Дөлөн кандын уулу жаш Дегени зуркунуна* жыгылтып, төш тийгизип, кылыч жалап, ата канын кечишип жан кыйышпас дос болду. (Айта кетүү керек, бул эки дос укумунан тукумуна чейин ажырашкан эмес, жана бир-бирине кара санаган эмес. Бул жөнүндө Сейитбектин уулу Шырдакбекте даана айтылат).

Торко баатыр Санжыргал менен Бөрүнү чекесинен өөп, тогуз төөнүн себин берип: «Жүргөн жеринер урмат болсун, өзүнөр өмүрлүк курдаш болгула!» – деп батасын берди. Чыр-чатагы бүткөндөн кийин кары-жашы менен коштошуп, калың малды кайра айдап калмактар сүйүнүчтүү түр менен калаасын көздөй бет алды.

Кызайлар кызыл-тазыл кылып кызга ылайык өргө көтөрүп, Санжыргал менен Бөрү баатырды бийкечтер жандашып «Эртең аттанар күн» – деп чоорчу чоордошуп, ырчы ырдашып, бийчи бийлешип, кыз жигит айкалышып той болуп турган жери:

Калмак, кыргыз эки жоо,
Эл болуп көөнү жайланып,
Кыз оюнун курушуп,
Кыз-жигити айкалып,
Чоорчу чоорун сыздатып,
Домбурасын бурашып,
Токтобой ырчы ырдашып.
Эки-экиден кошулуп,
Казактар өлөң созушуп.
Кашкарлыктар бийлешип,
Кыл кыякка кошулуп,
Күлкү менен тамаша
Айылдын ичи ыракат.
Нурун төгүп ай күлүп,
Асмандан жылдыз кубанат.
Кыз-жигит ойноп куунашып,
Тамаша менен дуулашып,
Айлуу түндү жаңыртып,
Ак шеке ойноп жарышып,
Карылар төрдө олтурат
Өткөндөн кепти салышып,

Кызыгына келгенде,
Каткырышып калышып,
Кызык болду тамаша.
Кумар кана той болуп,
Аш-тамак күлкү мол болуп,
Той аягы бүткөн кез
Аттана турган жол болуп.

Эртеси эр Сейитбек душманынын мизин кайтарып, ата конушу Жазыны ажыратып кайта алып, ат теринче олжо алып, душманынан өчү канып, калмак-казактын чатагын басып, ар ишке көңүлү жайланып, кош айтышып Телторуга аттанып, келген жагын бет алып, жигиттери менен текши жолго чыгышты. Жолдон арбактарга куран окуп, Аккан өзү билген кыска жолго салып, бир аз күндө эле баатырларды кең Кашкарга алып келди. Сейитбек чоңоюп өскөн элин-жерин аман-эсен көрүп, карыжаш менен учурашып сагынганы таркады. Аккан кырк жигитке өзүнчө ордо-жай берди. Алар шаар көрүп, Сейитбек менен эриксе куш салып, тамаша сейил куруп жата беришти.

Аккан да жөн жаткан жок, шаарын, ордосун, эл журтун жөнгө салып коюп, Вазилканга жуучу жиберип, куда түшүп болочок ишти алдыртадан иштеп оңуна сала берди.

Эл эр Сейитбектин атагын апыртып, даназалап, эл чогулган жерде кеп кылуучу болду. Айрыкча калмакка Аккан менен кошо барган жигиттер Сейитбектин эрдигин эл ичине тез эле жайып жиберди.

Сейитбек баатыр тынч жата албай, ак тамга бата албай, Мөл сулууга ачык бара албай, эч арга таба албай күндүз камынып, караңгы түндү жамынып Мөлдүн гүлбагын аралап өзү чек кылган, нечен ирет сулууга жолуккан жерине келди. Сейитбек баатыр

туш тарабын көпкө тыңшап турса эч шек билинбейт. Баатыр эрдигине чыдабай башына найза темир койдуруп, бышкан кыштан соккон алты кез тосмо тамдан арстандай каргып өтүп, Мөл сулуу жаткан ак тамга барып айнегинен шыкаалады. Чырагын өчүрбөй, кийимин чечинбей ак мамыкта айдай бетин нурдантып, кундуз чачын чубалтып, калтардай керилип сулуу уктап жаткан экен. Ошондо Сейитбектин Мөл сулууну ойготуп айтып турган жери:

«Карлыгач канат, кыйгач каш,
Санаасы бирге, кадырлаш,
Ашыктыктан тутанып,
От болуп күйгөн жалын жаш.
Өңүндү көрүп ан сайын,
Өрттөнөт денем жалындап.
Уюган боюм сергитип,
Уйкудан сулуу көзүңдү ач.
Ашыктыктан болдум мас,
Азапты тарткан күлгүн жаш.
Айдай жүзүң көргөндө,
Ансайын жүрөк жалындап,
Атайы келдим көргөнү,
Айнектей сулуу көзүңдү ач.
Сүйүүнүн оту жалындап,
Суу ичпей ооруп болдум мас.
Суусардай боюн көргөндө,
Суурулат жүрөк жалындап,
Сүлөөсүндөй керилген
Сүзүлбөй сулуу көзүңдү ач.
Жамалы жаркын күн сулуу,
Жайында өскөн гүл сулуу,
Таба албай барам тынчымды,
Таркатчы бойдон уйкунду.

Куса болуп өзүнө,
Кумарым ичте ашынды,
Кубаныч бассын жүзүмдү,
Көтөргүн сулуу башынды».

Түш көрүп, таттуу уйкуда уктап жаткан сулуу Сейитбектин табышынан селт этип ойгонуп, жүрөгү аттай туйлап, денеси оттой жанып бүткөн бою чымырай түштү. Ошондо Сейитбектин жамалы жаркын сулууга дагы айтып турган жери:

«Кетирип түндө тынчынды,
Качырып бойдон уйкунду,
Караңгы түндө мен келдим,
Карачы, жаркын Мөл сулуу,
Капага салбай өзүмдү,
Кашыма басып кел сулуу.
Талаага чыккан талсынбы,
Таң, күнүм эсен барсынбы?
Таңшыган үнүм угуучу,
Таалайга бүткөн жансынбы?
Бакчага чыккан талсынбы,
Бак, күнүм эсен барсынбы?
Балкытып боюм кубантаар,
Бактыма бүткөн жансынбы?
Уйкунун уусун таратып,
Умачтай аччы көзүңдү,
«Ү» деген үкү үндөнтпөй
Укчу бир айткан сөзүмдү?
Таттуу уйкунду таратып,
Татынам аччы көзүңдү?
Таңшыган күкүк үндөнтпөй,
Тыңшачы айткан сөзүмдү?
Түнүндө уктап тынч албай
Түгөйүм, көргөнү келдим өзүңдү».

Мөл сулуу төшөктөн башын көтөрүп, Сейитбек экенин тааный коюп, эмне кыларын билбей апкаарый түштү. Ойлоно түшүп билмексен киши өңдөнүп айтып турган жери:

«Айлуу түндү жамынып,
Ак шумкардай камынып,
Адашып келген ким болду,
Алда кимге жалынып?
Жылдыздуу түндү жамынып,
Жагалмай куштай камынып,
Жалдырап турган ким болду,
«Жалжалым» деп жалынып?
Ай жылдыздуу түн менен,
Атымды айткан ким болду?
Арген добуш үн менен,
Уурданып келип түн менен,
Уйкумду бузган ким болду,
Убайым добуш үн менен?»

Мөл сулуу терезеге жакын келип, чочуган жандай айтып турган жери:

«Айнектен жүзүн бурган ким,
Акмалап келип турган ким,
Антташкан жары бар өңдүү,
Атайлап колун сунган ким?
Жалдырап жүзүн бурган ким?
Жалжылдап келип турган ким?
Жубайлаш жары бар өңдүү,
Жалооруп колун сунган ким?
Ашыктан оту озгон ким,
Айлуу түндү тозгон ким?
Алда кимди күткөнсүп,
Айнектен мойнун созгон ким?
Кумары баштан озгон ким,

Карангы түндү тозгон ким?
Курбалдашын күткөнсүп,
Куудай мойнун созгон ким?
Кызы бар үй экенин,
Адашып, билбей жүргөн ким?
Айсыз түндө кайсалап,
Ачуума келип тийген ким?
Келиндүү үйдөй келген ким,
Көп басып жаман көнгөн ким?
Тынчын алып кишинин,
Түн уйкумду бөлгөн ким?
Айт, деймин ачык жообунду,
Тарт, деймин бачым колуңду.
Кароолчуну чакырып,
Катырам бекер шорунду.
Жигит да сендей болоорбу,
Кыз андыган оноорбу?
Тамаша кылба эрмекке,
Тапкансыбай онойду.
Салып коёт зынданга,
Туюп калса кароолчу,
Айтканыма көн, жигит,
Акыйнек айтпай кет, жигит.
Ар түркүн сөзгө калабыз,
Аз жериң калса, эл билип.
Акыры ушул кеп, жигит,
Акылдабай кет, жигит.
Бөлөкчө жаман уят да,
Бей киши менен кыз түндө
Бет алышып турганы.
Атайы келген жансынбы?
Күнөөсүз жерден өзүмдү
Же жаман аттуу кылганы».

деп Мөл сулуу айнектен боюн жашырып, Сейитбек-ти тик карай албай терезенин далдаасына жашынып, кылтыйып карап, кыйла ойду самап турду. Сейитбек Мөл сулуунун кылыктанып турганын сезип, кашкая күлүп айтканы:

«Айлуу түндү бузган мен,
Айнектен колун сунган мен,
Айдаым сени көрүүгө
Акмалап келип турган мен.
Жылдыздуу түндү бузган мен,
Жалооруп колун сунган мен,
Жалжалым сени көрүүгө
Жалдырап келип турган мен.
Айлуу түндө тозгон мен,
Айнектен мойнун созгон мен,
Алтыным сени сагынып
Ашыгып кумары озгон мен.
Караңгы түндө тозгон мен,
Куудай мойнун созгон мен,
Кара көз сени сагынып
Кумары баштан озгон мен.
Убайым санап сызган мен,
Уйкуңду келип бузган мен.
Тааныбас киши өңдөнүп,
Таң калбачы, жан эркем.
Жай албай туйлайт кабынан,
Жалындап жүрөк сен десем.
Сынайсың кечке кишини,
Сыздатып менин ичимди,
Ойлочу жаным Мөл сулуу
Өзүңдүн кылаар ишинби?
Ак шумкар болуп көкөлөп,
Айланып келдим алыстан.
Айттырбай билчи сырымды,

Акылы артык даанышман.
Аңкоолонсоң ан сайын,
Алсырап барат байкуш жан.
Көк шумкар болуп көкөлөп,
Көргөнү келдим алыстан.
Көөдөндөгү сырымды
Көрбөй билчи, даанышман.
Кыйналып кетип баратам
Көрмөксөн болсоң байкуш жан».

Мөл сулуу дагы бир жолу сөзгө салып көрөйүн деди эле, кокусунан кароолчунун көзүнө илинип калып, Сейитбек уят же ыза болуп калбасын деп, шашып айнекти ачып, аны киргизип алды. Эки ашык кучакташып көрүшүп, айдай беттен өбүшүп, бою балкып эришип, кубанычка батышып, кусасы жазылып, магдырап көпкө турушту. Мөл сулуунун Сейитбекке карата жагалданып, эсендигин сурап турган жери:

«Арстаным, Сейитбек,
Таптыңбы эсен элинди,
Ак калпак кыргыз жайлаган
Ата конуш жеринди?
Сагынганың таркатып,
Саламат эсен келдинби?
Сыймыктаймын, Сейитбек,
Башыңа конгон багыңды.
Ордун баскан атанын,
Алдында алтын тагыңды.
Зоболон көктө жигитсин,
Жаш жүрөгүң жалындуу.
Кагылайын, кырааным,
Кырк жигит башын курдунбу?»

Кырчылдашып калмакка
Качырып найза сундунбу?
Кегин алып атаңдын,
Душмандан бир жол тындыңбы?
Курчуган мизин кайтарып,
Баш көтөргүс кылдыңбы?
Калмакка кетти деп угуп,
Көп тарттым сен деп убайым,
Көргөзөөр деп жүргөнмүн,
Жүзүңдү кайра Кудайым.
Сен кеткенде, Сейитбек,
Ичкен ашым уу болду,
Бал ичсем даамы суу болду.
Санаага батып жаш жаным,
Саргарып өңүм куу болду.
Ойлой берип өзүңдү
Уктабай таңды атырдым.
Учу жок ойго чөмүлүп,
Уйкуну бойдон качырдым.
Убайды жалгыз мен тарттым,
Учкан куштан жооп жок
Узакка кетип асылым.
Санаа кыйын дарт экен,
Сары дат болдум жез өңдүү,
Сабыры суз тек жүрдүм,
Акылы кеткен нес өңдүү.
Шаң күлкү качты боюмдан,
Санасам чыкпай оюмдан.
Алысты тиктеп мен жүрдүм,
Алтын боолуу ак шумкар
Качырган өңдүү колумдан.
Эргүүчү үмүт алдыга,
Каалап жүргөн адамым
Калчуудай чыгып жолумдан.

Алсыратты өзүмдү,
Аттанып алыс кеткениң.
Акылым менен жетсем да,
Аракет кылып жетпедим.
Эстеген кезде гүл бакта,
Өткөрдүм жайдын кечтерин.
Фатима жеңем жанымда,
Колтукташып бир басып,
Кол берген жериң эстедим.
Кулагыма угулуп,
Кош айтып турган кептерин,
Унутайын десем да,
Күн-түнү ойдон кетпедиң.
Күндүзү көрөм өңүмдөн,
Мынчалык неге берилгем.
Түнкүсүн кетпей түшүмдөн,
Билгизбей жүрдүм эч жанга,
Түйшүктү тартып ичимден.
Бир тиктеген көз менен,
Бир айткан ишенич сөз менен,
Кеткендей болдуң дубалап,
Бара албадым артыңдан
Кыз атым менен кубалап.
Капаста жүрдүм саргарып,
Күн көрбөй өскөн чөп болуп,
Кызыл кан качты денемден
Катылган кайгы көп болуп.
Алты күнү мурдаарак,
Жеңемден кубаныч кеп уктум.
«Калмакты жеңип, Сейитбек,
Кашкарга келди» – деп уктум.
Чыккандай болду онунан,
Ошондо күткөн тилегим,
Ордуна келип оңолду,

Опкоолжуп жүргөн жүрөгүм.
Табышсыз үнүм басылды,
Табылган өндүү түгөйүм.
Ажыратсак чынжырын,
Ашыктык салган кишендин,
Бүдөмүк ойлор жоголуп
Жүзүндү көрүп ишендим».

Ошондогу Сейитбектин айтып турган жообу:

«Эр жигиттин иши экен,
Жаракты илдим боюма.
Жетип келдим Мөл сулуум,
Каалаган максат оюма.
Абийир алып мен келдим.
Намысым тийип колума.
Аттанаарда Кашкардан,
Кылчактадым артыма,
Амалсыздан сыр кайтпай
Таба албай дабаа дартыма.
Жоодон барып өч алуу,
Билесиң ата салды да.
Басынтса жоосун эр жигит,
Ары менен данкы да.
Жалын жүрөк азамат,
Караган коргон калкына.
Буйдалды колум жоо менен,
Бурулуп келдим, соо денем.
Кармашып келдим жоо менен,
Кайрылып келдим, соо денем.
Кылкылдаган көп колго,
Кырк жигит баатыр тең болуп,
Жарагын илип жанына.
Жарашып бойго дем болуп,
Талкаладык душманды

Таалайда жолум кең болуп,
Ары-бери тартышып,
Жараштык кайра эл болуп.
Кайрылып келдим Кашкарга,
Каалаган кишим сен болуп.
Ак жибек боомду тагайын,
Ар акылын табайын,
Антташкан жарым сен болсон
Арбыган бакты-таалайым.
Ак шумкардай талпынтып,
Айлыма алып барайын.
Айтканымдан чыккан жок
Акылым курсам агайым.
Көк жибек боомду тагайын,
Көп акылын табайын,
Кыяматтык жар болсон.
Көкөлөйт менин таалайым.
Көк шумкардай талпынтып,
Калкыма алып барайын.
Көнүлдө сырым эп көрдү,
Кеңешим курсам агайын.
Ортого салдым адамды,
Терең Аккан атамды,
Өзүң менен баш кошсом
Арылтам бир жол капамды.
Жетим атым айтылбай,
Боломун эки аталуу.
Жаракөрүм Мөл сулуу,
Туура үч күн дегенде
Шаан-шөкөт менен келемин.
Булбулдай жанган көзүңдү,
Буюрган болсо көрөмүн.
Каалаган кишим сен болуп,
Кашкардан кайын тандадым.

Каадасы экен элиндин,
Калынды арбын камдадым.
Буюруп Кудай жалгаса,
Бузуктун оту жанбаса,
Мөлмөлүм ойго жетээрбиз.
Кайын жак чүнчүп чанбаса,
Алтыным менин Мөл сулуу,
Акылдап согот жүрөгүм.
Анысына карасам,
Айныбай келээр тилегим,
Сен болчудай сеземин
Акыреттик түгөйүм.
Күмүшүм менин Мөл сулуу,
Дүкүлдөп согот жүрөгүм,
Дабышына карасам
Так келчүдөй тилегим.
Так өзүң деп сеземин,
Кыяматтык түгөйүм».

Ошондо Мөл сулуунун Сейитбекти кубантып ай-
тып турган жери:

«Эр Сейитбек, асылым,
Эр жүрөк бала, баатырым.
Тунуктугу күзгүдөй,
Тубаса терең акылың.
Туура оюндан жанбачы,
Тумандатпай акырын,
Сүйүнчүм баатыр айтайын,
Сүйүнгөнүмдү байкагын.
Кубанчым баатыр айтайын,
Кубанганым байкагын.
Мурда күнү кечинде,
Фатима жеңем экөөбүз,
Басып чыктык сейилге.

Жыпар жыттуу гүлбакка,
Ай нурун сепкен кезинде.
Үмүт-талап мендеги,
Кезигем го деп өзүнө.
Караандар мага элестеп,
Көрүнгөн өндүү көзүмө.
Фатима жеңем кеп айтат:
«Мурунку күнү атама
Жуучу келди» – деп айтат.
Кудалашаар экенин,
Аныгын жеңем мага айтат.
Акылдашып атакем,
Айтканына көнүптүр.
«Болжошкон күнү келсин» – деп,
Убадасын бериптир.
Той башталаар күн окшойт,
Калаанын ичи шаңданып,
Ата-энем алдыртан
Калышкан окшойт камданып.
Каалаган ойго жетебиз,
Кыраан Сейит экөөбүз,
Айтылган ойго жетебиз,
Арстаным Сейит экөөбүз.
Каткырып күлүп капасыз,
Кашында жүрсөм кубанып.
Катар бассам жанына,
Кайың талдай буралып.
Кабарың кетээр алыска
Кашкардан барсаң кыз алып,
Айкалышып капасыз.
Айлында жүрсөм кубанып,
Азамат жары бир басса,
Ак кайындай буралып,
Атагың кетээр алыска

Аккандан барсаң кыз алып,
Каалап жүргөн бир максат,
Курбалдаш өскөн теңдиги.
Кыраан туулган азамат,
Кадырын билген элдики.
Кайып жүргөн көп ырыс,
Арамсыз ичи кеңдики.
Асмандап учкан каз, өрдөк,
Айланып консо көлдүкү.
Аппак булут, көпкөк муз,
Ашуусу бийик белдики.
Алдырбаган чоң намыс,
Арстаным, Сейит, шердики.
Эр Сейитбек меники,
Эңсеген Мөлмөл сеники.
Кан Сейитбек меники,
Каалаган Мөлмөл сеники.
Түгөнбөгөн таалай, бак,
Сени менен меники!»

Мөл сулуунун сөзүнө Сейитбек эт-жүрөгү элжиреди. Эки ашык дагы сыга-сыга кучакташты. Сейитбек баатыр: «Фатима жеңем экөөңө ала келген белегим» – деп кытайдын кызыл шурусунан кырк түндүк, Калмактын кара шурусунан кырк түндүк, беш кабат бермет, алтымыш акак, он оромол берди. Мөл сулуу бул белектерди алып абдан кубанды. Анан Сейитбек баатырды айткан ант, делинген сөз ордунда деп таңга маал айнегин ачып, ордодон узатып чыгарды. Сейитбек баатыр өзү келген жол менен ордосуна барды, ойго батып кыз калды.

Ордодон үч күн өткөн соң ойдогудай Вазилкандын ордосунда оюн башталды. Той-тамаша Кашкарлыктардын салты боюнча өттү. Ошондо оюн башчы

«Кыргыздын баатырларынан бири чыгып, биздин эрендер менен күч сынашсын» – деп катуу талап койду. «Ансыз оюн көркүнө келбейт, эл сурап жатат» деген шылтоо менен бир азга тойду токтотуп, ортого бир баатырын чыгарып койду. Муну көргөн Аккан: «Жигиттер! Биз кыргыз агайын менен күч сынашалы деп жаткан жерибиз жок, биз сый менен кыз берели деп жатабыз. Алар чаалыгып, жоо сайып, аты арып келишти. Андан көрө өзүңөр оюнзоок көрсөткүлө» – деди. Аккандын айтканы эки болгон жок, эр сайыш токтоп, башка кызык оюндар түгөл көрсөтүлдү. Тогуз күн дегенде той аземи бүттү. Кыздын себин камдап, сандыкка салып, качыр төөгө комдоп даяр кылды. Мөл сулууга айтылуу Көк-Шалкы жоргону токуду. Аман-эсен жеткизип келүүгө бир канча жигит кошуп берди. Сейитбектер да аттарын токуп аттанып, эл-журт менен коштошуп жолго чыгышты. Калың кашкарлык кыйла жерге узатып келишип кайра тартышты.

Эр Сейитбек келатат,
Капасы жок кубанып,
Эки бети кызарып,
Энсегенге жетишип,
Эки сулуу кыз алып.
Жигиттери жанаша,
Жандай чаап бастырып,
Капасы жок эрендер
Тамаша салып каткырып.
Күлкүдөн бою жыргашып,
Күкүктөй таңшып ырдашып.
Байлоодо туруп буудандар,
Көбө түшкөн эттери,
Канаттуу куштан кем эмес

Чү коюшуп кеткени.
Бажылдашып келатат,
Түгөнөөр эмес кептери.
Эр Зайырбек алдыда,
Эркечтей болуп жол баштап,
Келе жатат эренин,
Тамашасын жаштардын
Карап коюп кылчактап.
Санжыргал менен Мөл сулуу,
Экөө тең жорго мингени,
Кеп сүйлөшүп келатат
Көп окшобой тилдери.
Кээде калат угулуп,
Кең талаанын түзүнөн
Сулуулардын күлгөнү.

«Сейитбек баатыр Мөл сулууну алат» деген кабар угулганда кашкарлык жигиттерден ичи күйгөндөрү да болду. Андан эң эле жан аябай чыкканы Анжыян, Кокон, Маргалаң, Кашкарды тынбай кыдырган соодагер каракчы Каражаун эле. Ал Мөл сулуу үчүн тойдо эле жигиттерди кайраштырып, чатак чыгарууга аракет кылган. Буга Аккан жол берген жок. Мындан аргасы кеткенден кийин жигит курап, ээн жолдон тосуп капысынан кол салып, Сейитбекти кырк жигити менен жок кылып, Мөл сулууну тартып алып башка шаарды бет алып жөнөмөй болду. Акыры алтымыш жарактуу жигит курап, Ак-Чопонун ашуусуна келди. Ары өткөн, бери өткөн кербенди, жалгыз жарым адамды талап, Сейитбектин жолун карап, карышкырдай көзүн кызартып чыдамсыз күтүп жатты.

Бул жерге күнчүлүк жол калганда, Зайырбек калың такалуу аттын изин көрүп, «Бул соо адамдар

эмес, жоо кийимин кийип, жоо-жаракты бойго илип, даяр жүргүлө!» – деди. Жигиттер шайма-шай болушту. Каражаун Сейитбектин бул түрүн көргөндө жүрөгү кабынан чыгып, кол салууга чамасы жетпеди. Жанындагы жигиттери качууга камынды. Акыл куруп баары кербен кийимин кийиништи, Сейитбектер келип сураганда, «кайда бараарын билбей адашып жүргөн» кытай тараптан келе жаткан кербен болуп чыкты. Кашкар шаары кай тарапта калганын сурады. Баатырлар: «Биздин изге салып жүрө берсенер Кашкар шаарын табасыңар» – деп жүрүп кете беришти.

Каражаундар болсо «Жолборско кол салабыз деген бизде ар жок экен Сейитбектин сүрү эле миң эрдей экен, Мөл сулууну алаары эп экен. Куру намыстан бөөдө кырылып кала жаздадык, бир ажалдан Кудай сактады» – деп артын карабай качып жөнөштү.

Сейитбек баатырлар айтылуу Торугартка келгенде «Биз жай бара беребиз, ага чейин элге кабар салсын» деп алты жигитти алдыга жөнөттү. Жигиттер жетип, Эмилбек карыянын сүйүнчүлөп турган жери.

«Ассалоом алейкум,
Эмилбек кымбат атабыз!
Мал-жаныңыз текши аман,
Турдунузбу капасыз.
Туйгунуң сөзүн тыңшаныз,
Бир кызыкка батасыз.
Ат арытып аянбай,
Аттанганбыз алыска,
Өткөн өч, кеткен кекти кууп,
Тийгизип колго алышка.
Тартынган жокпуз бирөөбүз,
Так ушу жолку барышта.

Мөөрөйдү жоого бербедик,
Ураандашкан чабышта.
Бет келген жерден жок кылдык,
Менменсинген Дөлөндү.
«Жалп» дей түштү атынан,
Жана андан бөлөгү.
Калмактын кайрат кылганы,
Кара жерди жөлөндү.
Кичине айта кетели,
Эр Сейитбек төрөндү.
Жекеде найза сайганы,
Атасындай чеберди.
Телторуга мингенде,
Темирден соот кийгенде,
Айбат күчү ташыды
Айкырып жоого киргенде,
Кубанып карап биз турдук
Кылкылдаган көп колго
Кыраан куштай тийгенде.
Көрүнүшү тоо болду,
Качырганы баатырдын
Кылкылдаган жоо болду.
Берен экен Сейитбек,
Бет келген кайдан соо болду.
Мактанбайм абаке,
Бизде болду баатырлык,
Жер майышкан көп колду
Кырк эле киши качырдык.
Бала баатыр Сейитбек
Ата жолун жолдоду.
Арстан атам Курманбек
Арбагында колдоду.
Дөлөндөн кийин дөгүрсүп,
Дөөлөрүнөн калмактын,

Айбат кылган болбоду
Жоболондуу жоо жактан.
Жолу болду Сейитбек,
Жоонун жайын башкача,
Билет экен Сейитбек,
Жол баштаган биздерге,
Абам болду Зайырбек.
Эсине өлүм келбеген,
Бет алган жоону дегдеген,
Өжөр экен башкача
Өнөгүн жанга бербеген.
Айыгышкан адамын,
Жекеге чыгып, «Кел!» – деген.
Тартынбай жоодон жалтанып,
«Ким?» барат десе, «Мен» – деген,
Жаш болсо да кырк жигит
Жалын жүрөк эр экен.
Миң адамдай ар бирөө,
Айбаты ашкан шер экен.
Көргөндө калмак сестенди,
Көргүлүккө кез келди.
Көкүрөгүн зар кылып,
Өкүрөндөп келгендер
Кара жерге тепселди.
Аттары сууп таң ашкан,
Атына эрлер жарашкан.
Тулпар сындуу турганы,
Туйгундай кыргыз уланы,
Буудайыктай көрүндү,
Түрүлтө жоону кууганы.
Бар экен ошо Дөлөндүн,
Эрке, Торко баатыры,
А дегенде ошолор,
Айбаттанып качырды.

«Жайлаймын» деп келиптир,
Эр Сейитбек баатырды.
Жекелеше кеткенде,
Эсебин тапты Эркеси,
Элге качып кутулду
Эрдемсиген Торкосу.
Мына ошентип калмактын,
Бузулду аба ордосу,
Кыргын болду аябай,
Качкан калмак талаада.
Жеңилгенин билгизип,
Жети күнү дегенде
Элчи түштү арага.
Калмак минтип корушту
Кызайдын Көрпө баатыры
Боор тартып, бизге болушту.
Кароолчудан кеп угуп,
Кырк жигит менен Сейитбек.
Калмакка кетти деп угуп,
Артыбыздан акмалап
Айтылуу Аккан келиптир.
Кызыгын ошол сайыштын,
Кырдан жатып көрүптүр.
Акмалап бизди жатыптыр,
Эр сайышкан кызыкка
Аябай Аккан батыптыр.
Аккан, Көрпө, Сейитбек,
Кенешти бирге курушту.
Калмактын Торко баатырын,
Көп алымга жыгышты.
Баш-аягы бир айча,
Бүтүргүчө бул ишти,
Жата бердик кызайда.
Калмактын Торко баатыры,

Элинен сулуу тандаптыр,
Санжыргал аттуу бир кызын
Сейитбек эрге арнаптыр.
Сейит буга көнбөдү,
Көөнүнө туура келбеди.
Уруксат берди «Алгын» – деп,
Бала Бөрү баатырга.
Торконун кызын Бөрү алды,
Ыраазы болуп эл калды,
Серпишкен жоону талкалап,
Сейиттин чыкты атагы.
Бир жолу тынды ошентип,
Кыргыз, калмак чатагы.
Калмактан калың олжо алып,
Камчы салдык аттарга,
Бурулбастан эч жакка
Бет алып калдык Кашкарга.
Сейитбек асыл бала экен,
Көзү түшкөн Кашкарда
Көздөгөнү бар экен.
Башкалар жакпай көөнүнө,
Каалаганы ал экен.
Чындыгында ал Мөлмөл,
Азамат эрдин жары экен,
Алтындай болгон жан экен,
Жолуккан Сейит багы экен.
Турагы Кашкар шаары экен,
Аккандын кербен башчысы
Атасы Вазилкан экен.
Өзүнө туштук жактырып,
Сейитбек тапты курбусун.
Алып келе жатабыз,
Эки элдин эки сулуусун.
Кагылайын, абаке,

Толдубу купуя көөнүңүз,
Кубанып келген балдарга
Сүйүнчү арбын бериңиз!»

Эмилбек карыя Сейитбектин жоону жеңгенин угуп сүйүнгөнүн сураба. Баабединин бат айтып, ак сарбашыл жат айтып, сүйүнчүгө тогуздап малды көп айтып; сүйүнгөндөн чыдабай эки көздөн талаа-талаа жаш кетип муунун токтото албай турду. Сүйүнчүгө туш-тушка жигит чаптырды, заматта айыл ичи дүрбөп калды. Уккандын баары баабедин кылып, ак сарыбашыл чалып жатышты.

Сейитбектин эрдиги Эмилбек карыянын купулуна толуп, жалгыз күнгүрөнүп айтып турган жери:

«О, Жараткан кудурет,
Артык бакты турбайбы,
Атадан бала калганы,
Намысы тийип колуна.
Көкөлөдү арбагы.
Дүңгүрөдү атагы,
Басылып элдин чатагы,
Эки элдин башын эптеди,
Эрлерден буга жетпеди,
Эрегишкен душманын
Таманга салып тепседи.
Ырахмат улук Акканга,
Достук шертин актады,
Сейитбекти асырап
Ак шумкар куштай таптады.
Чоң атасы Тейитбек,
Бөтөнчө каардуу башка адам,
Түбүндө көрүп жамандык
Өзү да өлүп какшаган.
Башынан такта келаткан,

Кан тукуму аксаган.
Өлөөрүндө Сейитбек,
Өңөрө качып эр кылды,
Өзөгү бөлөк башка адам.
Жалгай көргүн баланы
Оо, кудурет Жараткан!»

Баатырлар Эмилбек карыянын ордосуна көз тайгылткан шаң менен келип түшүштү. Туш-туштан адам жайнап келип жатты. Күнү-түнү топурашып, учурашып жатышты. Баатырлар өз ордо, өз үйлөрүнө барышып, жатып калышты. Майдачүйдө той-тополоң жасалды. Эл эрлердин эрдигин, өнөрүн кеп кылып, даңкын чыгарып жатышты.

Ошентип эрлер эсен-аман элине кошулушту. Ангыча кыш, жаз өтүп жайнаган ысык жай келди. Эл текши жайлоого – айтылуу Ак-Сай, Арпага көчүп чыгышты. Сейитбек баатыр кырк жигити менен Ак-Сайды туруктады.

Бир күнү Сейитбектин ордосуна эл ичиндеги карыя көсөмү, акылман чечени, карыя казысы, ак чапан ажысы, баатыры, бектери келип түшүштү. Кандын сыйын көрүп олтуруп, көп ичинен мындай деген кеп чыкты: «Кечээ Курманбек баатыр өлгөндөн кийин эл башсыз, Курманбек ашсыз калды эле, экинчиден Сейитбек баатыр аман-эсен элине келип кошулду, ошого карата биз бир чети Курманбектин кудайысы, экинчи арты той болсун, кол жеткен жерге элге кабар берип, чоң той кылсак кандай болоор эле?..» – дешти. Олтургандар: «Бул ой эң туура ой» – деп чечишти. Аягы жаз өтүп, күзүндө ат чабууга жери кең Арпанын түзүндө аш-той аземин өткөрмөй болушту. Ошол күнү эле аш берээр

күндү да белгиледи. Кабар берчү жерлерин иреттеп, каттап чабарманын дайындады. Ашка сарп болуучу нерселердин баарын эсептеп чыгышты. Бул иштин баары тиешелүү шылуун адамдарга тапшырылды.

Сейитбек баатыр Арпага көчүп келип, Ак ордого көкала тууну көтөрүп аш-той белгиси кылып, күлүктөрүн таптап, тойдун камын көрүп жата берди. Сейитбек баатыр байкап көрсө, Тейишкандан кабар болбоду, келип учурашкан да жок. Ал турсун кабарга барган сүйүнчүгө эч жооп кайырган эмес. Акыры Сейитбек баатыр: «Канча кылган менен түбү кыйышпас тууган эмеспи, атайлап киши атказып ашка-тойго бир чакырып көрөйүн, келсе баштагыдай ага кылып алайын, келбесе дагы көрөйүн» – деди да, кат жазып, эптүү жигиттерден эки жигит жиберди. Тейишканга жазылган дубай салам.

«Колго алып камыш каламды,
Атамдай көргөн абаке,
Айтамын сага саламды,
Эли-журтун, мал-жанын,
Текши баары аманбы?
Султан аба, сиз жактан,
Сурагым келди кабарды,
Кадимкидей дуруспу,
Энекем Ажар абалы?
Кайраттуубу калкыңа,
Айбаты күчтүү деминиз?
Текши эсен жатабы,
Ага-тууган элиниз?
Чоңоюп бойго жеттиби,
Бир туугандар, бөбөгүм?
Өйдө болсом өбөгүм,
Ак кочкор, Каңкы жөлөгүм?»

Сурадым абал сиз жактан,
Кабар ал аба биз жактан.
Караан болуп колдоду,
Кагылайын арбактан.
Намыс алып бир жолу,
Кайрылып келдик калмактан.
Эч чыгымга кез болбой,
Эсен келдик баарыбыз,
Эл башкарып туруптур
Эмилбек биздин карыбыз.
Эрдикти журтка билгиздик,
Энчини колго тийгиздик.
Жеримди таап атаке,
Жетим аттан кутулдум,
Теңимди таап, атаке,
Бойдок аттан кутулдум.
Көңүлүң бурчу мен жакка,
Оюмду айткан жатамын,
Акылы күлүк абаке,
Кеп-кеңешим көп эле
Ордунду сыйпап капамын.
Өзөгүм күйүп өрттөнөт,
Чындыгы менин атамсың.
Оң жагымды карасам,
Оң бөйрөгүм орду жок,
Башынан иши кыйчалыш,
Оңбогон мендей шордуу жок.
Сол жагымды карасам,
Сол бөйрөгүм орду жок.
Мурунтан иши кыйчалыш,
Мен өңдөнгөн шордуу жан,
Арсызмын менде ата жок,
Акылым кураар ага жок,
Айламды таппай темселейм,
Айтаарга менде чама жок.

Душманым көп, досум аз,
Түпкүрүн иштин күн-түнү
Ойлоно берип өңүм саз.
Айланайын, абаке,
Келгенимде өзүндөн,
Так талашкан жок элем.
Сакалың сыйлап: «Аба» деп,
Бак талашкан жок элем.
Келе электе чыр салып,
Эл талашкан жок элем,
Аркан ченеп чек коюп,
Жер талашкан жок элем.
Адепти бузуп, абаке,
Сөз талашкан жок элем.
Кашкардан келгем эл издеп,
Ардагым аба сени издеп,
Атадан калган азиз баш
Калканч болор белди издеп,
Азамат азат турбайбы,
Алыстан эңсеп жерди издеп,
Элге келсем, абаке,
Бөлүнө качтын башка окшоп.
Көрүшпөй кеттик таптакыр,
Уругу душман жатка окшоп.
Кападан иниң Сейитбек,
Кайгысын кайда батырат?
Катылып жаткан арман көп,
Ичине кантип жашырат?
Көргөнгө куса мен болдум,
Айнектей көзүм чачырап.
Өзөктөн кантип кан жүрбөйт,
Бир боор ага-туугандан
Өлбөстөн калсам ажырап?
Кеңешип сендей агама,
Дуба окутсам деп ойлойм,

Курманбек баатыр атама.
Жети кан элин чогултуп,
Салсам дейм түркүн тамаша,
Бир чети аштын той болот,
Болбосо кырсык каргаша.
Курманбек атам ашына,
Жергең менен кел аба,
Жети кан эли чогулган,
Салтанатын көр аба.
Аш башкарып, топ билип,
Башына туруп бер, аба,
Түркүн оюн-зооктун
Байгесин өзүң бөл аба».

Тейишкан катты окуп чыгып, кенештеш курдаштарын алдырып, чоң кенеш куруп акыры мындай ойго келди. «Сейитбек экөөбүздүн ортобузда чыны менен эле бөлүшө албай жүргөн эч нерсе жок. Чынында кан тукуму ошол эмеспи, мен болсом өрдөк жокто чулдук бий болуп чыга калган адаммын. Сейитбектин өзүнө кайра күч кылганым чынында уят иш эмеспи. Эгер мен бөлүнүп кетпесем баатырлар жоого кеткенде Эмилбектин ордунда эл башкарып мен калбайт белем. Сейитбек калмактан келгенде башкы олжону албайт белем, чоң кумардан канбайт белем. Эми деле кеч эмес ушунчамда эсиме келейин. Жети кан элине аш-той башкарып, Сейитбектин атасы дегиздирип бир таанылып калайын. Мен биякка көчүп келгени урматтаган адам болгон жок. Бул менин калктан чыгып калганым эмеспи. Куру намысты коёюн» – деп Тейишкан Сейитбекти бет алып, сарамжалын камдап, жер жайнаган малын айдап, үйүн чечип, бир жолу эле эли-журту менен көчүп жөнөдү. Сейитбек дагы атасы Тейишканды чоң урмат, азем-зыйнат менен тосуп алды,

малын мал, элин эл кылып кошуп алды. Тейишкан кеңештеш ата болуп жатып калды. Ошентип Сейитбек баатыр дагы бир үзүлгөнүн улады, буга калайык калк катуу кубанды.

Эмки сөз аш-той жактан башталсын. Болжогон күнү эле туш-туштан чакырык жеткен адамдар келе баштады. Арпага катар боз үй тигилип, кан ордосунан туу кылкылдап, адам батпай былкылдап аш-той аземи башталды. Бул тойго казактан Көрпө баатыр, Калмактан Торко баатыр, Кашкардан Аккан, Вазилкан, Анжыяндан, Аркадан, айтылуу кен Чүй, Таластан жана аркыл тараптан сансыз эл келишти. Той чоң сый, салтанат-зыйнат менен өттү. Балбан күрөш, эр сайыш, эр эңиш, ат чабыш дагы кызык тамашалар болду. Эл башкарып Тейиш карыя турду. Келген эл: «Курманбек өлгөн эмес экен!» – деп Сейитбекти макташып, дуба окуп жайжайына тарашты. Сейитбек баатыр аш-той берип, конокторун узаткандан кийин бекем ордо куруп бир жерди туруктоону туура тапты. Жер кыдырып көрүп Чолок-Кайыңдыны жактырып, ордо салып өзү менен казатка барган жигиттерге Бөрү баатырды башчы жигит кылып, бир жолу ордосунан жай берип, туруктуу ордо жигит кылып алды. Зайырбек баатыр эл эркеси болуп эл аралап жүрө берди. Тейишкан Ат-Башы, Нарын тегерегин бийледі. Калмактан каратып алган Жазы талаасын шаары менен Чоң багыштын Калматай аттуу баатырына берди. Калматай эли менен Жазыга көчүп барып, Сейитбек эр барда, биякта Аккан жатканда мага эч ким тийбейт да, даабайт» – деп жайлап, кыштап жата берди. Сейитбек баатыр барган сайын салмактуу, эл үчүн камкор, бийлиги элине жеткен кан болду. Жылдар өттү. Бөрү баатыр Акатан аттуу, Сейитбек баатыр Шырдакбек аттуу уулдуу болуп, жыр-гап жашап жатып калышты.

СЕЙИТБЕК

*(Нурдин Адиевдин
варианты боюнча)*

СЕЙИТБЕКТИН ТӨРӨЛҮШҮ. КУРМАНБЕКТИН ӨЛҮМҮ

Эчакы өткөн заманда кыргыздын ичинде Тейитбек, Тейиш деген ага-ининин балдары жашайт. Тейитбектин атасы Бекназар, Тейиттин атасы Бийназар болуп, алар экөө бир тууган болушат. Эки бир туугандын баласы бир өсүп, бир чоңоёт да, Тейитбек улуусу болгондуктан, аталары дүйнөдөн өтүп кеткенден кийин бардык бийлик Тейитбекке өтүп, ошол элге башчылык кылып, хандык даражада эл башкарат. Ошентип эл башкарып турган мезгилде аялы бала көрбөй жүрүп, акыры Курманбек деген жалгыз уулдуу болот. Курманбек эр жеткенде баатыр болуп, атагы элге тарап, айланадагы душмандарды кууп чыгат. Ошол мезгилдеги калмактын ханы, ары баатыры Дөлөн хан Курманбек чоңоюп ат мингенден баштап кыргыздардан алуучу алымын (салыгын) ала албай калат да Курманбекти өлтүрүүнүн ар кандай жолун ойлоп, Тейитбек менен дос болуп, Курманбектин өз атасын өзүнө каршы коёт. Ошол мезгилде Курманбек баатыр өзүнүн досу Кашкардын ханы Аккан менен барып Айганыш деген сулуу кызга үйлөнөт. Андан Сейитбек туулат. Тейитбек Курманбекке:

«Мен алба деген кызга барасың,
Душмандын кызын аласың.
Досуң Аккан менен бир болуп,

Мени аталыктан чанасың.
Шашпагың балам, бул кылыгың үчүн,
Өз колуна өзүң балта чабасың»

деп ачууланат да, калмактын ханы менен жашыруун сүйлөшүп, Дөлөн ханды Курманбекке каршы согуш ачтырат да, Телтору деген күлүк атын бербей коёт. Начар ат минген Курманбек калмактын ханынын колуна жарадар болуп, талаада жатып калат. Курманбекке жардам берүүгө келе жаткан Аккан талаада жарадар болуп жаткан Курманбектин үстүнөн чыгат. Аккан Курманбекти басып жыгылып:

«Кашкардан келген досунду,
Тоспойсунбу жан досум,
Кара жорго атыңды
Минбейсинби жан досум.
Кара памил чайымды,
Ичпейсинби жан досум,
Кашкардын кара шайысын
Кийбейсинби жан досум.
Сейитбекке энчилеп,
Алып келген тайымды
Көрбөйсүнбү жан досум.
Айганыш менен бир келип,
Көрбөйсүнбү жан досум.
Кайгырып турган досунду
Көрбөйсүнбү жан досум.
Капилет жалган дүнүйө, ай,
Турбайсыңбы жан досум!» –

деп Курманбек менен коштошуп, Курманбекти ак кепиндетип көмдүрөт да, Айганышка барып Курманбекти угузуп, Сейитбекти бооруна кысат. Ошол мезгилде Айганыш өзүнө өзү бычак сайып өлөт.

Аккан Айганышты да көмөт да, Тейитбекке барат.
Тейитбек өзүнүн ордосунда «Курманбек өлдү, Тел-
торумдун жаны тынды» – деп турган экен. Аккан
Тейитбекти карматып алып, сакалын кыркып, дыр-
дай кылып чечинтип туруп элдин алдында сабатат
да, элдин суроосу боюнча Телторунун куйругуна
бутунан байлатып сүйрөтүп өлтүрөт. Өлүгүн талаа-
га таштатып коёт.

Дүнүйө үчүн шум жалган,
Ата-бала ошентип,
Каршылашкан эмеспи.
Карып калган кезинде
Кара ниет Тейитбек,
Как талаада көмүлбөй,
Карга кузгун тоюнуп,
Калып калган эмеспи.
Бул тарыхка чийилип
Калып калган эмеспи.

Аккан Тейитбекти өлтүргөндөн кийин Сейитбек-
ти атка мингизип, ээрчитип алып, Тейитбектин бир
тууганы Тейиштикине жигиттери менен барат.

АККАНДЫН ТЕЙИШТЕН УРУКСАТ АЛЫП, СЕЙИТБЕКТИ АЛЫП КЕТИШИ

Аккан Сейитбекти ээрчитип барган соң, Тейиш
менен учурашып отурат да, Тейишке таазим кы-
лып:

– Аяш аке, Тейитбектин канын кечип коюңуз.
Досум Курманбек үчүн Тейитбекти атынын куйру-
гуна байлап өлтүрдүм, – дейт.

Анда Тейиш:

– Тейитбек өз жазасын өзү алды. Анын канын мен кечпесем эл кечет. Сен Тейитбекти өлтүргөн жоксун, сен досун Курманбектин өчүн алдың, – дейт.

– Рахмат, аяш аке сөзүңүзгө. Мен ыраазымын өзүңүзгө, – деп Аккан өтө ыраазылыгын билгизет да ыйлап жиберет. Андан соң Тейиш ыйлап отуруп, өзүнө өзү нааразы болуп:

– Тоголок дүйнөнүн артынан тоголонуп жүрүп, жылдыздуу катындарга кошоматтанып күлүп жүрүп, эч нерсени байкабай, Тейитбектей акмактарды оюна коюп жүрүп, Курманбектей баатырды колдон чыгарып жибердик, эми анын уулу Сейитбекти өз атасындай асырап, өз энесиндей телчиктир, – деп Акканды карайт.

Аккан Тейиштин сөзүнө ыраазы болот да, Сейитбекти «Тейиш атаң менен коштошуп ал» дейт. Сейитбек Тейиштин жанына барганда Тейиш Сейитбекти кучактап алып, буркурап:

«Ыңырчагым ырдап,
Керегем кердеп турат.
Баатырдын туягын
Өзүңдөй көрүп асыра.
Эли-журтун айтып,
Эч нерсени жашырба.
Атасын тартат аман болсо,
Кээ бир кыялы окшоп кетет,
Байкап жүрөм азыр да».

деп Акканга Сейитбекти тапшырат. Андан соң Тейиштин аялы Акбалтыр Сейитбекти кучактап алып:

«Алдына кетейин балам,
Сейитбегинди ата болуп асыра,
Эне болуп бөпөлө.

Бөтөн жерде мусапыр кылба баламды.
Аман жүрүп, кайра келсең болду,
Жалгыздан калган каралды»

деп Сейитбек менен коштошот. Аккан алар менен коштошкондон кийин Сейитбекти алып, Кашкарга жүрүп кетет.

Курманбектин жалгызы,
Элинен кеткен бөлүнүп,
Туулуп өскөн кайран жер
Элеси калган көрүнүп.
Ага-тууган ыйлаган,
Кабыргасы сөгүлүп,
Кайгырып калган кантейин
Көзүнөн жашы төгүлүп

Ошентип Сейитбекти көргөн-билгендер ичинен сызып калып калышат.

АККАНДЫН КУРМАНБЕККЕ АРНАП ТУРПАНГА КҮМБӨЗ САЛДЫРЫШЫ, СЕЙИТБЕКТИН КАШКАРДА ЧОҢОЮШУ

Аккан «Курманбек досумдун арбагы ыраазы болсун» деп, Кашкардан усталарды алдырып, Турпанга жолдун боюна чоң күмбөз салдырат. Чоң жолдун боюна салдырган себеби, «Биринчиси ары-бери өткөндөр куран окуп турсун, экинчиси эр Курманбек эр эле, атадан балага калсын» деген ой эле. Күмбөздүн ичин сырдатып, сүрөт тарттырып жаздырат:

«Кыргыздан чыккан Курманбек,
Баатыр болгон жашынан,
Калмактарды кубалап
Талкалаган башынан.

Курманбекти көргөндө,
Калмактар чыкпай жашынган.
Телтору атты мингенде,
Дөгүрсүгөн Дөлөндү
Көмөлөтө койдурган,
Көчүккө сайып өкүртүп,
Минип жүргөн аттарын
Түлөөсүнө сойдурган»,

деп жаздырып, ары-бери өткөндөргө даназалаган. Сейитбекти болсо Аккан алып баргандан кийин элине түлөө өткөрүп, өзүнүн уулу катары элге тааныштырат. Ошентип Сейитбек Кашкарда Аккандын үйүндө, кашкардын ханынын баласы катары чоноёт. Сейитбек кашкарлыктардын чапанын кийип, атын минип, Аккандын көзөмөлүнүн алдында тарбия алат. Атка мыкты жүргөндү, кылыч чапканды, найза сайганды, мылтык атканды үйрөнөт. Ошондой эле ошол кездеги алдынкы адамдардан болуу үчүн атайын сабаттуу адамдан окуп, жазганды, окуганды үйрөнөт да сабаттуу адам болуп чыгат. Ошол жерде жашаган эң чоң соодагер Вазилхан деген болот. Ал дагы байлыгынын күчү менен Аккан менен кадырлаш адам эле. Сейитбек ошол атактуу соодагер Вазилхандын Мөлмөл деген кызы менен бирге чоноюп, бирге өсөт. Экөө бирге окуп, сабаттуу болушат. Ал жөнүндө ырчылар:

Айдай сулуу Мөлмөлдүн,
Жанында жүрүп чоңойду.
Бир көрсөң эстен кетпеген,
Мөлмөлдөй сулуу болоорбу?
Жараткан Кудай тил алса,
Мындай сулуу перини
Өлбөс кылып коёрбу,

деп тал чыбыктай керилген Мөлмөлдү, баатырдык сымбаты боюна бүткөн Сейитбекти ар ким ырга кошуп ырдап, күүгө кошуп чертип жатты. Күн өтүп, саат чыкылдап, жыл айланды, жаштар өсүп, эл көзүнө көрүнө баштады.

ЗАЙЫРБЕКТИН КУРМАНБЕКТИН КҮМБӨЗҮН КАЙТАРЫП ЖАТЫШЫ, ВАЗИЛХАНГА ЖОЛУГУШУ. ЗАЙЫРБЕКТИН КАШКАРГА БАРЫШЫ

Зайырбек Курманбектин көздөй жан жигити болуп, чалгынды бирге чалып, олжону бирге алып жүрөт. Дөлөн Курманбекти камап жатканда, Зайырбек Курманбек менен бирге согушка чыкпайт. «Курманбек Телторуну минген жок» деп арамзалык кылып качып кетет. Курманбек өлгөндөн кийин Тейиш кырк жигитти карматып келип, Курманбектин аты баспай калганда атын алмаштырып берүүгө жарабайсыңар деп жазалайт. Ошондо Зайырбек качып келип, Турпанда Курманбектин мүрзөсүнө корголоп: «Эй, Курманбек баатыр, мен сага чыккынчылык кылдым, мени кечир! Сейитбек келгенче ушу жерде сенин мүрзөңдү кайтарып, тазалап турайын» деп, мүрзөнү кучактап ыйлап, ошол күмбөзгө турак алып он эки жыл жашайт. Күмбөзгө ит-куш жолотпойт, чөп-чарын тазалап, ошону кайтарып, Курманбектен кечирим сурап күндө бир маал ыйлап күн өткөрөт. Ошентип жүрүп бир күндөрдө өзүнүн жашоосуна нааразы болуп, күмбөздүн ичине кирип, Курманбектин камырын* кучактап:

– Ээ, көр дүйнө, эмне менде акың калды. Алаң болсо ал, он эки жылдан бери көрбөгөндү көр-

дүм. Жатканым сыз жер. Ичкеним өлбөстүн күнү.
Кайтарганым мүрзө. Көрөөр жакшылыктан кабар
жок. Минтип жүргөндөн көрө өлгөнүм артык бо-
луп жүрбөсүн. Эй, Курманбек айтчы, үнүндү чы-
гарчы, деги үнүндү чыгарбасаң да, шек-шааратын-
ды бир билгизчи! – деп буркурайт. Ошол кезде Ва-
зилхан кербени мүрзө жанына келип калган болот.
Ал сүйлөп жаткан үндү угуп турат да, Зайырбек
басылганда үнүн чыгарып:

– Эй, мусапыр жигит, эмне мынча наалып
жатасың деп сурайт. Зайырбек унчукпайт. Вазил-
хан кайталап, жанына отургузуп алып сураганда,
эмне болсо да чынын айтайын деп ойлоп: «Ээ бегим,
жанын бага албай жүргөн бир бечера болом», – деп
башын жерге салат. Ошондо Вазилхан «Жигиттик
көркүн, эр көкүрөк мүчөң мундуу үнүң бир сыр бар-
дай элестетет. Айт сырыңды колумдан келсе жар-
дам кылайын», – дейт. Ошондо Зайырбек:

«Курманбек баатыр менен бирге болуп,
Чалгынды бирге чалышкан.
Калмактарды талкалап
Жортуулда бирге барышкан,
Хандын кызы Айганышты
Бирге жүрүп алышкан.
Кийин Дөлөн согуш ачканда
Телторуну Тейитбек бербей койгон,
Койкүрөңдү Курманбек мингенде
Жанында бирге болбогом.
Мени ошентип кара баскан,
Курманбекке караан болбой
Бети жок болуп качкам.
Ошол күнөөмдү жууш үчүн

Курманбектин мүрзөсүн кучактап,
Он эки жыл бул жерде жаткам»

деп башынан өткөндөрүн саймедиреп толуктап айтып берет. Зайырбектин башына түшкөн кайгыны Вазилхан угуп отурат да, «Эй, мусапыр жигит, мусапырдык башыңа түшүп, кейпиң кетип, көрбөгөндү көрүпсүн», – деп жуундуруп, сакал-мурутун алдырат, кийиндирип, тамактандырып, эс алдырат да, жанына отургузуп алып: «Эгер сага туура келсе, сен мени менен Кашкарга бар. Курманбектин уулу Сейитбек быйыл он сегизге толуп, жигит курагына келди. Менин он жетиге чыгып чоңоюп калган Мөлмөл деген кызым бар. Дайыма Сейитбек менен бирге окуп, бирге ойноп чоңойду. Экөө ээрчишип биздин үйгө көп келет. Сага Сейитбекти жолуктуруп сүйлөштүрөйүн. Андан аркысын дагы акылдашып, шартына жараша иштейбиз. Мен колумдан келген жардамды аябайм. Мага ишенсең бирге баргын», – деп айткандан кийин Зайырбек ойлонуп отуруп, ушинтип куурап жүргөнчө бактыма келгенди көрөөрмүн деп тобокел кылып Вазилхан менен Кашкарга кошо кетет.

**КЫРГЫЗДАРДЫН ТЕНТИП КАШКАРГА
ЧЕЙИН БАРЫШЫ.
СЕЙИТБЕКТИН ЭЛГЕ ЖАРДАМ БЕРИШИ**

Курманбек өлүп, жаш Сейитбекти Аккан Кашкарга алып кеткенден кийин кыргыз-кыпчактардын турмушу абдан начарлайт. Анткени, калмактын ханы Дөлөн жигиттерди жиберип, кыргыз-кыпчактардан ар кандай алымдарды жыл сайын

эки жолудан алып турган. Калмактарга каршы турууга эл башында турган Тейиштин кубаты да, күчү да жеткен эмес. Мына ошондуктан алар калмактардын ар кандай салыктарын берип отуруп, көпчүлүгү мал-жандан ажырап тентий баштаган.

Жети-Сууну аралап,
Жерине калмак туруптур,
Жерден айдап кыргызды
Жер соргон калмак болуптур.
Ала-Тоону аралап,
Ант урган калмак толуптур,
Алым алып айылдан
Азабы кыйын болуптур.
«Бизге зайып болот» – деп,
Айнектей сулуу кызды алды,
«Хан үйүнө соёт» – деп,
Казысы карыш малды алды.
«Иштеп берет бизге» – деп,
Сакалы карыш чалды алды.
«Алым үчүн болот» деп,
Колунда барды бүт алды.
Эгин айдап, чөп чапкан
Керектүү жерди бүт алды.
Өскөн жерден ажырап
Айласыз ыйлап эл калды.

Ошентип, эл кыйналып-кысталып калмактарга алымды берип отуруп ар жакка тентий башташты. Тентиген элдин алды Кашкарга жетти. Кашкарга барган, тентиген элди кашкарлыктар ар кандай жумушка алды. Тентиген элдин балдарын, кыздарын бир чөйчөк жүгөрү талканга сатып ала баштады. Мына ошондой окуялардын үстүнөн чыккан Сейитбек кашкарлыктарга тентиген элди талап-

тоноону токтотууну, элге жөнөкөй жардам берип турууну тапшырат. Тентип жүргөндөргө колунан келген жардамдарын берет. Кашкарлыктарга атайы менин буйругум деп айткын деп жигитине: «Таланган элди тоноп, бүлүнгөндөн бүлдүргү алганды зынданга салам, мал-жанын тентиген элге таратып, там-тарагын казынага алам. Тентиген элге боорукерлик кылышсын, эшигине келсе, даамын сунушсун. Колунан келген жардамын берип, бир боордук кылышсын», – деп элге жар чакыртат. Мына ушундан баштап тентиген кыргыз-кыпчактарга кашкарлыктар көп жардамдарды беришкен экен. Ал жөнүндө эл:

Тентиген элде Кашкарда
Жардамын берген Сейитбек.
Кайран элди «кеткин» – деп,
Акча берген Сейитбек.
Кашкарлыкты тартипке,
Салып келген Сейитбек.
Карып болгон элдерге,
Карал болгон Сейитбек.
Кайран элди жетектеп,
Жөлөк болгон Сейитбек,

деп ырдашкан.

Зайырбек Вазилхандыкына баргандан кийин Вазилхан аны үй-бүлөсү менен тааныштырат да, кызы Мөлмөлгө Курманбектин жан жигити Зайырбек жөнүндө өзгөчө айтып берет. Мөлмөл Зайырбектин адамгерчилигин, жигиттик турпатын байкайт да атасына «Бул жаман адам эмес экен, ошол мезгилде жаңылыштык кетирген да», – деп өзүнүн көз карашын айтат. Атасы кызы менен пикирлешип отуруп, Сейитбек менен Зайырбекти жолуктурууну

макул көрүшөт да, Мөлмөл бир күнү Сейитбекти «Сенин элинден бир киши сени издеп келиптир. Жүрү сага жолуктурайын»,— деп ээрчитип келет. Атасы экөө Сейитбекти Зайырбек отурган үйгө ээрчитип кирип, Вазилхан Сейитбекке: «Бул балам, сенин атан Курманбектин күмбөзүн тазалап, аны күн-түнү кайтарып жатканына он эки жыл болуптур. Мен Наманган, Фергана, Кокон, Ош шаарларын кыдырып соода кылып келе жатып, Турпанда Курманбектин күмбөзүнө куран окуюн деп кайрылып отуруп, ошол жерде зарлап ыйлап отурган жеринен кабылып, анан сага жолуктурайын деп ээрчитип келдим», — дейт. Сейитбек Зайырбекти таңдана карап, анын ким экендигин өзүнөн сурайт. Ошондо Зайырбек өзүнүн ким болгондугун зарлап айтат. Анан дагы өзүнүн кыпчак экендигин, Ферганада турган Курманбекке жолдош болуп, анын жан жигити экенин, анан Тейитбек Телторуну бербей койгондо Курманбекке ат алмаштырбай коюп, Курманбектин өлгөнүн, анан «Курманбек күнөөмдү кечээр бекен» — деп Курманбектин күмбөзүн он эки жыл кучактап жатканын айтып:

«Ош, Анжыян, Маргалаң —
Ордосу, Кокон, Наманган.
Жыйнап туруп баарысын
Сурап турду Курманбек.
Кетилгенди кемитпей,
Курап турду Курманбек.
Жети шаар Фергана,
Жердеп турду Курманбек.
Айдай сулуу Айганыш,
Алып алган Курманбек.
Баатырсынган калмакты,

Байлап салды Курманбек.
Баш коштуруп кыргызды,
Билип турду Курманбек.
Ат-Башы менен Нарынды,
Бириктирди Курманбек.
Ошентип турган күндөрдө,
Атасын Кудай каргаган,
Ат бербей согуш болгондо
Мен карал болуп барбагам.
Аты баспай калганда,
Калмактарың чогулуп,
Курманбекти жайлаган»,

деп буркурап-боздоп, «Ошол кылмышымды кечир!» деп, Курманбектин мүрзөсүн он эки жылы кучактап ыйладым. Андан эч бир шоорат болбоду. Атан үчүн сен кечирип кой уулум!» – деп алдына жыгылат. Сейитбек эмне кылаарын билбей туруп калат. Вазилхан менен Мөлмөл бир жагынан чыгып: «Алдына келсе атандын кунун кеч» деген илгертеден калган сөз бар. Кудай алдында Зайырбектин күнөөсү бар. Курманбектин аты баспай калганда ат которуп берүү керек эле. Ага жарабай, аты начар болуп калды дешип жигиттери барбай койгон. Бул күнөөсү үчүн Курманбектин мүрзөсүн он эки жылы кучактап жатыптыр. Ошону үчүн күнөөсүн кечүү керек», – деп Сейитбекти тегеректегенден кийин бала баатыр араң макулдукка келет да, «Калган күнөөсүн Аккан өзү чечсин, – деп Зайырбекти Акканга барууга чакырат.

Вазилхан, Мөлмөл, Зайырбектер Сейитбектин бул акылын туура көрүшөт да, күндү болжошуп, Акканга барууга макулдашышат.

ЗАЙЫРБЕКТИ ЭЭРЧИТИП ВАЗИЛХАНДЫН АККАНГА БАРЫШЫ, АЛАРДЫН СҮЙЛӨШҮШҮ

Вазилхан өз алдынча даярдык көрүп, тазаланып, жаңы кийимдерин кийип, тартуусун алып, Зайырбекти ээрчитип Акканга барат. Аккан өзүнүн ордосунда отурган экен. Вазилхан Акканга кирүүгө уруксат сурайт. Аккандын жигити ордого кирип: «Кашкарга белгилүү болгон чоң соодагер Вазилхан тартуусу менен келди. Жанында ээрчиткен бир кыргыз жигити бар. Сизге кирип кол берүүгө уруксат сурайт», деп таазим кылат. Аккан «Кирсин» – деп ишаарат кылгандан кийин Вазилхан Зайырбек менен кирет. Вазилхан менен Зайырбек кирсе Аккан ордосунда отурган экен. Эки жагында эки увазири маңдайында тегерек тартып, кеңешчилери отурат. Хандык сөөлөтү өзүнчө. Ар жагында жалтырата кийинген кыздар бийлеп турат. Дутарчы обонун салат. Хандын үстү жагында капаста ар түрдүү куштар үн салып сайроодо.

Вазилхан хандын алдында таазим кылып, өзүнүн Кокон, Анжыян, Фергана шаарларын аралап келгенин айтып, тартуусун таштайт. Тартуунун арасынан алып, каухар жалатылган, бермет чөгөрүлгөн чапан алып, Акканга жабат. Аккан ыраазычылыгын билгизет. Андан кийин Вазилхан Акканга:

– Соода иши менен келе жатып, Турпанга өзүңүз салдырган күмбөзгө кайрылып, досуңуз Курманбекке дуба кылып отурсам, күмбөздү маанектеген мына бул адам жүрүптүр. Жөн-жайын сураштырсам, Курманбек баатырдын күмбөзүн сактап, ошо жерде Курманбектин кабырын кучактап жатканына он эки жыл болгон бир мусапыр – Зайырбек экен. Ба-

шында кылмышкер болсо да, Курманбек баатырдан он эки жылдан бери кечирим сурап жатканын угуп, мусулмандык боорум ооруп: «Он эки жыл арбагына сыйынган экен. Курманбек баатырдын арбагы ыраазы болгондур» деп мында ээрчитип сизге алып келдим – деди. Ылдый карап бардык сөздү таразалап угуп отурган Аккан Зайырбекти карап алып, каарданып:

«Жан жигити баатырдын,
Зайырбек бетсиз сенсинби?
Унутуп калып өткөндү,
Сейитбекке келдинби?» – дейт.
Анда Зайырбек:
«Айтайын Аккан угуп тур
Ачуунду бир жыя тур,
Бети кара бузуку
Зайырбек менмин чын ушул.
Ал кезекте шүмшүйтүп,
Акылды Кудай катуу алган,
Курманбекке ат алып барбай
Бети кара аталгам.
Кошо барбай душманга,
Кара болгон бетибиз,
Каргыш тийген бул башты
Кааласаң Аккан кесиниз.
Он эки жыл тентидим,
Андан кабар этиниз.
Кенендик кылсаң сен Аккан
Бар күнөөмдү кечиниз?»

деп чөгөлөп Аккандын алдына жыгылып андан ары:

«Элге кирип баруудан,
Жан кыйын экен, барбадым,

Эр Курманбек күмбөзүн
Он эки жыл сактадым.
Караан көрсөм корголоп,
Күмбөздүн ичи жатканым.
Кессең кескин башымды
Мен ыраазы Акканым.
Ойго алып көргөн жапамды,
Кечир, Аккан катамды,
Айланайын, Сейитбек
Сактай албай калгам атанды.
Экинчи атын сатпайын,
Эр кызматын актайын» – дейт.

Ал жерде отургандардын бардыгы жашып, шып-шынат. Ошондо хан ордосунда Аккан менен Сейитбек отурган жерде Аккан менен Зайырбек чын пейилден кайым айтышат. Аккан ачуусу келип:

– Бузукунун убадасы көп болот,
Бирок ага кылган кызматы жок.

З а й ы р б е к:

– Чыккынчылык кылбайын,
Буйругундан жылбайын.

А к к а н:

– Чыккынчынын тили таттуу
Дили заар болот, – дейт.

З а й ы р б е к:

– Чыккынчы болбой өлөйүн

Буйругуна көнөйүн, ханым, – деп Аккандын бутунан кучактайт. Аккан: «Токтот сөзүңдү. Жыландын тышы жалтырак, ичи заар болот», – деп каарданат. Ошондо Вазилхан ордунан туруп, Акканга:

– О, ханым, эл алдында, Кудай алдында шерменде кылба, алыстан атагыңды айтып, айкөлдү-

гүндү, достукту жогору баалагандыгыңды какшап жатып, ээрчитип келдим эле, мен үчүн бир ууртам канын кечип кой, – дейт.

– Чыккынчыда кан деген болбойт. Киришпегин, ал болбойт, – деп Аккан катуу кетет. Ошондо Вазилхан ыйлап: «Өзүңдү көтөрө чалып атагыңды айтып мактанып, алыстан ээрчитип келип алып, сакалымды ак чалып, пайгамбар жашына келгенде Кудай алдында шерменде болдум. Ант арбакты оозанып, дос болушкан жерим бар. Аны даргага тартсаң, Кудай алдында мен көк эшек болом», – дейт. Ошондо Сейитбек да Зайырбектин күнөөсүн кечирүү ылайык ко дегендей кылат. Ошондо гана Аккан Зайырбектин күнөөсүн кечип кечирим кылат да, Зайырбектен ант алат. Зайырбек: «Экинчи иттик кылсам, төшү түктүү жер урсун, ак албарстын мизи урсун, ак ордонун ичи урсун!» – деп ант бергенден кийин Аккан жазылып, Сейитбекке: «Учуру келип калды окшойт. Жөнөгүн уулум элине, Зайырбекти жаныңа ал, жигиттер менен элиңе бар. Көп кечикпей камынып, душманыңдан кабар ал» – деп айтат. Ошондо Зайырбек Вазилханга таазим кылып: «Вазилхан ылайык көрсө, Сейитбектен ажыратпай, Мөлмөлдү кошуп берсе», – дейт. Анда Сейитбек: «Баатыр атам, Вазилхан атам менен кеңешип, бул ишти ылайык көрсө, экөө биригип батасын берсе», – дейт. Ошондо Вазилхан: «Балдар бирин-бири сүйсө кол кармашууга, убада кылып жүрсө, мен жок дебейм», – деп Акканды карайт. Аккан: «Вазилхан сага кулдугум бар, досум Курманбек үчүн каалаганыңды ал», – деген соң Вазилхан макул болот да, ордодо колун жайып: «Эки баланын башына бакыт кушу консун, Зайырбек өкүл атасы болуп, балдарым бактылуу бол-

сун! Оомийин!», – деп бата кылат. Буга кошулуп хан ордодогулар бүт бата берет. Ошондо Аккан: «Бүгүндөн баштап, балдарымдын баш кошуу, Сейитбекти Зайырбек менен жөнөтүү тою болсун. Беш күнгө чейин той өткөрүлөт!» – деп жар салат да, Кашкар шаарында чоң той өткөрүлөт. Ал жөнүндө ырчылар:

Унутулгус той болуп,
Күнү-түнү ырчылар
Ырдап турган Кашкарда.
Сейитбектин тоюнда,
Төөдөй этти бышырып,
Берип турду Кашкарда.
«Кудай өмүр берсин!» – деп,
Батасын берди жаштарга.
Аккан менен Курманбек,
Кыйышпас дос болушуп,
Кылыч сууруп өбүшкөн.
Кудай сүйүп эл кылып,
Сейитбекти көрүшкөн.
Айыгышып Капалда
Душмандын канын төгүшкөн.
Сейитбек баатыр чоңоюп,
Мөлмөл менен баш кошуп,
Оозунан соруп өбүшкөн.
Мына ошондой сонунду
Вазилхан Аккан көрүшкөн.

Ошондо кашкарлыктар өзүлөрүн башкарып турган Акканды бөтөнчө сүймөнчүлүк менен даназалашты.

Аягы Турпан, чоң Кашкар
Сурап турду бек Аккан.
Үзүлгөндү чыйратып,

Кетилгенди кемитпей
Курап турду бек Аккан.
Жети шаар Кашкарды,
Жердеп турду бек Аккан.
Жергесинде көп элди
Билип турган бек Аккан.
Эки тизгин бир чылбыр,
Кармап турду бек Аккан.
Эр Курманбек баласын.
Өз баладай асырап
Сүйүп турду бек Аккан.
Каршылык кылган душманды,
Как чокуга таамайлап
Салып турду бек Аккан, –

деп Аккандын жакшы жактарын атадан балага чейин ырдап калышты. Аккан Сейитбектин эр жетиши, үйлөнүшү, эл жерине кетиши деп чоң той бергенден кийин үй-жай көтөртүп, кырк төөгө жүк жүктөтүп, жигит-жалаңы менен, Мөлмөл менен Сейитбектин никесин кыйдырып туруп жөнөттү. Бүткүл Кашкардын эли ак батасын берип, Сейитбекти эл-жерине жөнөттү да, Аккандын сурагынын алдында жатып калды.

СЕЙИТБЕКТИН МӨЛМӨЛ МЕНЕН КЫРГЫЗ ЖЕРГЕСИНЕ КЕЛИШИ. ЗАЙЫРБЕКТИН ЭЛИ-ЖЕРИ МЕНЕН ЖОЛУГУШУ

Кырк төөгө жүк артып, жигиттерин ээрчитип, Зайырбекти башчы кылып, Айкашкадай ат минип, Сейитбек эл-жерине келет. Тейиш баштаган кыргыз-кыпчактын мыктылары чогулуп, «Өлгөнүбүз тирилди, өчкөнүбүз жанды», – дешип сүйүнүшүп, түлөө деп ар бири бирден жандык сүйрөп чыгып,

Тейиштин башчылыгы менен союшуп, Сейитбектин келген урматына той берилет. Сейитбек жүз баш ак үйдү Тейиштин жанына тиктирип, эли-журту менен учурашкандан кийин Бөрү, Шаа деген мыкты жигиттерди жыйнап, кырк жигит күтүп, ал жердеги кыргыздарды башкарып, алым алып турган калмактарды кууп чыгуу үчүн, жигиттерге, карыяларга акыл салып, Сейитбектин айтып турган жери:

«Жети шаар Фергана,
Калмак басты деп угам,
Ысык-Көл, Нарын жериңди
Калмак алды деп угам.
Кыпчак менен кыргызга,
Кыжылдаган калмактар
Бүлүк салды деп угам.
Кыргызды Кудай каргаптыр,
Аялуу жери калбаптыр,
Ак калпак кыргыз элиме
Ченемдүү жабыр салбаптыр.
Ат менен кызды алыптыр,
Аябай салык салыптыр,
Аксакалдуу карылар
Саналуу болуп карыптыр.
Азамат эрлер бел байла,
Аттанаар кезек болуптур,
Акмактай болгон калмактын
Аябай шиши толуптур.
Адам дебей кыргызды
Аралап кирип конуптур.
Айлыңды семиз малыңды,
Айдап барып союптур,
Айылдан айдап чыгалы
Акмактын шиши толуптур, —

деп айткандан кийин кары-жашы дебей макул болушат да, өз алдынча акыл кылып, аттарын кармап, найзаны даярдап туруп, адегенде айыл аралаган калмактарды кармап алып, аябай сабап, малдарын кармап алып, өзүлөрүн айдап чыгып, айыл ичинде жүргөн калмактардан элди тазалайт. Зайырбек элге келгенден кийин өзүнүн үй-жайына барып, үй-бүлөсү менен учурашып, Сейитбектин жанына көчүп келет. Сейитбекке ата болуп, айылга баш-көз болуп жашайт. Калмактарды айыл арасынан кубалоодо элдин башында турат да, Сейитбектин жигит кураганына кубануу менен Сейитбектин кураган жаш жигиттерине атка жүргөндү, найза сайганды, кылыч чапканды, жаа тартканды үйрөтөт. Айылдагы он сегиз, жыйырма беш жаштын ортосундагы жигиттерди тандап алып, согуш ишин аябай үйрөнгөндөн кийин калмактарга жаз алды менен жүрүш кылмакка убада кылып жатып калышат.

Ошол мезгилде жыл маалына жакындап Сейитбектин аялы Мөлмөлдүн боюна бүтөт дагы Мөлмөл жолборстун жүрөгүнө талгак болуп, башка ар кандай тамакка табити тартпай арыктай баштайт. Ошондо Сейитбек жигиттерди чогултуп, жолборс табуу үчүн айла кылууну көздөйт:

Боюна Мөлмөл болгондо,
Үч айга толук толгондо,
Талгак болду энеси
Кабылан жолборс этине.
Тамак ичпей талыгат
Жолборс кирет түшүнө.
Мөлмөлдүн чоң дүмөгү,
Талгак болгон түгөттүн
Так жолборстун жүрөгү.
Хан Сейитбек баатырдын,

Тандап алган Мөлмөлү,
Толуп жатат дүмөгү.
Карап туруп Сейитбек,
Капа болуп жүдөдү.
Айтып сөзүн шар кылды,
Калкын жыйып жар кылды.
«Эртең ууга барам» – деп,
«Жолборс атып бериңер,
Эртелеп чыгып каптоого
Жолборс алып келинер.
Береги менин байбичем,
Жөнүн айтып билгизем
Кош бойлуу болгон кезеги.
Жүрөгүнө жолборстун
Талгак болду дешеди.
Кап тоону карап жүрүүгө
Келди окшойт кезеги.
Боюна болгон баласы
Тегин болбойт дешеди». –

деп Сейитбек калкына жардык кылгандан кийин айылдагы мергендер, менменсинген баатырлар Сейитбек баатырды ортого алышып, Кап тоодо жолборс көп жүрө турган жерге жүрүш кылат. Күндүр-түндүр жол жүрүшүп, Кап тоого жетишет. Кап тоо деген мелтиреген зоо экен дейт. Эки жагы зоо болуп ортосу ачык, башы туюк, аягы ачык карагай черге толгон жер экен. Ошону үчүн ал жерди Кап тоо деп аташкан экен. Кап тоонун оозу гана ачык, кап сыяктуу болгону үчүн нечен замандан бери мергендер уу кылып жүрүп, жерди Кап тоо деп атактырган экен дейт. Сейитбек баатыр мергендерди, баатырларды Кап тоонун оозу ченине коюп, башынан капталдарынан дабыш чыгартып, уу кылдырат. Ошондо Кап тоонун оозун көздөй не деген бир

жаныбарлар дүргүп качып чыгат. Эчки-теке өндөнгөн кайберендер жол бууйт. Желип-жорткон карышкырлар чыгат. Майпандай баскан күрөң аюулар уйкудан ойгонгон топостой болуп каалгып чыгып келет. Биринчи күнү күткөн жолборс чыкпайт. Сейитбек баштаган баатырлар «Капырай жолборс жокпу, Кап тоодо кантип жолборс болбосун, ата-бабаларыбыз Кап тоодо жолборс гана эмес арстан да, кабылан да, жез тумшук да бар дечү эмес беле», — дешип Кудайга жалынып турушат. Ангыча күркүрөп эки жолборс келет. Даяр турган мергендер машаа коюп атышып, экөөнү тең союшат. Ошентип барган жолдору болгондон кийин жолборсту түгөл союшуп, жүрөгүн алып, Мөлмөлдү көздөй чабышат. Бул жөнүндө ырчылар минтип ырдашат.

Тоого чыгып уу кылып,
Алда канча дуу кылып,
Калаба салды калкына,
Канча түрлүү чуу кылып,
Кап тоого келишип,
Добул какты карсылдап,
Айдап чыгып Кап тоодон
Как жолборстон экини,
Экөөнү бирдей сойдурду,
Жүрөгүн алып койдурду.

Ошентип, Кап тоодон олжолуу кайтышкан баатырлар күндүр-түндүр жол жүрүп үйгө жетишти. «Хан Сейитбек баатыр жолборс атты» дешип, Мөлмөлгө сүйүнчү кетти. Ошондо Мөлмөл уктабастан ойгонуп, алда неме болот деп, жаткан экен толгонуп. Сүйүнчүгө барган жигитти сүйөмөлөп отургузуп, өз колу менен үстүнө чапан жаап, алдына ат тарттырып жөнөтөт да, улам эшикке чыгып, баа-

тырынын жолун тосуп отурат. Ангыча Сейитбектер олжосу менен келип түшөт.

Кан Сейитбек шаттанып,
Мөлмөлүнүн алдына
Барып түштү мактанып
«Тамак ичсем кусам» – деп,
Жаткан экен байбиче
Өзүнөн өзү сактанып.

Байбиче жүгүрүп туруп, кызматчыларына казанды астырып, жолборстун жүрөгүн таза жуудуруп туруп, жез казанга салдырат. Эки жолборстун жүрөгүн бирдей бышырып, эч кимге бербестен бир жолборстун жүрөгүн өзү жейт. Сейитбек эмчи-домчу кемпирлерди чакырып, карап тургула кокус ууланып өлүп жүрбөсүн дейт. Карап турган байбичелер, эмчи-домчу билерман аялдар Мөлмөлдүн артынан кытайдын кызыл арагын бир чыны кылып жутуп жиберип, талгагы канып отуруп калганын көрүшүп, таң калышат. Сейитбек баатыр бул кемпирдин ичиндеги бала соо бала болбойт, ашкан баатыр болот, же ашкан бир жинди болот деп ойлойт да, калк ичинен чыккан эмчилерге эмдетип, бакшыларга дем салдырып, молдолорго тумар чийдирип тактырат. Бир ай болгондо Мөлмөлдүн талгагы кайра кармап экинчи жолборстун жүрөгүн жеп, кытайдын кызыл арагын жутуп эс алат да, ошондон баштап анын талгагы канып жатып калат.

Бир күндөрдө эки жакка чыгып жүргөн жигиттер Сейитбекке: «Кара тоодогу калмактар аттарын кармап, Кара шаарга карашып, кол чогултуп жатышат» дешет. Анан «Кези келди, калмактар бизге чабуул коюшка камынып жатса керек. Аларды камынтпай баса барып өчүбүздү албайбызбы» – де-

шип акыл кылышат. Бул акылды Зайырбек, Те-йиш аксакалдар туура көрүшөт да, жигиттер аттары суутуп, жоо-жарагын камдап даярдана башташат. Сейитбек жигиттерин тургузуп, мергендерин дайындап, айылдын четине чогулуп турушуп, баары келген соң жөнөп калышат.

СЕЙИТБЕКТИН КАРА ТООДО ЖАШАГАН КАЛМАКТАРДЫ ЧААП АЛЫШЫ

Сейитбек жүздөгөн кол алып, Зайырбекти кол башчы кылып ээрчитип алышып, Кара тоонун жанындагы адырлуу көлгө барып колду токтотуп, үч-төрт жигит жиберип, калмактын байынын жүздөй жылкысын айдатып келишет да, ичинен бээлерди, кызыр эмди тайларды тандап сойдуруп таштап, колду эс алдырып жатышат. Шаа менен Бөрүнү чалгынга үч төрт жигит менен жиберешет. Зайырбек эл ичинен чыккан Калыбек деген ырчы, ары комузчу жигитти ээрчите келген экен. Ал жаштарга «Кайра качпа», «Насыйкат», «Жортуул» деген атактуу мыкты күүлөрдөн чертип колдогу баатыр жигиттердин черин жазат. Сейитбек кырга чейин басып барып келип, жигиттерге, аксакалдарга, Зайырбектердин алдына казы, карта, жал, чучукту кестирип таштап, шыргалак кымыздан куйдуруп, буудайдан тарткан кытайдын кызыл арагына аралаштырып бердирет да, ыракаттанып жегиле деп сыйлайт. Зайырбек Сейитбектин жүрүш-турушунан өзүн бөтөнчө атасы катары сыйлап турганына абдан ыраазы болот дагы, ошол жердеги «жоо кайдалап» жаткан баатыр жигиттерге бир кездеги Курманбектин эрдигин кеп кылып келип, өзүлөрүнүн

кемчилигин айтуу менен өзүнүн башынан өткөн кемчиликти ушул убакка чейин оңдой албай жүргөндүгүн, уятын жууш үчүн согушка биринчи кире турганын айтып, жаштарды эрдикке үндөйт. Ошондо Калыбек ырчы колуна комузун алып, Сейитбек баатыр баш болуп жаткан колдун түрүн төмөнкүдөй сүрөттөйт.

Зайырбек баатыр жол баштап,
Сейитбек баатыр кол баштап,
Кара тоого келишти.
Кажылдаган калмактын
Жаткан жайын көрүштү.
Бир жагында мергендер
Барданкесин тазалайт,
Бир жагында найзакер
Жоо кайдалап кайкалайт.
Жегендерин карасаң
Казы-карта, жал-чучук,
Жоону көрсө талкалайт, –

деп тамаша салып жатышты. Аңгыча чоң шашкеден өткөндө Кара тоодон чаң чыгып Шаа баштаган жигиттер миндей жылкы тийип келип калышат. Арттан жүздөгөн калмак келатат, асман жерди чаңдатат. Арасында Эрке деген баатыр калмак жоо кайдалап чаап, өлөр-тирилерине карабай катуу келе жатат. Тынч жаткан кол «ат кайдалап» миништи, жоого каршы киришти.

Жоону көрсө шашпаган,
Жоо экен деп качпаган,
Көптү көрсө бир өзү
Көп экен деп качпаган
Жигиттерин ээрчитип,
Жоо экен деп шашпаган,

Курманбектин Сейитбек
Тор кашкасын чуратып,
Көсөмдөрдүн кыйласын
Көмө чаап сулатып,
Аралап кирди бакырып,
Урааныбыз кыргыздар
«Эр Манас!» деп чакырып,
Каптап кирди калмакты.
Капталдан чыгып шаштырып,
Кайран баатыр кыргыздар
Жалпы кирди урушка.
Келе жаткан калмакты
Ойду көздөй жапырды.
«Манастап» ураан чакырып,
Обого чаңын сапырды.
Зайырбеги баш болуп,
Ат коюшуп калышты,
Колго тийген калмактын
Башы көзүн жарышты.
Аралашып эки кол
Арманы жок салышты.
Кол көтөрүп калмактар,
«Өлтүрө көрбө баатыр» – деп,
Сейитбекке барышты.
Мойнуна салып сыйыртмак,
Эрке деген баатырды
Өкүртүп кармап алышты.

Ошентип жылкыны кууган калмактарды талкалап, баарын байлап алгандан кийин Эрке деген баатырын суракка алышат. Сейитбек: «Канча жылдан бери алык алып кыргыздан курсагыңар тойбоду. Эми силер ошол алганыңарды бүт бергиле», – деп кылыч сууруйт. Эрке деген калмактын бааты-

ры калчылдап кара жандан түнүлүп, шымын булгап, ыйлап жиберет. Зайырбек тура калып башын чаап саларда эр Сейитбек: «Эй, Эрке баатыр, азыр сени бошотуп коё берем, барып Кара шаардан Дөлөндү, анын уулу Корун баатыр менен Доргуну алып, болгон күчүнөрдү жыйнап келгиле. Алыңар жетсе алымыңарды алып тургула, жок алыңар келбесе, мурунку алганыңарды жана Курманбектин кунун бергиле, нечен кыздарды тартууга деп алган экенсинер аны бергиле», – деп сөзүн бүтүрөт. Сейитбек айтып бүткөндөн кийин Зайырбек: «Эй, Эрке баатыр Курманбектин куну үчүн калмактын мен кыйын деген баатырларынан үчөөнүн башын алам. Эгер урушпайбыз, тынч жаталы десенер Дөлөн баштаган үч эрдин башын бергиле. Жана айылдан зордоп айдап кеткен кыздар үчүн Дөлөндүн кызы Бирмыскалды баш кылып кырк кыз бересинер, ал эми айдап кеткен малыңар үчүн бере турган малыңар башка, мына ошону айтып бар баатырларыңа. Эгер ага макул болбосоңор, колуңарга найзаңарды алып, кепининерди ороно келгиле», – деп Зайырбек сөзүн бүтүрөт. Кыжырланган кыргыз-кыпчактын жигиттери кыйкырышып киргенде алардын сөзүн токтотуп, алардын атынан Бөрү баатыр: «Эй, Эрке, силер эмнелерди гана кылбадыңар. Курманбек өлгөндөн кийин айылды аралап, сулуу кыз-келиндиге, жакшы атты көрүнө тартып алып турдуңар. Семиз малыбызды өзүбүзгө сойдурбай четинен кармап алып кеттиңер, жакшы жерибизди тартып алып эгинсиз калтырдыңар. Ошонун кесепетинен эл ар жагы Кашкар, биягы Ташкенге чейин тентип-тербиди. Эми өчкөнүбүз күйүп, жетимибиз чоңойду. Кесек келди, мурункуларды эки эселентип бергиле. Ансыз силерди чаап алабыз. Башыңарды алабыз», –

деп катуу өктөм сүйлөйт. Бардыгы муну кубаттайт. Калмактын белгилүү болуп жүргөн Эрке баатыры калчылдап: «Мен айтканыңарды толук айтып барам. Ырас, силердин айтканыңар туура. Бирок мунун баары Дөлөн хандын буйругу менен болуп жүргөн», – деп ыйлайт.

– Жок, – дейт Зайырбек, – мурун, бир жагында Эрке, Торко, Дорго баатырлар болуп, Дөлөнгө акылдаш, сырдаш, найзалаш болуп жүргөнсүңөр. Силер кутула албайсыңар. Ошондуктан азыр сени соо кетирбейм. Эң жок дегенде эки эңиндин бирөөнү алып коё бердирем», – деп колун шилтегенде эки жигит сүйрөп барып, шымын шыпырып киргенде Сейитбек колун шилтеп токтотот да: «Бир аз коё туралы, эгер айтканды аткарбайт экен, ошондо муну ат кылабыз», – деп жылмайт. Бардык жигиттер «Ха-ха-лашып» каткырып калышат. Ошентип Эрке баштаган калмактарды «Эки күндө келгиле, эки күндө келбесеңер басып киребиз» деп коё беришет.

ЭРКЕ БАШТАГАН КАЛМАКТАРДЫН ӨЗҮНҮН КАНЫНА БАРЫП КАБАР БЕРИШИ. АЛАРДЫН КОЛ КУРАП КЕЛИШИ. СЕЙИТБЕКТЕРДИН КҮТҮП ЖАТЫШЫ. ЭРЛЕРДИН САЙЫШЫ

Эрке баштаган калмактар ат тондон ажырап, ит көрбөгөн кордукту көрүп, кээси жарадар болуп, кээси жолдошунан ажырап, өлгөндөрү талаада калып, ыйлап-сыктап отуруп үйлөрүнө барышты да, ал жерден тыңыраагы Эрке баштап Кара шаарга-Дөлөн баатырга чабышты. Дөлөн баатыр балдан арак тартырып жыргап-куунап жаткан экен. Эрке барып болгон кабарды айтканда чочуп кетти. «Атаңдын

көрү, Курманбектин уулун дагы өлтүрбөгөнүмдү кара. Мен ит экемин» деп башын койгулап отурду. Бир кезде эсин жыйып Доргу, Торко, Эрке деген баатырларын жыйнап, бир жагына өзүнүн Корун деген уулун коюп акыл кылышты. «Кана, кандай кылабыз? Курманбекти өлтүргөнүбүз чын. Анын элин чаап алып, каалагандай эскенибиз да чын. Алым алып турганыбыз да чындык. Эми кандай кылабыз? Кунун берүүгө чыдайбызбы, үч эрдин башын бергиче, кандай кылабыз?» – деп тегеренди Дөлөн. Дөлөндүн сөзүн уккандан кийин Корун баатыр: «Үч эрдин башын бергиче согушканыбыз оңго», – деди. Калган баатырлар да «жөн өлгүчө согушуп өлөлү» деп чечишти да түн боюнча кол жыйнап Кара тоого карап жөнөп калышты.

Ошол мезгилде кыргыз-кыпчактын баатырлары кеңеш кылышып, колду төрткө бөлүштү. Сейитбек, Зайырбек, Бөрү, Шаа төртөө төрт башчы болуп колду төрткө бөлдү да Зайырбек кол менен туу түбүндө, Бөрү, Шаа оң жана сол жактан, Сейитбек өзөктөн урмак болду. Ошентип жаткан кезде жер жайнаган кол менен Дөлөн баатыр келип, маңдайга тирелип туруп калды. Шарт боюнча жекеге чыкмак болушту. Калмактар кыйкырып Торкону чыгарышты. Сейитбек менен Зайырбек аттанмак болгондо эл болбой Бөрүнү аткарышты. Бөрү чоң кара ат менен Торко көк ат менен чыгып Бөрү тил найза менен качырышып кирди. Төрт жолу беттешти. Зооттору тытылып, аттар кара сууга түшкөндө катуу качырышты эле, Бөрүнүн найзасы Торкону ат үстүнөн ыргыта койду. Торко ордунан тура калып, чуркаган бойдон эл арасына кире качты. Артынан кууган Бөрүнү «жан соогалап» калмактар алдынан тосуп калышты. Андан кийин калмактардан Ко-

рун баатыр чыгып, найзасын булгалап калды. Кыргыздар Шааны ылайык көрүшүп аткарышты. Экөө көпкө чейин сайышып ала алышпай, жедеп чарчганда ажырап кетишти. Ангыча болбой Дөлөн баатыр камына баштады.

**ДӨЛӨН БААТЫР МЕНЕН СЕЙИТБЕКТИН
САЙЫШЫ. ЧАБУУЛДУН БАШТАЛЫШЫ.
АККАНДЫН КЕЛИШИ**

Кара жал ак сур аты менен Дөлөн баатыр аттанды. Ага каршы Зайырбек камынды эле кокус алдырып койсоңуз болбой калат дешип, аксакалдар кашка ат менен Сейитбекти аткарышты. Бул экөө аттанганда колдун түрү өзгөрдү. Баары атка минип, куралдарын колго алып, «А, Кудайлап» турушат. Дөлөн менен Сейитбек эки жолу катуу урушту. Үчүнчүсүндө Дөлөн жарадар болуп, качып берди. Дөлөн качканда калмактар жалпы качты. Ошондо кыргыз-кыпчактар жалпы ат койду.

Кыйкырып кирди баарысы,
Кыйгактуу найза колго алып,
«Манастап» ураан чакырып,
Зайырбек кирди бакырып.
Кыраандарың баш болуп,
Сейитбек кирди айкырып.
Кара тоонун этеги,
Аралашкан калың эл,
Талкаланган баштарды
Көргүң келсе мында кел.
Колтуктун баары чоюлуп,
Колдун баары жоюлуп,
Канаттын баары кайрылып,

Чапандын баары айрылып,
«Айланайын тийбе» деп
Калмактын көбү жалынып.
«Өлдүм кокуй тийбе» деп,
Көптөрү жүрөт сабылып.
Тизенин баары сүзүлүп,
Тизгиндин көбү үзүлүп,
Курсактары жарылып,
Куйруктары айрылып,
Бети-башы бузулуп,
Бүчүнүн көбү үзүлүп,
Кылычтын баары чабылды,
Калмактардын баарысы
Бөйдө өлүмгө кабылды.
«Айланайын тийбе!» деп,
Жалынып жүргөн мындан көп,
«Жаш катыным калды» деп,
Ыйлап жүргөн андан көп.
Мурункудай боло албай,
Кол көтөргөн мындан көп.
«Алганыңды бергин» деп,
Сабап жаткан андан көп.
Ат жыгылып тура албай
Жаткандары андан көп.
Найзаларын ыргытып,
«Согушпаймын байке» деп,
Ыйлап жаткан мындан көп.
Торко баатыр баш болуп,
Качып алып жөнөдү.
Өлгөнүнөн калганы
Эки-үч бөлөк бөлүнүп,
Качып алып жөнөдү.

Ошентип калмактар качып жөнөгөндө Сейит-
бек Дөлөн баатырга жетип, жан согалап жалынга-

нына карабастан башын кесип кайра тартты. Ошондон эч кимге тийбей шар гана туунун жанына келип Дөлөндүн башын Зайырбекке көрсөттү да, долбулбасты урдуруп согушту токтоттуруп, элдин баарын жыйнады. Калмактардын баары курларын моюндарына салынып, салбырап кечирим сурап жатышты. Сейитбек Эркени, Корунду бөлүп алып: «Кана айткан кунду бергиле, болбосо, башынарды чаптырып салайын!» – деп катуу кетти. Эрке, Торко, Доргу, Корун баатырлар өзүлөрүнчө сүйлөшүп арга таппай жатышты. Аңгыча алыстан чаң чыгып, кабарчы жигит келди да, атынан түшүп Сейитбектин алдына жетти да: «Кашкардын ханы Аккан жер жайнаган кол менен калмактар менен согушуп жаткан Сейитбекке жардам берем деп келе жатат», – деп таазим кылды. Сейитбек жигиттерин чаптырып тостуруп чыкты да, талаага Аккан үчүн чатыр тиктирип, үй көтөртүп тосуп алды. Аккан аттан түшүп, Сейитбек менен кучакташып көрүшүп, аман-эсендигин сурашкандан кийин, согуштун жайын сурады. Сейитбек Зайырбекти карады эле, Зайырбек: «Ханым, Сейитбек уулуң атасынын өчүн алып, Дөлөндүн башын кесип келди», – деп айтты. Аккан ыраазы болуп, Дөлөндүн башын көрсөтүүнү сурады. Шыргыйдын* башына илип койгон Дөлөндүн башын көрсөткөндөн кийин Сейитбектей уулунун атасынын өчүн алгандыгына ыраазы болду да, «Колго түшкөндөрдүн арасында кайсы баатырлары бар?», – деп сурады. Колго түшкөндөрдүн арасында Эрке менен Дөлөн хандын уулу Корундун бар экенин уккандан кийин, «Торко менен Доргуну сөзсүз таап келүү керек, Торко менен Доргу Курманбек үчүн сөзсүз жооп берүүсү керек» деп катуу кетти. Мына ошондон кийин Бөрү менен Шаа башта-

ган жигиттер көп кол менен Кара шаарды камалап жатты. Бөрү менен Шаа элге: «Доргу менен Торкону чыгарып бергиле, башкаларга тийбейбиз», – деген талап коюшту. Бул талап аткарылбаган соң шаарды катуу камоолошту.

Ала байрак ак найза,
Колдорунда заңкайып,
Атпай кыргыз шерлери
Алгыр куштай жулунуп,
Эшикке чыккан калмактар
Үйгө кирет куулуп.
«Дорго менен Торкону,
Тапкыла!» – деп кыйкырып,
«Кармап бери чыгар» – деп,
Баары бирдей жулкунуп.
Калаадан чыккан киши жок,
Киши турсун ити жок,
Бирөөнү бирөө өлтүрүп,
Ушундай экен дүйнө шок.
Дорго менен Торкону
«Көрдүм» деген пенде жок.
Жалпы калмак аны бербесе,
Же, кармашууга келбесе,
Андан башка айла жок.
Ошентип камап турушту,
Чыккандарды урушту.

Ошентип Кара шаардын эли камалып, күнү-түнү тургандан кийин айылдын аксакал-көксакалдары чогулуп: «Дөлөн хан деги өлүптүр, Корун менен Эрке колго түшүптүр. Минтип камалып жатсак кармашканга алыбыз келбесе, жөн тургула дегенге кыргыздар көнбөсө, тиги жерде жер жайнаган кол

менен Зайырбек, Сейитбек жатса, алар менен көп кол менен кашкардын ханы Аккан турса кана эмне кылабыз?» деп акыл кылышты. Акыры ары кетип, бери кетип отуруп, акыры Доргуну жана Торкону кармап берүүгө макулдашты да, элдин күчү менен Доргу менен Торко өз ыктыяры менен келишти. Доргу менен Торко келгенден кийин Доргу чогулган аксакалдарга: «Кыргыздарга айткан кунду берели, мүмкүн жан айласы болоор» – деп сунуш кылды эле, Торко баштаган эл: «Бул сунуш жүйөөлүү экен – деп табышты да, – Дөлөндүн сулуу кызы Бирмыскалды баш кылып, кырк кыз дайындайлы, алтын-күмүш, баалуу кийимден даярдайлы, мындан сырткары миң жылкы дайындап туруп, айткан кунунарды алып келдик, эми баатырлардын башын азат кылгыла деп айталы», – деп макулдашты да Бирмыскалды баш кылып сулуу кыздардан татынакай кийимдери менен кырк кыз даярдашты. Ар бир үйдөн алтын-күмүш баалуу кийим-кече чогултушту. Талаадан желеси менен жылкы айдап дүнгүрөтүп айдап жөнөштү. Ошентип, миң жылкы, Бирмыскал баш болгон кырк кызды жана Доргу менен Торкону алып, үчүнчү күнү Бөрү менен Шаа жигиттери менен келип калды. Бөрү менен Шаа Сейитбек менен Зайырбекке барышып, Доргу менен Торкону баш кылып кырк бир кыз менен, миң жылкы, алтын-күмүш, кийим-кече алып келгенин айтышты эле, алар Шаа менен Бөрүгө ыраазы экендигин айтышты да, алардын эмне кылып келгендигин Акканга айтуу үчүн Сейитбек менен Зайырбек Аккан жаткан үйгө барышты. Аккан өзүнө көтөрткөн үйдө кандын сөөлөтүн бузбай жаткан экен, Зайырбек менен Сейитбек кирип, таазим кылып, учурашкан соң алардын ал жайын су-

рап отуруп, Шаа менен Бөрүнүн олжо менен келгендигин укту да ойлонуп калды. Аккан өткөн-кеткенди ойлоп отуруп, Доргунун Дөлөн хан менен бирге жүрүп, Курманбекти өлтүргөнүн эске түшүрдү да, бөтөнчө Доргуну мында алдырып келүүнү сурады. Аккандын суроосу орундалып, эки жигит энтендетип, байлоодо жаткан Доргуну айдап келди. Доргу көгала сакал болуп, элүүдөн ашып, алтымышка таяп, курсак алып, чатырап калган кези экен. Эки көзү алайып, таноосу кыпчылып, өлүм көзүнө элестеп, Аккандын бутун кучактап ыйлап: «Балаботондон айланайын Аккан чымындай жанымды аман калтыр. Өткөн-кеткен күнөөмдү кечир. Айтканындай болуп, айдаган жагыңа барайын. Малжанымды бүт алгыла. Жалгыз кызым бар, аны алгыла. Бирмыскал менен кошо тартууга алып келдим. Мен иттик кылсам да, сиз ханым, кенендик кылып, кечирим бер», – деп жыгылды.

Аккан: «Ай, Доргу, башынды көтөрчү жаман катынча бышылдабай, кечээ сен Дөлөн экөөң Тейитбектин башын айландырып, Курманбекке атын бердирбей койгондо кайда элең? Курманбектин аты баспай калганда эрдик кылгансып, Дөлөн беттешип сайышып жатканда, артынан келип, катынча көрүнбөй сайган сен эмес белең. Аны унутуп койдунбу, же бизди аны билбейт деп ойлоп жатасыңбы?.. Чындыгында Курманбек баатыр Дөлөндүн найзасынан эмес, артынан келип урган сенин бычагыңдан өлгөн. Ошондуктан адегенде сен өлүшүң керек» – дейт. Анда Доргу: «Өлтүрбө ханым», – деп боздойт. Ошондо Аккан: «Сага кечирим жок, башын кесип, эки жолдун айрылышына бузукунун башы деп илип койгула», – деп буйрук кылат.

Кайран Доргу бүгүлүп,
Кара жандан түнүлүп,
Чарадай башын көтөрүп,
Кайра-кайра жөтөлүп,
Эшикке чыкты сүйрөлүп,
Курсагын араң көтөрүп.
Баатырлар айгай салышты,
Курсагы чоң Доргунун
Мойнуна аркан байлады,
Калмактардын көзүнчө
Башын алып жайлады.
«Бул чыккынчы киши» – деп,
Шыргыйга башын илишти,
Ошо жерде тургандар
Өз көзү менен көрүштү.
Калыс экен замана
Кылмышкерлер өлүштү.
Көрүп турган калмактар
Кара жандан түнүлүп,
«Өчүбүздү алдың» – деп,
Бир тарабы сүйүнүп,
Баатырдын уулу Сейитбек
Баатырдыгы билинди.
Тууралжын келген бою пас,
Тулку бою кара таш,
Өкүмдүк менен жоо келсе
Өлүмдөн жанын аябас.
Курманбектин Сейитбек
Жоокердик киймин кийинди,
Өзүбүздүн баатыр – деп,
Кыргыз-кыпчак сүйүндү.
Сейитбек бери басканда,
«Бизге келди кезек» – деп,
Корун, Торко кумсарып,

Кара жандан түнүлдү.
Ар жагында жаткандар
Эмне болду ким билди.

Доргунун башын алгандан кийин Аккан, Сейитбек, Зайырбектер өзүнчө кенешти. «Эми Эрке, Торко, Дөлөндүн уулу Корун колдо турат. Эмне кылабыз?» деп кенешти. Ошого токтошту. Аккан Эрке менен Торкону алдырып келүүнү буюрду. Жигиттер Эрке менен Торкону алып жөнөгөндө Эрке менен Торко «Эми кезек бизге келген экен» деп өз тилинде айланасындагылар менен коштошуп, жандан түнүлүп келишти. Аккан ал экөөнү катар сурак кылып, алардан собол сурады. Торко баатыр жүрөктүү экен токтоолук кылып, «Өлтүрсөң мына жаныбыз, кечирим кылып, тартууну алсаң өз эркиңиз каныбыз», — деп таазим кылды. Эрке бөтөнчө коркок, көпшөк неме экен ботодой боздоп, ыйлап, Аккандын бутун кучактап жыгылды. «Чымындай жанымды кой, катын-баламды, мал-мүлкүмдү бүт ал, отунун менен кирип, күлүн менен чыгайын. Өлгөнүмчө малыңды багайын, отунунду алайын», — деп ботодой боздоду. Аккан «Жамандын жанынын таттуусун» деп күлүп, Сейитбекке карды. Сейитбек Торкону: «Элдин башында туруп элге каат болбоо керек. Канча адамды сыздатып малын алдынар. Канчанын башын жардынар, сулуу экен деп кызын, сонун экен деп жаш алган жарын зордуктап алып турдуңар. Семиз малын сойдуңар, күлүк атын миндинер», — деп уялтып, «Зордукчулук кимге керек? Мындан ары ынтымак менен жашагыңар келеби?» — деп сурады. Торко Сейитбекке үч жолу жүгүнүп: «Сен атаңды тартып баатыр гана болбостон, акылдуу, айкөл дагы экенсиң. Айтка-

нын менен бололу», – деп жүгүндү. Сейитбек Эркенин колун бошоттуруп, «Ыйлоо менен иш бүтпөйт. Элге ынтымак тилеп, калыс болуп эмгегиңиз менен жан багыңыз», – деп айтканда Эрке Сейитбекке ыраазы болду. Ошентип экөөнү тең бошотуп: «Элинердин четине барып тургула!» – деп жиберди да, Корунду алдырып келди. Ага Аккан: «Сен жаш экенсиң. Мындан ары эки элди ынтымак менен кармагыла», – деп керезин айтып бошоттурду. Аңгыча Торко, Эрке, Корундар байлоодо жаткан элдин четине барып, Бирмыскал баштаган кыздарды алып келди.

Тартууга келген кыздардын,
Таттуу болду сөздөрү,
Ар кимдерди бир карап
Жалжылдап турат көздөрү.
Бул кыздарды карашып,
Ойрондор турду жардашып.
Ортодогу кырк бир кыз,
Көпчүлүккө көз салып,
Кыдырата карашып,
Кыздар болсо тек турду.
Бир-бирине жанашып,
Сай кашкалар турушат
Сакал-мурут тарашып.
Кыргыздар турат күлүшүп,
Жамандыктан кайтышып,
Бирин-бири түртүшөт
Тамаша сөздөн айтышып.

Мына ушундай көрүнүштөн кийин Сейитбек кыздарды, ар кандай тартууга келген алтын-күмүштү Аккандын алдына алып барып берди да, жылкыны өткөрүп алып, калмактарды бүт бошот-

туруп кое берди да, өзүлөрүнчө калышты. Калмактар кыргыз менен кыпчактарга ыраазы болуу менен экинчи тийгиз болуп кетишти да, баргандан кийин аздап көчүп отурушуп биротоло алыстап кетишти. Аккан Сейитбек менен Зайырбекти алып отуруп, тартууга келген Бирмыскал баштаган кырк кызды жигиттерге тандатып үйлөндүрдү. Кыргыз менен кыпчактын мен мыкты деген баатыр жигиттери үйлөнүштү. Сейитбектин сунушу боюнча Бирмыскалды Бөрүгө берип, аны үйлөндүрүштү. Ошол мезгилде алыстан чапкылап жети жигит чыкты. «Сүйүнчү эле сүйүнчү!» – деп кыйкырышты. Сейитбекке жетишип аялы Мөлмөл эркек төрөгөнүн айтышты. Бардыгы сүйүнүп бирин-бири куттукташты. Аккан сүйүнчүлөп келген жигиттерге бирден ат мингизип, бирден чепкен кийгизип, баланын атын Шырдакбек койду.

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ

Айдар – эркектин аркасына өрүлүп коюлган чачы.

Ауренти – саламатсыңбы, эсенсиңби.

Бурут – (монголчо күнөөлүү, айыптуу). Эпос боюнча орто кылымдын сонку мезгилинде ойроттордун (калмактардын) андан кийин аларды туураган кытайлардын кыргыздарды шылдындаган түрдө аташы.

Бурхун – калмактардын сыйынуучу кудайынын сөлөкөтү, (бурхан) сүрөтү (идол).

Дүрүйө – эки бети бирдей түстөгү жибек кездеме.

Жам – жалпы, чогуу.

Залу – 1. Жигит. 2. Жан жөкөр.

Зардап – кысым, зордук, жабыр.

Зекет – шарият боюнча жарды-жармач мусулмандарга жардам берүү үчүн колунда бардар адамдардан чогултулган байлыкка, кирешеге жараша жылына бир жолу алынуучу диндик салык. Зекетти үй ээси орозо айы бүткөндө бир жылдык кирешенин 2,5 төлөгөн.

Зуу – 1. Жүз (сан); 2. Бөлүк, топ; 3. Уруу.

Кайгуул – чалгын.

Камыр – бейит, мүрзө. (кабыр)

Каха – доңуз. каман.

Көкишүн – алдан, күчтөн тайып, өтө карыган адам.

Малан – 1. Жибек кездеменин бир түрү. 2. өтм. Мазарга байланган тилке кездеме, чүпөрөк.

Орой – чоку, төбө.

Сыйкы бани – алейкума салам деген мааниде.

Сээр – 1. Алтын, күмүш. 2. Кымбат баалуу буюмдар.

Топшур – түрк-монгол элдеринин эки кылдуу музыкалык аспабы.

Туулга – кылыч, айбалта, ок ж. б. дан коргонуу үчүн кийген баш кийими.

Чарайна – калың булгаарыдан, кээде металлдан денеге кынапталып жасалган соот кийим.

Чиген, арик – кымыз, айран.

Шыргый – узун, жумуру, түз жыгач; бакан.

М А З М У Н У

БАШ СӨЗ	3
МЕНДИРМАН (<i>Шапак Рысмеевдин варианты</i>)	11
МЕНДИРМАН	12
МЕНДИРМАН (<i>Кайдунун варианты</i>).....	83
МЕНДИРМАН	84
АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨСҮ.....	91
СЕЙИТБЕК (<i>Орозбай Урмамбетовдун айтуусунда</i>)	93
«СЕЙИТБЕК»- КЫРГЫЗ ЭЛИНИН ПОЭМАСЫ	94
СЕЙИТБЕК.....	105
СЕЙИТБЕК (<i>Нурдин Адиевдин айтуусунда</i>).....	255
СЕЙИТБЕКТИН ТӨРӨЛҮШҮ. КУРМАНБЕКТИН ӨЛҮМҮ	256
АККАНДЫН ТЕЙИШТЕН УРУКСААТ АЛЫП, СЕЙИТБЕКТИ АЛЫП КЕТИШИ.....	258
АККАНДЫН КУРМАНБЕККЕ АРНАП ТУРПАНГА КҮМБӨЗ САЛДЫРЫШЫ, СЕЙИТБЕКТИН КАШКАРДА ЧОҢОЮШУ.....	260
ЗАЙЫРБЕКТИН КУРМАНБЕКТИН КҮМБӨЗҮН КАЙТАРЫП ЖАТЫШЫ, ВАЗИЛХАНГА ЖОЛУГУШУ. ЗАЙЫРБЕКТИН КАШКАРГА БАРЫШЫ	262
КЫРГЫЗДАРДЫН ТЕНТИП КАШКАРГА ЧЕЙИН БАРЫШЫ. СЕЙИТБЕКТИН ЭЛГЕ ЖАРДАМ БЕРИШИ	264
ЗАЙЫРБЕКТИ ЭЭРЧИТИП ВАЗИЛХАНДЫН АККАНГА БАРЫШЫ, АЛАРДЫН СҮЙЛӨШҮШҮ	269

СЕЙИТБЕКТИН МӨЛМӨЛ МЕНЕН КЫРГЫЗ	
ЖЕРГЕСИНЕ КЕЛИШИ. ЗАЙЫРБЕКТИН ЭЛИ-ЖЕРИ	
МЕНЕН ЖОЛУГУШУ	274
СЕЙИТБЕКТИН КАРА ТООДО ЖАШАГАН КАЛМАКТАРДЫ	
ЧААП АЛЫШЫ	280
ЭРКЕ БАШТАГАН КАЛМАКТАРДЫН ӨЗҮНҮН КАНЫНА	
БАРЫП КАБАР БЕРИШИ. АЛАРДЫН КОЛ КУРАП	
КЕЛИШИ. СЕЙИТБЕКТЕРДИН КҮТҮП ЖАТЫШЫ.	
ЭРЛЕРДИН САЙЫШЫ	284
ДӨЛӨН БААТЫР МЕНЕН СЕЙИТБЕКТИН САЙЫШЫ.	
ЧАБУУЛДУН БАШТАЛЫШЫ.	
АККАНДЫН КЕЛИШИ	286
АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ	296

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

МЕНДИРМАН, СЕЙИТБЕК

Кенже эпостор

Х том

Түзгөндөр:

Акматалиев Абдылдажан, Кырбашев Кеңеш,

Алымбекова Ширин

Чыгышына жооптуу *Акматалиев А.*

Редактору *Теңирбергенова Ж.*

Тех. редактору *Жусупбекова А.*

Корректору *Сабыр уулу А.*

Калыпка салган *Абдыкалыкова А.*

Терүүгө 04.07.2015-ж. берилди.

Басууга 1 .11.2015-ж. кол коюлду.

Кагаздын форматы 84x108^{1/32}. Көлөмү 9.5 б.т. Нускасы 575.

«Аврасия Пресс» басмаканасында басылды

Шабдан-Баатыр көч.,1а. Тел: 299 300

www.avrasyapress.com

